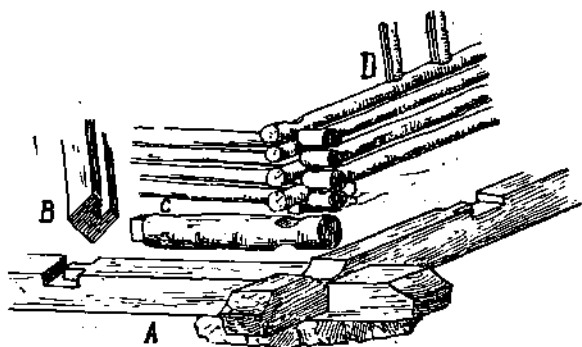

A SZÉKELY HÁZ.

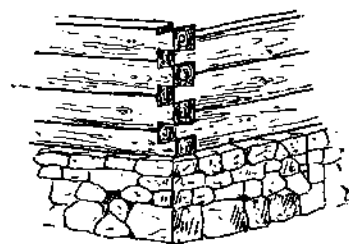
A székely háznak úgy elrendezésében, mint konstruktív felépítésében, azon egyéni sajátosságokat találjuk, melyek a székely embert jellemzik: egyszerű, praktikus és csinos. Belső beosztását külsejéről is leolvashatjuk, méretei az ül és lábrendszer szerint csak kis számokra terjednek ki; általános alakja festői, kellemes benyomást kelt. A faépítésnek egy egészen sajátos jellegét viseli magán, mely tisztán a helyi szükségből eredt s így hasonmásait vagy előpéldáit hiába keressük a nyugoti népeknél. Vizsgálódásaim mintegy 200 évnyi fejlődésre terjednek ki, négy vármegyére, ú. m. Háromszék, Csik, Udvarhely és Maros-Torda megyékre; de az építési elvek mindenütt ugyanazok, különbség csak a faanyag minősége és a talaj változatossága miatt jött létre. E szerint a fenyves vidéken fenyőfából, az alantabb fekvő helyeken bükk- és tölgyfából építenek. Még pedig finomabb kivitelben, ha mind a négy oldalát egyenesre faragják és durvább kivitelben, ha az egész fatörzsöt faragatlanul egymásra fektetik és gerezdékbe röjják a négy sarkon. E kétféle használatból következik a kétféle rovás is, ú. m. a faragatlan alakban teknősen bemélyített rovás (l. 1. ábra) és a faragott alakban a farkasfogba vágás, vagy fecskefarkú gerezd nélküli építés. Az első esetben a rováson túl még 20—25 ctm.-ig meghagyják a favégeket s utoljára, ha az egész magasságig felépült a ház *dereka* (így nevezik), egyenletesen lefűrészelik. A fecskefarkú

egybeillesztésnél már a *gerezd*-kiképzés a fal vastagságában megmarad, vagy csak annyira terjed ki, hogy a tapasztás- vagy vakolásnál az egész falsík, a szegleteken is, egyenes marad (2. ábra).

A *helyválasztás*. A házhely megválasztása a következő szempontok szerint történik: legyen az a kaputól 10—12 lépésre, hogy a virágos kert az utcáig levő téren a ház elejéhez méltó keretet adjon. Szegfű, rezeda, rózsza, majoránna illatozzék, a mályvarózsa, vadszőlő, vagy melegebb helyen a borszőlő, díszitse a házat. A székely beltelek rendszeren hosszú, keskeny szalag formára húzódik ki az utcától a mezőig s így a ház csak hossz vonalban helyezhető el, egyik végével

1. ábra.

2. ábra.

az utcára néz, a virágos kerten át, elejével az udvarra tekint, háttal pedig a szomszédnak fordul. Szélesebb telken, módosabb lakónál, már előfordulhat a keresztben való elhelyezés is, így a virágos kert szélesebb teret nyer s a házfront kiképzése oldalról történik.

Gyakran és sok helyen kérdezősködtem a felől, hogy mi az oka annak, hogy különösen a régi házak a kaputól távol, mintegy visszahúzódva épültek, míg az újabbak mindinkább megközelítik az utca frontját? Mert a virágos kert nem ok, az csak czélszerű kihasználása az adott térnek. És kétféle feleletet kaptam; az egyik az, hogy a régi háborús világban igen gyakori volt a gyújtogatás s mindjárt kéznél találták volna az eszterhéjt (csepegés); a másik felfogás szerint az utca szűk volta mellett a nagy szénás szekerek faággal megrakott kiterjedése az ablakokat és a ház falát veszélyeztette volna. Itt meg kell jegyeznünk, hogy miért rakja meg a székely a szénás szekeret lombos faágakkal? Messziről, úttalan utakon, a havasról hozza szénáját s a sűrű erdőben kiálló lombok úgy megfésülnek nagy fáradt-

sággal összekaparított szénáját, hogy mire hazáig ér, alig maradna belőle valami; de ha egy sor lombos ágat helyez felül a széna tetejére, melyet a ruddal erősen leszorít, megvédi a letépetés veszélyétől. Más ok az, hogy az utczára terelt barmok nem juthatnak a ház végéhez, frontjához, ha ott még egy kerítés védi. Mindezek elfogadható okok s a józan ész követelményeivel teljesen megegyeznek.

A hely fekvése. Sík földön úgy kezdik az építést, hogy a sarkokhoz, vagy a ház szögletéhez faragott vagy faragatlan nagy köveket helyeznek el s a vízszintes vonalat úgy érik el, hogy egyik-másik követ felpolcolják, vagy mélyebben a földbe beássák: ezekre helyezik a talpfát, mely mindig száraz tölgyfa (1. ábra A). Még a fenyves vidéken is, hol tudvalevőleg ritka a tölgyfa, messze vidékről elszállított tölgyfát használnak talpfa gyanánt. Főszabály azonban, hogy a talpfa a földdel directe ne érintkezzék. Lejtős vagy dombos helyen a fundamentumrakás elmaradhatatlan. Kőből és téglából építik, meszes habarccsal, vagy sárból, homokkal kevert agyagból készített kulimánszsal. Ilyenkor hagyják ki a pinczehelyet is, melynél főszabály, hogy félig a földben, félig a föld felett álljon. Így lesz a pince nyáron hűvös, télen pedig meleg és száraz. A pinceépítés igen primitív fokon áll a székely házaknál, mert a téglabolt építése már tökéletesebb kőműves munkát igényel, melylyel az inkább ácsmunkában jártas építők nem birkóztak meg. Egyszerűen gerendákkal padolták a pinczét, úgy hogy ez már a földbe épített háznak (szoba) is alsó padlatát képezte. A pince-padlás anyaga tehát tölgy gerendázat, az egyes gerendákat fél öl távolságban helyezték el egymástól, erre keresztben *színdeszkat* fektettek s a tetejét beföldelték, vagy tapaszt-anyaggal bevonták. Sok ház alatt nincs pince, hanem ennek pótlására a kertben vagy más alkalmas védett helyen *pince-vermet* építenek s itt tartják a télire valót.

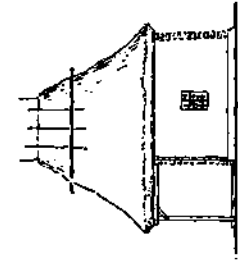
A ház dereka. A ház dereka alatt a falazatot értjük a fundamentumtól a padlásig. Magassága egy és fél öl, benne vannak az ajtónyílások egy öl magasságban elhelyezve és az ablaknyílások a fundamentumtól felfelé fél öl magasságban. Maga a nyílás többnyire fél öl magas s így felette is még fél öl marad a padlás-gerendáig. Ezeknek helyéről előre kell gondoskodni rakás közben. Még pedig úgy, hogy a talpfából kivésik az ajtó oszlopainak helyét (1. ábra A) s a hosszában vésett ellátott oszlopokba (1. ábra B) vezetik be a *makkos fát* (1. ábra C), melynek egyik vége makkos, két oldalt csapolt, a másik vége vájt rovással ellátott a gerezd számára (1. ábra C).

Fél öl magasságban már kezdődik az ablak oszlopainak beállítása ép úgy, mint az ajtó nyílásánál láttuk (1. ábra *D*). Egy öln felül az oszlopokra, hasonló vésetekkel ellátva, ráilleszkedik a záró gerenda, mely a felső végeket megköti s az addig bizonytalanul ide-oda lógó oszlopokat egyenes állásban tartja. Az oszlopok tetejét valamivel rövidebbre vágják, mint a hogy a nyers építéskor tulajdonképp szükséges, mert számítanak a száradással beálló rokkánásra. A gömbölyű vagy négyszögre faragott boronákat így rakják egymásra mindaddig, míg az egy és fél öl magasságot el nem érik, itt aztán megáll a körben folytatott munka s a felső boronákra elhelyezik a padlás-gerendákat. Itt már tudni kell, mennyire áll ki a tornác, az eresz és köröskörül a csepegés vagy *eszterhéj*. A csepegésre egy lábat, a tornácra fél ölet számítanak, mely utóbbi méret az újabb időkben a kényelemmel egész egy ölig módosult.

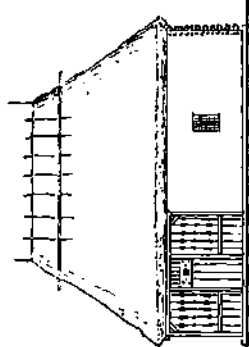
A fedélzet. A székely háznak nincs fedélszéke, a padlás-gerendák végére fektetik a koszorú-fát s erre állítják a szarufákat. A szarufák előre elkészítve, a kakasülő kötő gerendával ellátva, A betű alakban ott hevernek a földön. Végeiket furják, a nagy faszögeket, melylyel a koszorúfához erősítik, most kézvonólják, hogy ha majd az állítás kezdődik, a munka gyorsan folyjon. A székely ház magas tetőt kíván, mert *zsindelelyel*, *téglával* (bükkfalapok) vagy *grániczczal* (hosszú zsindelely) fednek s az eső gyors lefutása, a hó gyors lecsúszása igen szükséges. Azért a szarufák állása régi fedélen soha sem kisebb, mint az egyenoldalú háromszögből képezhető két oldal. A szarufákra keresztben erősítik, a zsindelely hosszának megfelelő távolságban, a léczeket, melyek sudar fenyőből két oldalt lesznek faragva csak, mert így tartósabbak. Bámulatos az a kézügyesség, melylyel a székely a fejszét kezeli; az erdön, vágás után mindjárt kifaragja a léczet csapó zsinór nélkül, nyil egyenesre. Fűrészelt léczet csak az újabb időkben használnak cserépfedéshez.

A ház homlokzata. A ház homlokzatát, a mint egyik végével az utcára néz, diszesebben képezik ki, az általuk Geber-falnak nevezett szerkezet által (Giebel Wand), úgy hogy a végső pár szarufát csak a kakasülőig tartják meg s ezt merőlegesen állítják föl, azután átveszi az irányt egy pár ferdén felállított kis szarufa. Az így nyert függélyes szarufa közt vesszőből font és sárral betapasztolt fallal töltik ki, vagy a mi újabban még gyakoribb: deszkafallal látják el. A deszkafal diszesebb kiképzést is megenged, míg a sárral tapasztolt vesszőfalazat számára a vakolat és meszelés vagy festés marad. De itt is az izlés

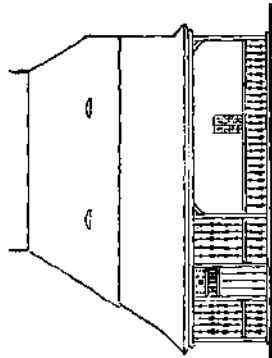
1.

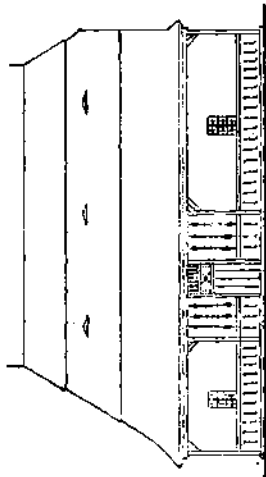
2.

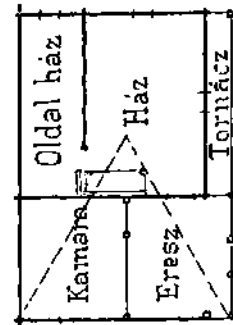
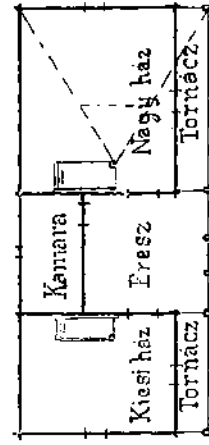
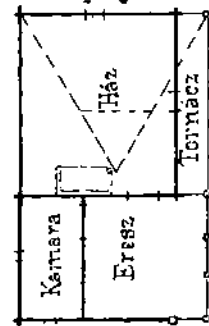
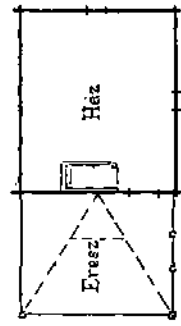
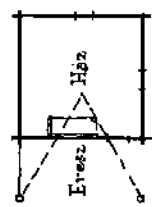
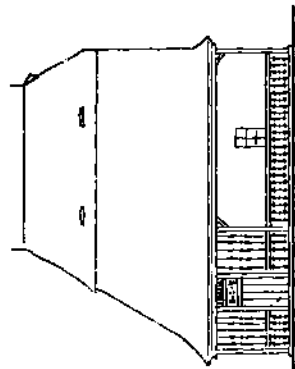
3.

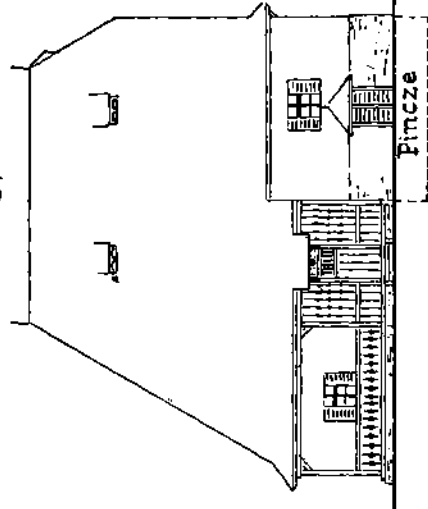
4.

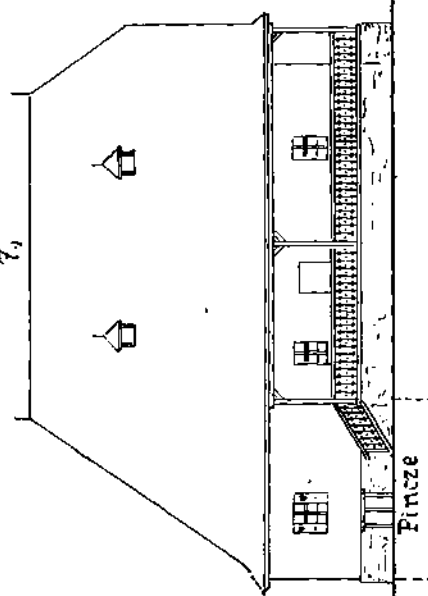
5.

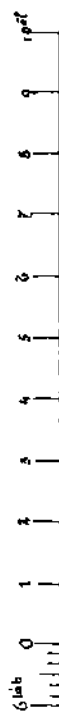
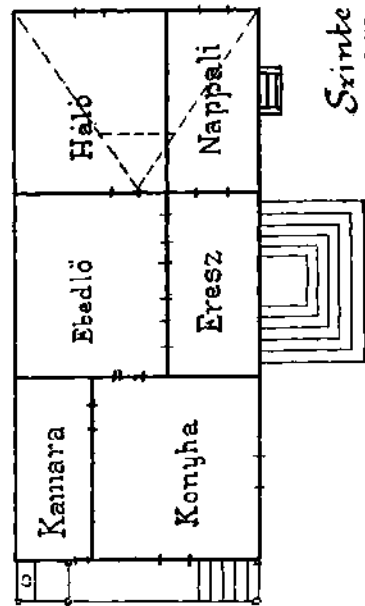
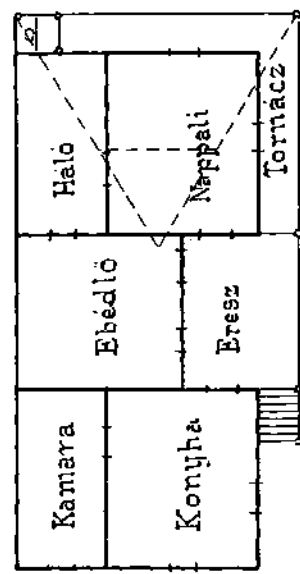
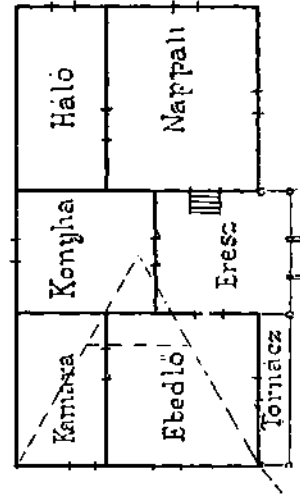
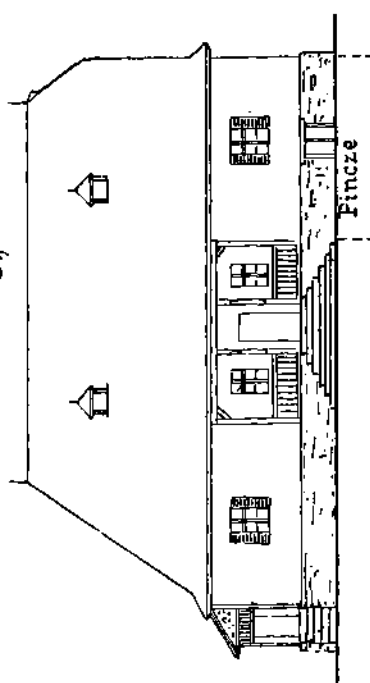
6.

7.

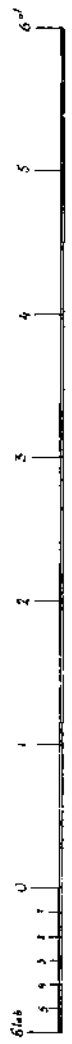
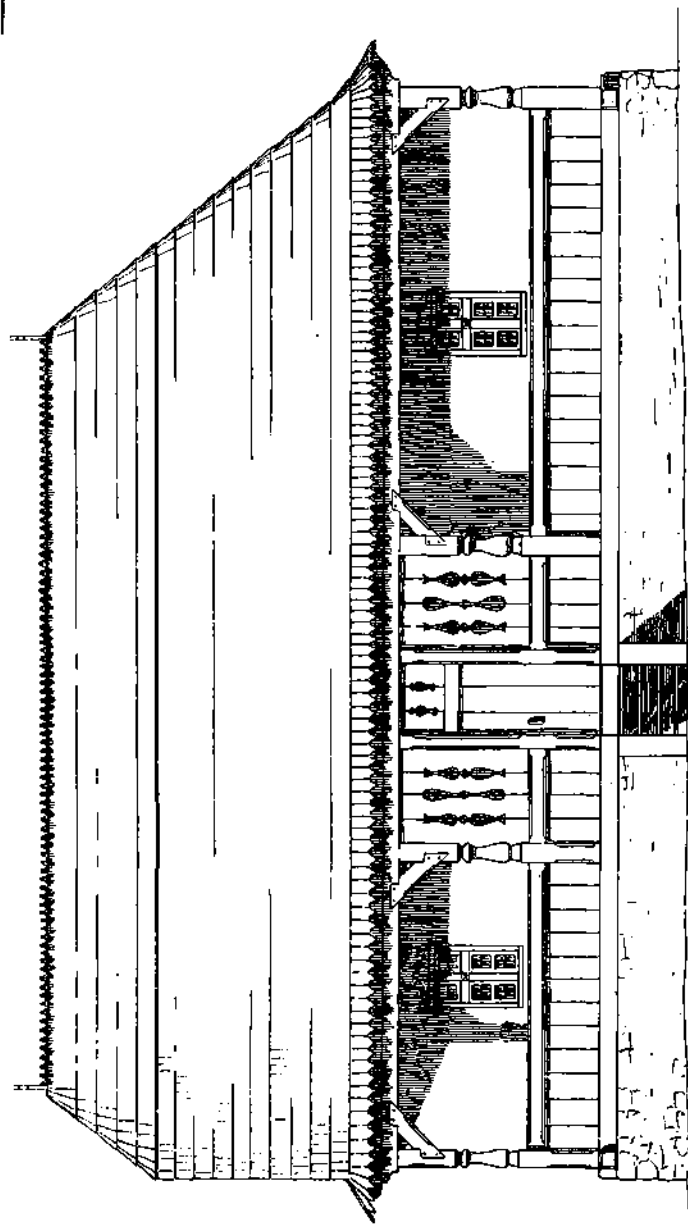
8.

Arány: 1:200

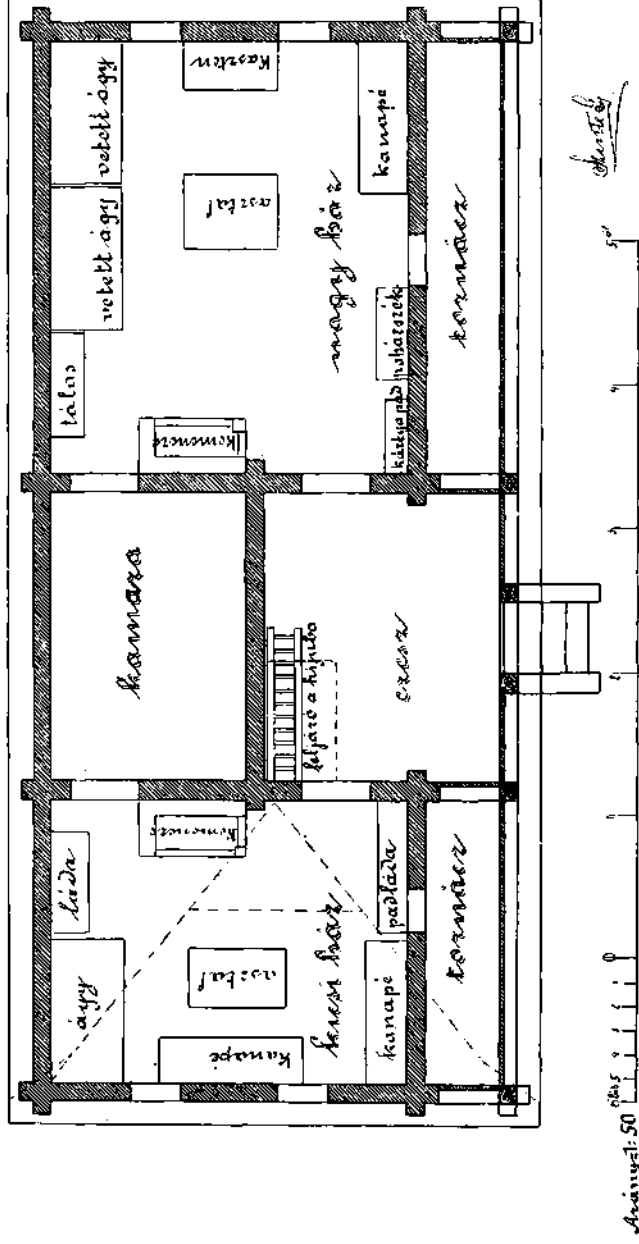
Szinte S.
1900.

A székely ház szemléltetésének fejlődése.

Arány = 1:50

Tar-ház György Szabóé (Látim) Készítette Ádám Áron Képzőművész Székely

Egy székely ház alaprajza és belső berendezése: Gyergyó-Székelyország (Gyergyó)

és csin feltűnően nyilvánul. Szürke színekkel diszes párkányt, akár-hányszor domborműves profilokat, oszlopokat, csipkézetet látunk, a nap és hold jelvényeivel. Majd ékes felíratot, melyek közt nem ritka a latin sem. Ilyen: „Soli deo gloria“. Magyar vers Uzonban (Háromszék-megye) az Istók Káplár házán:

„Legelső házam volt rengő bölesöm fája.
Az utolsó leszen koporsóm deszkája.
Mi haszna házat, hogy építettem,
Más költözik bele maholnap helyettem.“

A *fedél-hajlás* arra való, hogy a tetőről lesiető vizet egy pillanatra visszatartsa, mi által a víz kiugrása a csatornából — ha ez alkalmazva van — mérsékelve lesz, csatorna nélkül a földre csurogva kevésbbé mossa el a ház körül a földet. A szarufák végére fél öl hosszú és ék alakra faragott, ú. n. *vendégfát* tesznek. A vendégfa meghosszabbított alakban is használtatik, mely esetben *fattyuszarufa* a neve s a födél kitoldására szolgál, mikor vagy a bejárat védi vagy pedig utólag szerkesztett tornácot fed be. A szarufa legtöbb esetben sudár fenyőből vagy nyírfából készül, melynek tartóssága jól gondozott fedél alatt bámulatos.

A *befedés*. Régi időben gyakori volt a szalmafedés, házaknál épen úgy, mint más melléképületeknél, ma napság azonban közigazgatásilag betiltották a legtöbb helyen a szalmafedést (1—2. ábra a VII—VIII. táblán). A szalmafedésnek is két módját ismerem a székelyföldről, ú. m. a zsüpfedelet, mely esetben a zsúp apró kis kévékre köttetik, melynek *pemete* a neve, ezen apró kévék egymásra illesztve és nyír-, fűz vesszővel, vagy gúzsba csavart szalmával egyenként köttetnek a léczekhez. A szalmafedés pedig alul fogazott léczeken kezdődik s apránként jó megtaposva rakatik addig, míg a tetőt eléri. A tetején aztán leszurt karókkal és *kalodával* erősítik meg a szél ellen (1. a VII—VIII. tábla 1—2. ábra). A szalmafedél házakon, hol a füst átjárja, 100 évig is eltart. Olesó fedél a deszkafödés, mely sem tartósságra, sem megbízhatóságra nem versenyezhet a *tégla-* és *zsindely-födél*lel. A tégla oly falemez, melynek hossza fél öl, szélessége négy hüvelyk, vastagsága egynegyed hüvelyk. Oly vidéken készítik, hol bőviben van bükkfa, egyik végébe faszöget ütnek s oly módon aggatják föl a léczekre, mint a cserepet szokás. A *granicz* fenyűfából hasított vékony lemez, melynek nagysága igen változó; szögekkel lesz felerősítve a léczekre s egymást többszörösen borítják, hogy az eső át ne hatolhasson rajta. A *zsindely* fenyűfából patogatott vékony lemez, melynek egyik szélén

mély horony fut végig, hogy összeilleszthető legyen. A legcsinosabb fedelet adja, tartóssága azonban igen korlátolt. Füst felett 30 évig is eltart, füst nélkül azonban 8—10 évig csak. Ezt jól tudják a székelők, azért nem építenek kéményt még a kőházra sem, ha zszindelylyel fedik. Csikmegyében annyira mennek, hogy a ház fedelen füstlyukat sem hagynak, hanem a füst ott keresi meg a maga útját, a hol találja. Az *eszterhéj* alatt köröskörül azonban e célra hagynak egy szűk nyílást, mi által a füst a tetőről alászáll az eszterhéjig s ezen útjában az egész fedelet conserválja a rothadás ellen. Meglátszik a legtöbb ház tetején, hogy meddig járja a füst, mert felül mindig tovább tart, mint alól. Úgy, hogy az alsó egyharmadát kétszer, a középsőt egyszer kell megújítani addig, míg a felső harmad újításra kerül. Még tapasztalat is megtanította arra a székelőt, hogy a fedelet szakaszonként állítsa fel, néhol két, néhol három szakasz látszik a zszindelyvonalak közt (l. a VII—VIII. t. 3—5. ábrákat), mi az időnként való megújítást tetemesen megkönnyíti. Fednek sima zszindelylyel és fednek *tarajos* zszindelylyel is. Ez a fedélnek kellemes díszet kölcsönöz s különösen a felső ormon és az alsó sor csepegésén elmaradhatatlan. Szép változatát látjuk az oromdisznek Csikmegyében, hol a téglalemezek *szigonyos, kockás, tulipános*, nyelves formára vannak előkészítve.

A *füstlyuk* néha a fedél felső sarkán ív alakban domborodik ki (l. a VII—VIII. t. 5—8. á.), néha pedig a zszindelysorok közé úgy van beillesztve, hogy egy hullám-domborulatnak látszik (l. a VII—VIII. t. 3—5. á.). Más esetben pedig egy kis lejtőt képez, melynek alsó szélén áll egy vagy több nyílás a füst számára, úgy azonban, hogy az eső be ne hatolhasson. Nagyobb házaknál, hol a padlás — székelyesen *híju* — megvilágítása az út felől levő géber-falon át nem elég, még egy-két, sátorszerű befedéssel alkalmazott nyílást is találunk (l. a VII—VIII. t. 7—8. á.), mely a füstnek és világosságnak egyaránt utat enged.

A *tapaszolás*. Miután a házdereka jól megrokkant, a boronák kiszáradtak, elkezdődik a tapasztolás, trágyalével, szalmával, polyvával, törekekkel felgyúrnak a jól megtaposott sarat és apró cipőcskákból felveszik a ház falára. De mielőtt ez történnék, *megbolhaszegelik* kívülről, hogy a tapaszt örökké tartó legyen. A bolhaszegelés igen olcsó és egyszerű eljárás; ugyanis fejszével repedést csapnak a faszál mentén s ezen repedésekbe két ujjnyi széles és négy ujjnyi hosszú, lapos ékeket vernek, úgy hogy ezek az egész falazatot elborítják s minthogy felülről lefelé irányítják, a tapaszt bámulatosan megfogják. A faragott gerendákon pedig ferdén odaszegelt léczeket alkalmaznak, hasonló

czélból. A jól tapasztolt faház télen meleg, nyáron hűvös és kiállja a versenyt minden téglafallal. Tapasztolás után megsikálják friss trágyával bőven kövéritett agyaggal s megszáradás után fehérre meszelik.

A *tornác*. Ékessége a székely háznak; de praktikus haszna is van. Nem elmaradhatatlan; de két szobás lakásban már többnyire ott találjuk. Nem szerves része a háznak a felépítésben; de azzal kapcsolatba lép. A régiek csak akkor állították fel a tornácot, mikor a ház teljesen kész volt, csak az újabb nemzedék építi össze a tornácot a házzal. A régiek úgy építették, hogy bármikor el lehessen venni és újból odatenni. Előre csak annyi gondoskodás volt róla, hogy a gerendavégeket fél öllel, négy-öt lábbal kihagyták a falon is túl. A tornácot pedig a felső és alsó gerendákkal, diszes oszlopokkal megépítették egészen önállóan s úgy illesztették utólag a gerendavégek alá. Azért sok háznál látjuk, hogy a tornác leszállt s egész ház maradt a gerendáig. A helyett, hogy ezeket támasztaná, inkább húzza lefelé. De ennek is megvan a maga logikai oka. A házderék mindig rokkán s mi lenne akkor, ha a tornác, melynek oszlopai nem engednek, a gerendavégeket feltartaná? A gerendák nem nyugodnának testükkel a falon, felfelé meggömbölnének s a ház fala örökös repedésekkel volna tele. A tornác védi a falat a becsapó eső ellen, a fal mellett száraz helyet biztosít, hol munkálni, hálni lehet; kender, len, gyapjú, szövőszék stb. eltartására szolgál. Esős időben ruhaszáritóhely, hol a hosszú rúd, vagy kifeszített *gyeplő* (száritó zsinór) mindig készen áll. A székely asszony a padláson nem száríthatja a ruhaneműt, mert ott megfűstölődne, a szabadban keres helyet, vagy a tornácban teregeti fel.

Az *eresz*. Az eresz a székely háznak jellemző része s mintegy karakterét adja meg; sokan Ázsiában keresik eredetét, én a faházzal egyesítem, a székely észjárás szerint. A *szükség* szülte a tüzelő hely elhelyezésekor. Faházban a tüzelőhely csak a közepén lehet a gyúlékony anyagok miatt. Így találjuk azt az erdei fakunyhókban, az olaszok, székelyek és oláhok építkezése szerint egyaránt. A padláson áteresztik a füstöt, széles nyíláson, melyet azonban a tető befed az eső elől; de a tető hézaga a *híju* (így nevezi a székely a padlást) megfogja, szétterjeszti s valamely oldalnyíláson bocsátja ki. A házban (a székely soha sem nevezi szobának) azonban sehogy sem illett, hogy épen a közepén álljon a *tűzhely*, igyekeztek félre tolni valamely sarokba, vagy legalább is a fal mellé. A székely a falközepén találta legjobbnak. Miért? Mert a fal mellé egy kis részben kő- vagy téglafalat

húzott a tűz magasságáig oly arányban, hogy az át ne melegedjék annyira, hogy a fagerenda tüzet foghasson. A tűzhely fölé *kemenczét, kályhát, cserepest, csempést* épített, mely füstkamrát képezve, azt lehűtötte, a szikrát kifogta s úgy eresztette fel a ferde *kürtön* át a *hijuba*. Még a ferde kürtő sem volt elég biztosíték a szalmafedél idejében, mert ezen oldalról igen közel kapta a fedelet. Ezen kellett tehát segíteni. A fedelet odébb tették, *kieresztették*, a faltól elhelyezték s így jött létre az *eresz*, a füst, a tűz miatt. Kéményes házban erre nincs szükség; de a székely a faházra soha sem épít kéményt, neki szüksége van a füstre is, megfogja, kihasználja melegét *conserváló* erejét s csak azután ereszti el.

A legprimitívebb székely ház az 1. ábrán (VII—VIII. tábla) fentüntetett *zsellér ház*, mely a régi gazdasági rendszerben veszi eredetét. Egy ház és eresz az egész építmény. Két öl hosszú, két öl széles, másfél öl magas, úgy hogy egy szálás székely a kicsi szék nélkül is a gerendába nyulhat, hisz ott tartja a fejszét, a furót, vésőt és kézvonót, akárhányszor a pénzes és dohányos zacskót is. Ajtó, ablak beleillik s marad még elég hely az ágynak, sőt a padlának is. Az asztal a közepén áll, a kanapé a két ablak közt, fölötte a tükör vagy kath. népnél a Mária-kép. A belépéstől jobbra a vizes kártya (*faveder*), balra a kemencze. Szögletben az almárium, falhosszában a *kanalas*, majd a *kendőszeg* tele aggatva diszes korsókkal, bakájokkal, melyeknek ma csak a díszítő jellege maradt meg; régen ezekből itták a magyar sört, melyet maguk készítettek árpából, *szalad*-ból (csiráztatott árpa).

A *kemencze*. Minthogy a székely ház fejlődésére és alakulására oly nagy befolyással volt a kemencze és tűzhely, hogy az eresz létrejötté ennek köszönhető, mint a háznak igen lényeges tartozéka, megérdemli, hogy egy kissé bővebben foglalkozzunk vele. A *tűzhely, tűzpad* a ház padlóján $\frac{1}{2}$ —2 láb magasan kiemelkedő téglából, kőből rakott építmény, melynek hossza négy láb, szélessége három láb; úgy van a fal mellé hosszában építve, hogy a falat a rárakott szabad tűz meg ne égesse. E célból két oldalt a tűzfejnél és a fal felől mintegy fél öl magas védő fal veszi körül, míg lábtól és a hosszoldalon szabad. Ez által a tűz sarokba szorul s a kipattanó szikra nem veszélyezteteti a ház falát, jótékony melege kisugárzik a házban és szelid világitással tölti azt be. Minthogy a tüzelő anyag fél öl hosszúra vágott hasábfá, fejtől kissé felpolczott helyen, a *poczkon* vagy *puczkon* (háromszéki elnevezés) nyugszik, hogy a lehulló zsarátnok

és hamu meg ne fojtsa a lángot. A tűzhely fölött teljes négyszögben épül a *kemencze*, *csempés*, *cserepes* vagy *pest*, melynek a rendeltetése a füstöt, gőzt megfogni, lehűteni, a felfogott meleget a házban szétterjeszteni. Két oldalával az említett falakon nyugszik, a más két oldalon tartja a *kemencze fája*, mely egyik sarkon oszloppal van megtámasztva. Ez lehet kőből vagy fából is, de a kemencze lábát nem zárja el azért, hogy a hosszabb fahasáb is betehető legyen, másfelől pedig az ajtónyílás felé is szabad világítást nyújtson a belépőnek. Mázas cserepekből úgy van összeépítve, hogy a füst ki ne hatolhasson, tehát az egyes *csempék*, cserepek tapasztaggyal is össze vannak ragasztva. Teteje lapos kövekkel vagy könnyű fedél-cseréppel, téglával van befedve, mely nem gyúlékony. A füstnyílás a kemencze lába felől van, hogy a füst hosszabb utat tegyen meg s egy ferde állású csővel vagy négyszögű üres oszloppal vezeti ki a füstöt a hújuba. A kürtő lehet fából, négy darab összeszegeelt deszkából vagy sövényből is, jól betapasztolva, széles nyílását minden szombaton lesöpri a koromtól. Itt szellőzik a ház, itt röpi ki a főzés, sütés alkalmával keletkezett minden gőz. A *szabad kemencze* egy pár lépéssel távolabb áll a faltól s csak fejtől kap falazást, nagyobb házban alkalmazzák és az az előnye, hogy két oldalról lehet főzni, sütni benne. Cserépfazekakat állítanak a tűz körül, lábasokat tesznek a szén fölé, nyáron sültek az izletes pecsenyét, hosszú durungon a durung-fánkot vagy a mint a székely nevezi: *kürtös kalácsot*; üstben forralják a vizet, mely az üst-rúdon lóg a tűz felett. Mondhatom, hogy izletesebben, gyorsabban főzni, sütni, szag, füst, gőz nélkül a mai sparherdeken sem lehet. A földdel tapasztolt, padló nélküli ház, jól illett a kemenczékhez, de a mai deszkapadló már nem tűri a kipattanó szikrát. Kimulik a kemencze a székelyek közt is s bevonult már mindenfelé a füstös *sparherd* és a kemény tűzű vaskályha, melyet a székely *füttő*-nek nevez. Ezekkel aztán megváltozik a ház karaktere is, úgy a külső megjelenésben, mint a belső beosztásban. Sietek tehát megmenteni még, mit megmenteni lehet s a székely házat a VII—VIII. tábla következő hét típusához csoportosítom:

1. ábra. A ház a három oldalon nyitott ereszszel, melynek egy oszlopa földbe erősített, a második a hátsó saroknál már a nyújtott talpfán nyugszik és vésetekkel van ellátva a makkos fa részére. Lehet az eresz nyitlt vagy zárt. Még pedig két oldalon, három oldalon, vagy mind a négy oldalon zárt. Az eresz az ajtót védi az idő viszontagságaitól, kellemes száraz hely, hol faragni, fonni, szőni vagy minden.

olyan foglalkozást végezni lehet, melyhez nagyobb világosság kell, mint a melyet a szűk ablakú kis ház nyújthat. Az ereszt fölött van a feljárat a hijuba, mit egy kis kézi létra közvetít. Szalmával fődött tetőzete az egyenlőszárú háromszög kétoldalából képezett, melynek vázát az alaprajzban szaggatott vonallal jelöltem. A ház alján köröskörül felhányt földtöltés védi a felcsapódó nedvesség ellen a ház alapját. Ezen kis töltés gondosan betapasztolt és bemeszelt agyagréteg mint jellemző sajátosságát a tornác és csatorna nélkül épült primitív háznak, figyelemre méltónak tartom. Sepsi-Köröspatakról (Háromszékm.) vettem fel.

2. ábra. Zárt ereszes ház Étfalváról (Háromszékm.). Faragott gerendáin 1711 évszám jelöli a múlt század elején történt építését. Jelenlegi tulajdonosa szalmafedelét zsindelyfedőre változtatta, az ereszt pedig beépítette. Mielőtt a változtatás megtörtént volna, felvettem rajzát, csak azért, hogy az évszám benne van, mert hasonló épület Gidófalván, Martonoson s egyáltalán e környéken igen sok van. A zárt eresz deszka része *czifrán* készült; az ajtó fölött fúrott és vésett nyílások által áttört homlokdeszka a világosságot bebocsátja és a szellőzést közvetíti. Fölötte a létra fogazása szerint képezett rács van, mely a kisebb állatoknak, kutyanak, macskának, tyúknak a bejutását megakadályozza. Az ajtó deszkából hevederekre szögelt, a hézagokon léccel pántolt könnyű alkotmány, fakilincscsel és tolózárral ellátva. A homlokfal egyéb része deszkából készült szellős, könnyű alkotmány, mely nem arra való, hogy nagyobb erőnek is ellentállhasson. A mindenik szál deszka szélére alkalmazott czifra kimetszés a kilátást belülről megengedi, de kívülről csak korlátolt betekintést nyújt. Megengedem, hogy keleti eredetű; de helyi szükséglet is pótol, kamrának, éléstárnak, gabonásnak, sütőháznak igen alkalmas. Gyér világosságot nyújt, apró nyílásain eső, hó be nem csaphat s szellős voltánál fogva száraz-kamrának igen alkalmas a gyapjú, len, kender felhalmozására munkaközben. Ide állítják a szekrényeket, szűszékeket a gabonafélék, hüvelyesek eltartására, lisztes ládák, mosó edények, csebrek, kádak stb. elhelyezésére. A székely nyáron át mindig gyűjt télire s szűkes háztájékán kevés a biztos hely, mindent házában igyekszik elhelyezni, hogy mindig kéznél legyen. Hasonló éléstár, raktár a *hiju*, a ház padlásán, melynek szintén megvan a maga rendeltetése. Itt minden füstös lesz, tehát ide csak aszalt szilvát, körtét, kölest, kendermagot tehetnek, a mi állja a füstöt. Gazdasági eszközöket, kézi szerszámot, csöllő, fonó kereket a hijuban raktároznak.

3. ábra. Ház ereszszel, tornáczczal és éléskamrával Csik-Karcz-falváról, homlokzatán csapott földéllal. Az eresz már módosult: kamrának adott helyett; a tornácz a kieresztett gerenda végek alá épült s vele együtt az eresz is kiszélesedik, mi által egy ajtónak marad helye, mely a tornáczra nyílik. De azért az eresz itt is teljesen zárt, hova csirke, tyúk, macska be nem hatolhat. Itt a kamra miatt az eresz is rendes falazással gerendákból épült; de az előrészen nyitott tért a szokásos deszkafal zárja be. Első lépés az építészetben, melylyel a székely házának igazi alakját megtalálta. Csinos külső mellett a belső beosztásnak oly méreteit, elrendezését alkotta meg, mely fejleszthető, végtelenül módosítható s valamennyi székely háznak szülő anyja.

4. ábra Teljesen az előbbi ház, módosításul azonban az eresz mellé csatlakozik: a *kicsi ház*. A székely így beszél: *kicsi ház, nagy ház* s ez alatt mindig szobát kell érteni. Csak most kezd nyelvében a szoba is forogni, mióta a vasúttal idegenek is bejutnak a székely földre, vagy a székely megtér világlátó útjáról. Ez a ház jelenleg Gyergyó-Szárhegyen (Csikm.) az országút mentén áll; de Kilyénfalván építették s mint kész házat szállították jelenlegi helyére, mi a mellett bizonyít, hogy a székely ház *szállítható*. Ezen házat tartom a *székely ház igazi típusának*, részletes rajzát 1:50 arányban azért mellékeltem ide, hogy kimutathassam úgy a már leírt építészeti szerkezetét, mint belső beosztását, bútortatát stb. Azt hiszem, lesz alkalmam még ezeket egyenként is bemutatni: így ezekre nem terjeszkedem ki ezúttal; de felhívom szíves olvasóim figyelmét e házra, melynek példányai ezer számban találhatók fel a székely földön s a mi eltérés van, az jelentéktelen módosulat. Bővebb leírását a rajzok teljesen fölöslegessé teszik (l. IX—X-ik tábla).

5. ábra. Székely ház Csobotfalván (Csikm.). Ismét egy új módosulat: a nagy házból kiszakad az *oldalház*. Lehet, hogy háló fülke; de e név alatt sohasem hallottam. Oldalfala a kemence fejénél megszakad gazdasági okokból: nem kell reá ajtó, a kemence ezt is melegíti, sőt mérsékelten világítja is, így tehát kellemes hálóhely, több tagú családnál igen czélszerű.

6. ábra. Székely ház Parajdon (Udvarhelym.) pinczével, mely a tornáczot hátraszorítja, a nagy házat felemeli, úgy hogy az ereszből négy lépcsőfokon jutunk fel hozzá. Az ereszből nyílik a konyha, a kicsi házból ebédlő ház lesz, az egyik oldalház kamrának rendeztetett be, míg a másik hálószoba marad. Az eresz csukott s a bejáró fölött a fedél leeresztett s átlós tákokon nyugszik. A fedélnek ezen toldott

alakját végtelen variációkban találjuk a székely földön, hol a tornácra ereszkedik alá, hol az ereszt szélesbíti ki, hol pedig a feljáró lépcsőt fedi be. Az ablakok zsálukkal vannak ellátva, mi fölöslegessé tesz minden rostélyzatot.

7. ábra. Székely ház nyitott ereszszel, pinczével, tornácczal és szükséghelylyel Parajdon (Udvarhelym.). Ez a legújabb módosulása a székely háznak és sajátosságos, hogy az utczára néz. Így van ez Háromszéken is, főleg Kovásznán, hol a fürdőző vendégek miatt elkerülhetetlen volt e helyet a házhoz közelebb hozni. Itt már hátul került a pincze, elől a tornác és végében a szükséghely. A pincze miatt nem lehetett a tornácot hátra tenni s így alkudtak meg a hirtelen jött szükséggel. Egyéb változás: hogy az eresz most már az ebédlő háznak adott helyet s a konyha visszavándorolt a kicsi ház helyére. A nyitott eresz is megmagyarázható, mert a tornác oly magas, hogy azon a tyúkok át nem ugrálhatnak s a lépcsőhöz alkalmazott *levél-ajtó*, *rács-ajtó* elég a csőcselék visszatartására.

8. ábra. Kőház nyitott ereszszel, csak mellvéddel és oszlopokkal, nyílt lépcsővel, csak a szükséghelyhez vezető tornácczal, Sepsiköröspatakon (Háromszékm.). Itt egy olyan fejlett alakjával találkozunk a székely háznak, mely csak a belső beosztásban tartotta meg a székely ház jellegét, külsejében alkalmazkodott az anyaghoz. A falak kőből, téglából épültek s a fedél cserépfedél, kéménye is van. Ebből látjuk, hogy mennyire fejlődésre képes a kiválasztott alapforma, enged az anyagnak, ezer szükség szerint módosítható; de alapformáit nem adja föl.

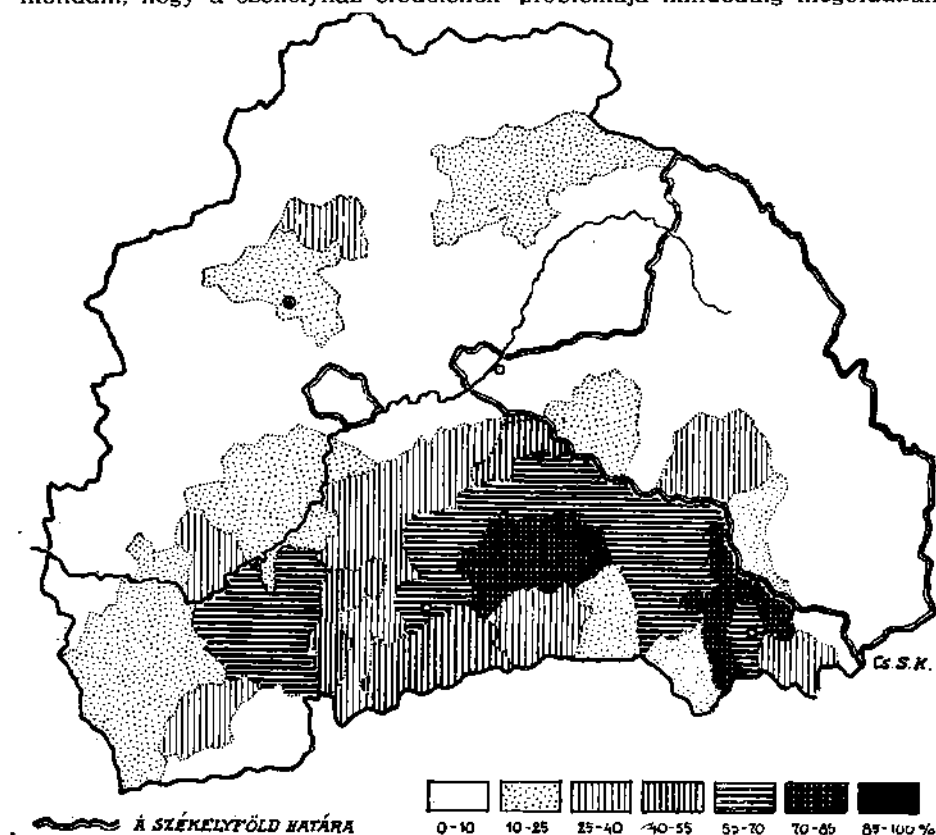
Idáig kísérttem a székely házat fejlődésében, a felvett alakok természet után lettek kiválogatva, mert hisz lehetett válogatni, elég nagy volt ott az anyag. Én csak a fejlődési rendszert kerestem, mely helyhez kötött, helyi szükségnek felel meg, a székely életviszonyai szerint alakult.

Szinte Gábor.

A székelyház eredete.

I. Bevezetés.

A Székelyek lakóházát már elég sokan ismerlették. Sokat foglalkoztak vele hozzáértők is, laikusok is, a különös alakú és berendezésű háznak az *eredetét* azonban mindeddig nem igen kutatták. Amúgy mellékesen már többen kísérleteztek a kérdés megoldásával, de alapos és érdemleges tanulmány még nem jelent meg erről az érdekesnek látszó kérdéstről. Azt lehet tehát mondani, hogy a székelyház eredetének problémája mindeddig megoldatlan.

1. ábra. Kő- és téglafalú házak elterjedése Erdélyben 1910-ben. — Verbreitung der Häuser mit Stein- und Backsteinwand in Siebenbürgen, 1910.*

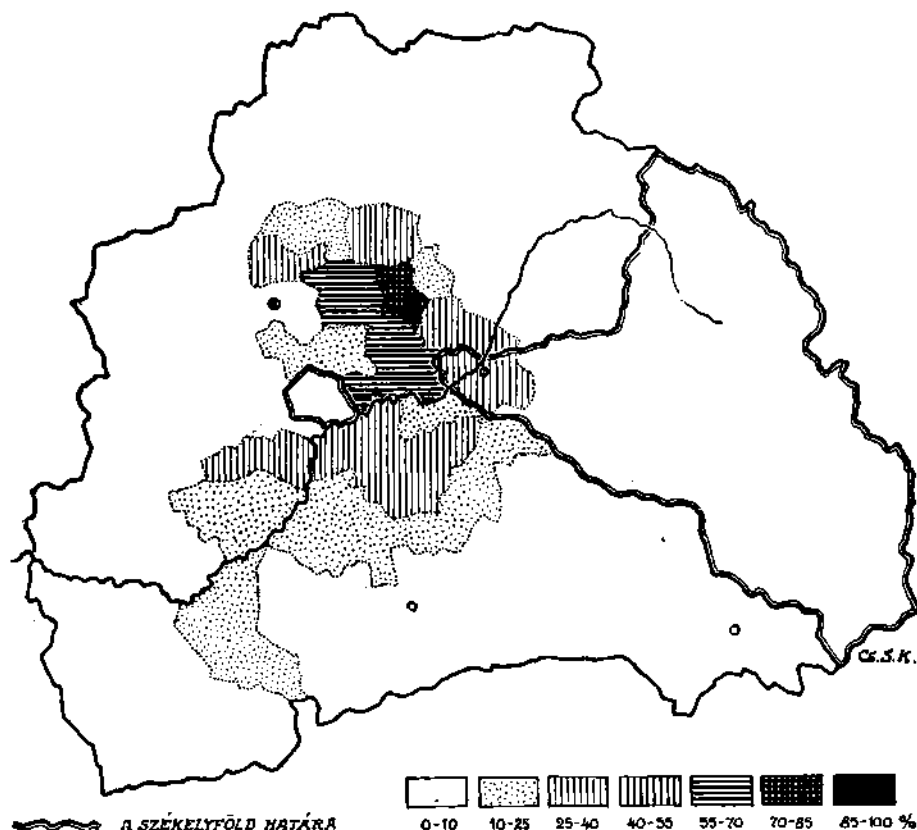
Volt aki egész könyvet írt a székelyek házáról.¹ De bár a könyv a címe szerint a házról szólna, mégis leginkább a kapuval foglalkozik. Amit a ház eredetéről mond (bár annak idején nagy feltűnést keltett és általános tetszéssel találkozott), ma már teljesen tarthatalan. Szép, tetszetős, de idejét mult fantasztikus, minden alapot nélkülöző elmélet csupán. Több-kevesebb sikerrel mások is foglalkoztak a székelyek házával. Igen értékes részlettanulmányok jelentek meg róla, egyik-másik közül az eredet kérdését is érintette, szerintem azonban eredménytelenül. Nem akarom itt minden egyes kutató-

¹ Huszka József, A székely ház, Budapest, 1895.

* A cikkhez mellékelt térképeket szerkesztette és rajzolta szerző, az ábrák is szerző rajzai.

nak az elméletét részletezni s vele vitába szállni. Erre, amennyiben érdemes vele foglalkozni, lesz alkalom a továbbiakban, megfelelő helyen, ahol egyik vagy másik szerző véleményére is ki kell térnem. De nemcsak a hazai etnographusok foglalkoztak a székelyek házával, hanem voltak külföldi, idegen házkutatók is, akiknek feltűnt ez a sajátos ház, s akik szintén próbálkoztak a ház eredetének kérdésével. Alább csak a legfontosabbakat soroljuk fel.³

Talán valamennyi a székelyház eredetéről való véleménynek az az alapvető hibája volt, hogy egyedül csak a házat tekintették, s nem vették figyelembe a Székelyföld környékét, a szomszédos területeket s e vidékek

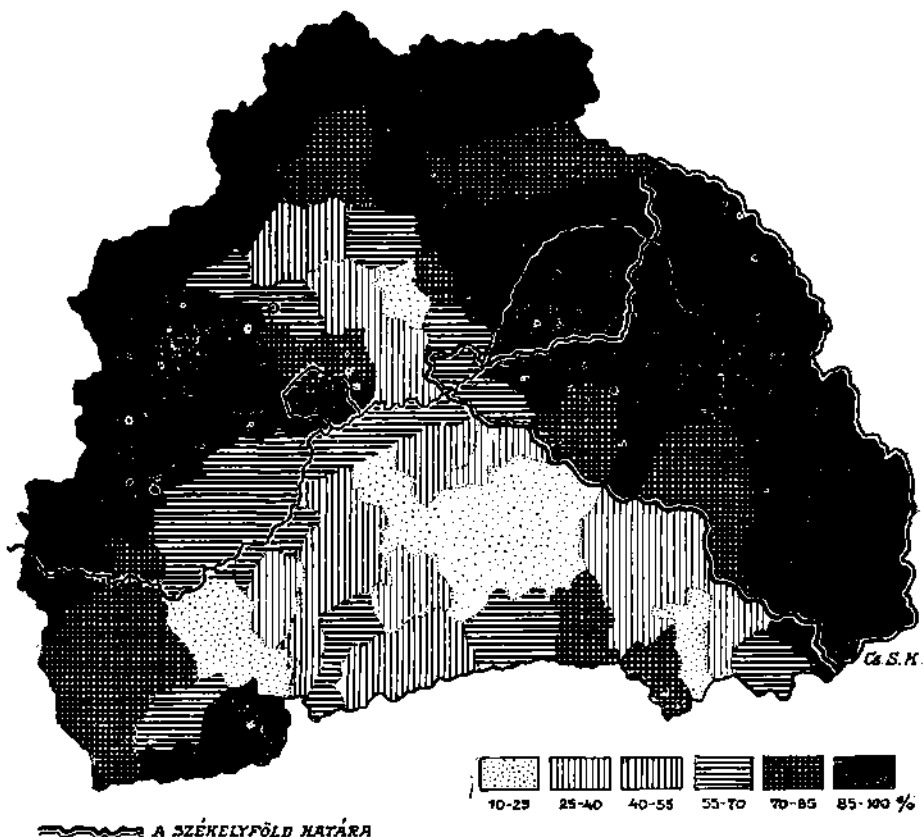
2. ábra. Föld- és vályogfalú házak elterjedése Erdélyben 1910-ben. -- Verbreitung der Häuser mit Wänden aus gestampfter Erde oder aus Lehmziegeln in Siebenbürgen, 1910.

házát is. A Székelyföldet ugyanis nem lehet környezetétől elkülöníteni, ha házának eredetét kutatjuk. Bármilyen zárt külön egységet képezett a székelység a múltban politikai és társadalmi téren, földrajzi és gazdasági szempontból nem az. A Székelyföld szerves része az erdélyi felföldnek s ezzel a nagyobb földrajzi egységgel közös földrajzi és természeti közösséget alkot. Régtől fogva

³ Huszárnak fenti könyvén kívül még Ethnographia X, 378. — Jankó János, Az ezredéves kiállítás, 128. — Szinte Gábor, Néprajzi Értesítő, 101—112, IV, 1. — Bátky Zsigmond, Néprajzi Ért. XXII, 120. — Kós Károly, Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára, 1929, 647. — Henning, R. Das Deutsche Haus, 87. — Bünker, R. Das Székler-Haus, Zeitschr. f. Volkskunde, Berlin 1904, 114. — Phelps, H. Ost- und westgermanische Baukultur, Berlin 1934.

közlekedési és bizonyos tekintetben művelődési egységet is képezett vele. Mindezeket tekintetbe véve, nem lehet ennek a tájnak a házáat elkülönítve vizsgálni akkor, amikor az eredetét kutatjuk.

A következőkben megkíséreljük a fentiek figyelembevételével egy olyan eredet-elmélet felállítását, amely szerintünk jobban megközelíti a valót mint bármely más eddigi ilyenmű kísérlet.

3. ábra. Faházak elterjedése Erdélyben 1910-ben. — Verbreitung der Holzhäuser in Siebenbürgen, 1910.

II. A házderék.

A Székelyföld háza, kivéve a városi településeket, csaknem mindenütt kizárólag fából épül. A kő- és téglafalu házak építése itt még az elterjedés kezdeti fokán van. Erdély területén a kő- és téglaházak építése a városokra és ezeken kívül leginkább a szászok lakta vidékekre szorítkozik. (1. ábra). A Székelyföldre nyugat felől kezd beszivárogni ez az újabb építésmód, egyelőre még gyenge hatással, bár előrelátható, hogy a kő- és téglaházak divata (az erdők ritkulása és az építőfa drágulása miatt) egyre jobban fog elterjedni a Székelyföldön is.

Az Alföldre oly tipikus vályog- és földháznak a Székelyföldön nincsenek meg szükséges természeti előfeltételei. Ez a házépítési mód Erdély területének középső részén, a Mezőségben, a Maros középső folyásának fátalan vidékein van elterjedve. A Székelyföldre csupán ennek legnyugatibb csücskére, Marosvásárhely környékére szivárgott be, de ide is valószínűleg csak újabb időkben. (2. ábra)

Erdély a *faházak* tipikus országa. És bár ma már ez az ősi építésmód itt is tűnőben van, még a legújabb időkben is szinte uralkodó volt az egész országban, kivéve a kő- és téglaházak meg a vályog- és földházak fent említett vidékeit. (3. ábra.) A térkép, mely az 1910. népszámlálás alkalmával készült statisztika alapján van megszerkesztve, szaggatott képet mutat a faházak elterjedéséről. De éppen ez a szaggatottság igazolja azt, hogy eze-
lőtt Erdély egész területén a faház volt az egyetlen és kizárólagos építésmód. Talán legjobban a Székelyföldön tartotta meg uralmát a faház, a mi legjobb-
ban a következő számokból derül ki. E szerint volt 1910-ben:

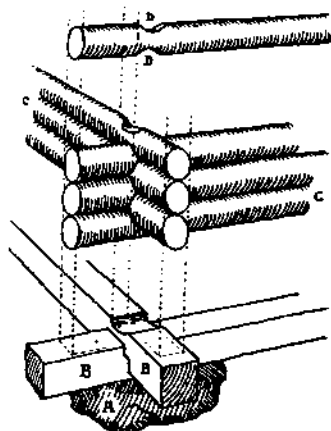
Maros-Torda megyében.	82,90
Udvarhely megyében.	86,62
Háromszék megyében	94,09
Csik megyében	96,50

százalék faház (csak lakóház), természetesen csak a falusi házakat számítva.

A székely nem építi, hanem *rakja* a házat.³ Rakófaból rakja a falakat, régebben kerek, lehántolt fatörzsekből. Ilyen, az építészetben boronafalúnak nevezett építkezésben készül a székelyek lakóháza, csűrje és egyéb mellék-
épülete, ilyen módon rakják a ház falait, a ház derekát.

A székely építkezés egyik közös fővonása az, hogy még a legkezdet-
legesebb faház is mindig *kőalapon* épül, sőt még a jelentéktlenebb melléképülete-
ket, a legegyszerűbb disznóólat, a *disznó-pajtát* is nagy terméskövekkel rakják alá. Ennek az a magyarázata, hogy a székely mindig a legmélyebb völgyben épít
kunyhót, lehelőleg patak mellé s a kőalap ilykép a talajnedvesség ellen való védekezés miatt épül.

Az építkezés úgy kezdődik, hogy a leendő ház négy sarka alá megfelelő nagyságú *talp-
követ* raknak le, ezekre kerülnek a feltétlenül cser- vagy tölgyfából való négyszegletesre fa-
ragott *talpfák*. A talpfákra *rakják* a lehántolt kerek és egész fatörzseket, a *rakófákat*, ame-
lyeknek egy magasságban fekvő sora teszen egy *kerülést*. A boronafalú faház általában csak
fenyőfából épül, mert csak a fenyőfának hosszú és egyenes törzsei alkalmasak erre. Vannak
azonban vidékek, alantabb fekvő helyek, ahol fenyőfa hiányában bükkfából és tölgyfából is
építenek boronafalú faházakat. A szerint, hogy milyen magas lesz a házderék, és hogy milyen
vastagok az egyes rakófák, 8–10–12 darab boronafa kerül egy-egy falba egymás fölé. A
másfél öl magas fal átlagban 10 darab boronát kíván. Az egyes fatörzseket (*rakófát*, *boronát*,
boronafát) a ház négy sarkán és azokon a helyeken, ahol a közfalak csatlakoznak a fő-
falakhoz, *gerezdbe* röjlik. Ez azt jelenti, hogy a kerek fatörzseket a kijelölt helyeken teknő-
sen bemélyített rovással (mélyítéssel) látják el, hogy az így előkészített fák jól egymásba
feküdve összekapcsolódjanak. A felváltva egymásra és az egymás vájolatába fektetett kerek fatörzsek ilyenképen

4. ábra. boronafalak össze-
illesztése közönséges gerezd-
ben. A = talpkő, B = talpfa,
C = boronák, D = vájolatok a
boronán. — Einfache Block-
verbindung. A = Steinunterla-
ge, B = Grundbalken, C = Bal-
ken, D = Überkämmung mit
einfachen Ausschlag.

³ Horger Antal szíves értesítése szerint a finnugor eredetű *rak* igének eredetileg csak épít volt a jelentése, de másodlagosan 'legen, stellen, pono' jelentése is fejlődött. Mivel pedig az emiatt kétfelértelmesűvé vált szónak eredeti jelentését a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *épít* szóval igével is ki lehetett jejezni, ezért ez a jelentése a köznyelvben (és a nyelvterület legnagyobb részén már a nép nyelvében is) szabályo-
san elavult, s így ma már csakis másodlagos 'legen, stellen, pono' jelentésében használjuk.

minden egyéb összekapcsolás nélkül is elég szilárd házfalakat alkotnak. Ezt az ősi összeillesztési szerkezetet a székelyek *közönséges gerezdbe való rakásnak* nevezik. (4. ábra.) Ez természetesen csak akkor elég erős és összetartó, ha a fatörzsek végei a vájolatokon túl, tehát a gerezden túl még bizonyos hosszal bírnak. Ha nem így volna, szétesne az egész fal, hacsak nem szegelnék egymáshoz az egyes törzseket megfelelő nagyságú szegekkel. Az ilyen szerkezettel épített házakon a házfalak, illetve a fatörzsek végei a falsíkból kiállanak. Mivel az erdőről hozott fenyőszálak nem egyenlő hosszúak, az építkezés alkalmával minden törzsnek más a kiugrása, hosszúsága a gerezden kívül. Ezért utólag, a mikor az egész házderék fel van rakva, lefűrészelik az egyenlőellen faveégeket, de úgy, hogy még 20–30 cm-nyi megmaradjon belőlük a falon kívül. (4. ábra.)

Újabb időben a módosabb gazdák házait négyszegletesre faragott gerendákból rakják. Ilyenkor a gerendavégeket az u. n. *molnárgerездbe* vagy *farkasfogú gerezdbe* rakják. (5. ábra.) Ez az az összeillesztési mód, melyet a városi ác- és asztalosiparban fecskéfarkú fogazásnak is neveznek. De a négyszegletesre faragott rakófák használata és a molnár — vagy farkasfogú gerezd alkalmazása se nem ősi se nem népi a Székelyföldön. Ezek nyilván a városi ácsmesterek (malomépitő ácso) révén terjedtek el újabb időben a népnél.

A vízszintesen fekvő boronafák a gerezdekben elég szilárdan tartják össze a falakat, de az ajtóknál és ablakoknál nem volna semmi összetartásuk az egymáson fekvő kerek fáknek, ha egyszerűen elfűrészelnék az ajtómellék vonalában. Ezért ezeken a helyeken négyszegletesre faragott sásfákat, függőlegesen álló gerendákat alkalmaznak, az *ajtófeleket* vagy *ajtó-mellékeket*. Az ajtó felek alsó végükön be vannak csapolva a talpfákba, a boronafal felé eső oldalukon pedig négyszegletes horonnyal (fánc) vannak ellátva. Ezekbe a horonylatokba illik bele a *makkos* vagy *peterkelt* fának nevezett boronák megfaragott csapja, a *makk*, másképp *peterke*. (6. ábra). A sásfák, illetve ajtómellékek felső vége is csapolakúra van faragva, ez beleillik a fölébe kerülő, leg többnyire utolsó rend boronafába vésett megfelelő mélyedésbe. Újabb házakon külön *büszöbfeje* (szemöldökfája) van az ajtóknak.

Az ablakok helyén szintén állítanak két-két rövidebb, ugyancsak hornyokkal ellátott *ablak-melléket*. Gyergyóban *ablaktölgy* a neve. Horger Antal mutatta ki, hogy ez nem tölgyfát jelent, hanem a már igen korán szereplő 'arc, pofa' jelentésű *tügy* (*tigy*) szavunk, mely ilyen alakban él a Székelyföldön.⁴ Ezt azonban csak az újabb és nagyobb ablakú házakon készítik, mert régen az ablak egy vagy legfeljebb két borona vastagságával volt egyenlő magas. Nem volt akkor szükség külön ablakmellékre, csupán egy-egy szál deszkát szegeztek az elfűrészelt boronavégekre ablakmellékeknek.

A ház *dereka* általában másfél öl magas (2,85 m), régi házaknál kevesebb, újabbaknál azonban 3,00–3,50 m. Ez megfelel a földszintes ház falmagasságának, mivel a székelyház is, mint a magyarság mindenféle házlípusa, csupán földszintes. Mégis sokszor lehet látni olyan székelyházakat is, amelyek emeleteseknek látszanak. Ilyen házakon az alsó rész leginkább termés kőből, ritkábban téglából van falazva. Ezek azonban nem emeletes házak, mint ahogy ezt némelyek vélték, hanem olyan földszintes házak, melyek lejtős talajon állanak, egyik végükkel a föld színén állanak, másik alá azonban a lejtésnek megfelelően alacsonyabb-magasabb alapfalat kellett rakni, hogy a ház talpfái vízszintes vonalba kerüljenek. Ebbe az alsó falazott részbe helyezik el a *pincét*, vagy ide teszik a nyári konyhát, vagy agazdasági eszközöknek való *kamrát*, esetleg a *gabonást*. De lakóhelyiséget soha; ezt a házformát nem lehet emeletesnek mondani.

A felrakott házfalakat csak bizonyos idő multával, mikorra a boronák már végleg megüledtek és nyugalmi helyzetbe kerültek, lehet betapasztani. A tapasztáshoz való földet vagy sarat (agyagot) a *sikárlót* trágyalével, szal-

⁴ MNy. XI. 121, Népr. Ért. XLIII, 296.

mával, polyvával, törekekkel felgyúrák és jól megtapossák, aztán apró cipőcskákban felferik a falra. Előbb azonban megbolhaszegelik a falat, mert különben nem fog rajta a tapasztás, esetleg táskás lesz a vakolat és lekuvad a falról. A bolhaszegők (Kalotaszegen pocok) kemény fából hasított apró faékek. A boronákba igen sűrűn vágnak kis nyílásokat a balta hegyével, ezekbe a kis lyukakba verik be a kis faéket. A megbolhaszegelt falon igen jól tapad a tapasztolás.

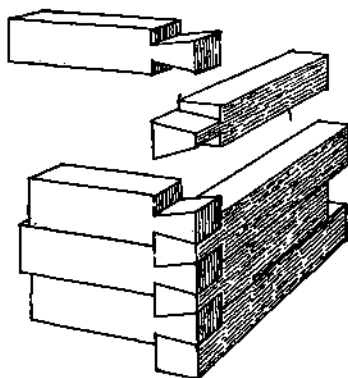
A farkasfog-gerezdre épített, illetve négyszegletesre faragott gerendákból rakott házfalakra nem bolhaszegeket vernek, hanem vékony léceket szegelnek rá ferde irányban egymással párhuzamosan.

A jól kiszáritott tapasztolást végül szép tiszta fehér színűre meszelik. Az ilyen meszelt házakon nehezen lehet felismerni a belső faszerkezetet, különösen akkor, ha mint újabban szokás, lefűrészelik a kiálló végeket a gerendákról a gerezdekénél.

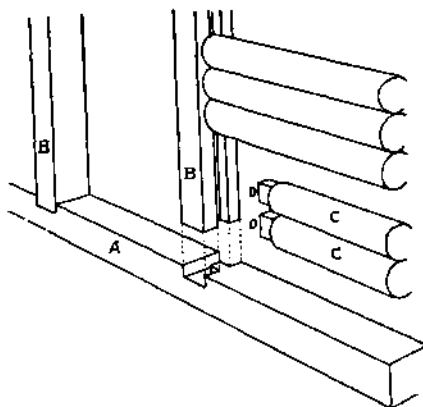
A ház (lakószoba) padlója (padlója) régen mindig döngölt polyvás agyagból készült s ma is föld-nek (házföldje) nevezik Gyergyóban, még akkor is, ha deszkával van bepadoíva. Utóbbi esetben, a Székelyföld más részein pados-háznak, pados nagy-háznak nevezik a deszkapadlós szobát. A földből való padlót megkívánta a nyitott tűzű tüzelőberendezés. Az alacsony patkájú nyitott tűzhely kipattanó zsarát-noka folyton veszélyeztetette volna a deszkapadlót. Tehát a régi alakú csempés vagy cserepes nevű tüzelőberendezéssel együtt járt a földpadló. Ma már nem igen építenek újabb házat deszkapadló nélkül, még az eresz padlóját is bedeszkázzák, ha tornác van előtte, pedig az eresz tartotta meg legtovább a földpadlót.

A ház padlója (mennyezete) gerendás, vagyis más szóval: a mennyezetet és a pallás-deszkákat tartó fiókgerendák — és ha van — a mestergerenda (igen régi házakon), a lakóhelyiségen belül szabadon látszanak. Régi házak mestergerendáira rávésték az építető nevét és az építés évszámát s másként is díszesen megfaragták. Ha a hiu (hi, hi, hju) nagyon ránehezedett a gerendázatra, ami különösen régi házaknál előfordult, akkor stempelyt, stömpölyt, azaz vendégoszlopot helyeztek a mestergerenda alá támasztónak.

Mamárkét szárnyú legőbnyire hatáblás üvegablak zárja el az ablak nyílását. Régebben azonban a sokkal kisebb és egyszárnyú ablaktáblát, illetve keretet a marhabendő vékonyra kapart hártájával zárták el. Ezt lantornának hívták, egy 1588 évi oklevél említi a székelyföldi lantornás-ablakot.⁵ Az üveg-

5. ábra. Farkasfogü (fecskefark) gerezd. — Wolfszahnverzinkung der Balken.

6. ábra. A faház falának részletei. A = talpfa, B = ajtó-mellék, C = makkos fák, D = makk. — Einzelheiten der Blockwand. A = Grundbalken, B = Türpfosten, C = Hölzer mit Zapfen, D = Zapfen.

tet a marhabendő vékonyra kapart hártájával zárták el. Ezt lantornának hívták, egy 1588 évi oklevél említi a székelyföldi lantornás-ablakot.⁵ Az üveg-

⁵ OkiSz.

készítés elterjedésével a XVI–XVII. sz.-ban divatba jöttek a székelyek között is a kis kerek ablak-üvegkarikák. Tányérnak nevezik ma is a ma már négyszegletes ablaküveget a Székelyföldön. Nyáron faragott pálcákból *ablak-rácsokat* tesznek az ablakokra. Arra szolgálnak hogy a szellőződő házba a baromfi be ne repülhessen.

1. A székely ház építésanyaga szerint ma abba a nagy és összefüggő magyarországi területbe tartozik, amelyet a faépítkezés, nevezetesen a boronafalú *faház* jellemez. Ez a terület kezdődik Trencsén megyénél s végig húzódik a Kárpátok mentén egészen Brassó megyéig. De Máramarostól kezdve délnyugati irányban is terjed végig egész Erdélyen, le délre Krassó-Szörény megyébe. Erdélyben csak a Mezőség és a szászok földjének egy része nem tartozik ebbe a zónába. (3. ábra.) A boronafalú *faház* elterjedési területe folytatódik a Kárpátok tulsó oldalán is, Galiciában, Bukovinában, Moldvában és Oláhországban.

2. A boronafalú építkezés Erdélyben és a Székelyföldön bizonyosan igen régi keletű. De hogy mikor kezdődött és ki találta fel, vagy kik hozták oda, azt nem tudjuk.

3. De bármilyen régi is ez az építkezési mód a Székelyföldön, bizonyos az is, hogy előtte egy másik fajta építkezés volt ott szokásban, még pedig a vesszőfonásos falú házak építése.

4. A vesszőfonásos házfal építése Európának legrégibb, egészen az őskorba visszamenő házépitkezése. Ha ez a házépitési technika egyes helyeken még ma is előfordul, ez nem mindig az elmaradottságnak és a szegénységnek a jele, hanem legtöbbször csak relikturna az ősi általános építésmódnak.

5. A mai székelyföldi boronafalú *faház* olyan nyomokat visel magán, amelyek az egykori vesszőfonásos építkezés emlékeinek tekinthetők. Figyelemmel kívül hagyva *fal* szavunkat, amely ma ugyan általában szilárdan épített házfalak jelölésére szolgál, de amelynek eredetileg vesszőfonásos fal volt a jelentése, a boronafalú házak egyes részeit jelölő *cserény* és *lésza* kifejezés csak az egykori vesszőfalas építkezés emlékei lehetnek.

6. A boronafalú építkezés a vesszőfonásossal szemben kétségtelenül haladást és technikai fejlődést jelent.

7. Az ácsolatlan kerek fatörzsek alkalmazása nagy ősiségre mutat. A kerek ácsolatlan boronákat a keleti szláv boronafalú építkezés egész területén használják.

8. A székelyház boronáinak „közönséges gerezdbe” szedése, technikailag elég kezdetleges összeillesztési mód, de ez is nagy ősiségre mutat. Ez az összeillesztési mód szintén általános a fent említett keleti szláv területen.

9. A közönséges gerezdbe való összeillesztés csak akkor tartós, ha a boronáknak egy darabja az összerováson túl is megmarad. Ez az ősi szerkezet (németül *Wettköpfe*) Európának igen nagy területén van elterjedve. Észak-Európában, Kelet-Európában és az Alpésekben egészen Svájcig.

10. A boronafalak bevakolása merőben ellenkezik az építészet alapelveivel, a faépítkezésben szokatlan és csak néhány ország területére korlátozódik. A Székelyföldön, Erdélyben és Magyarországon kívül még megtalálható Ukrajnában, Lengyelországban, Sziléziában és Csehországban. Ez a bevakolás is bizonyítéka az egykori vesszőfonásos építkezésnek.

11. A Székelyföldön és Erdélyben mindig csak egész és kerek fatörzseket alkalmaznak boronafalak felrakására. (A megácsolt négyszegletesre faragott boronák alkalmazása újabb divat eredménye). Galiciában és a Kisorosznál ellenben fél vagy negyed fatörzseket használnak e célra. Ebben tehát különbözik a székely építkezés ettől a máskülönbben sokban egyező keleti szláv boronaeépítkezéstől.

III. Az alaprajz.

Az alaprajzi elrendezés és belső beosztás szerint a székely ház ma már igen sokféle. Egész sorozatban állíthatók össze alaprajzi változatai. Ez a sokféleség azonban visszavezethető egy néhány főbb típusra, amelyek viszont egymással szorosan összefüggenek és egymásutáni sorrendbe hozhatók. A fűró-faragó székely ember igen leleményes új dolgok kitalálásában és neki hasznos és célszerű eszközök előállításában. Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy a háza beosztásában is sokszor „egyéni” megoldást kísérel meg, ami azután szinte a végtelenbe fokozza az alaprajzi változatok számát. Szerencsére ez utóbbiak egytől-egyig mind szórványos előfordulások, tehát típusalakító hatással nem bírnak. Sokakat megtévesztett már a házaknak ez a sokfélesége és különleges érdekessége, különösen a nem ethnographusokat. Ilyen pl. A magyar parasztház c. — sajnos — félbemaradt munka.⁶ Legújabbban pedig H. Phleps-nek a könyve.⁷ Ezek a szerzők ugyanis nem az ethnographus szemével nézték a házakat, hanem a különösségeket keresték és az építészeti és „népművészeti” szempontból érdekes megoldásokat örökítették meg, illetve tárgyalták vagy használták fel.

A sokféle háztípus között azonban tüzetesebb vizsgálat után könnyen ki lehet igazodni és bizonyos rendet teremteni s ezek alapján u. n. alaptípusokat megállapítani. A továbbiakban csak az a kérdés, hogy ez alaptípusok között melyek vannak nagyobb számban elterjedve s mondhatók e miatt általánosoknak s melyek azok, amelyek csak kisebb számban találhatók. Pontos és számszerű adatokkal erről, sajnos, nem szolgálhatunk. Lehetetlen vállalkozás volna ilyenféle munka az előmunkálatok (statisztikai felvételek) teljes hiánya miatt. Sok esztendőre visszamenő tapasztalat alapján és a reávonatkozó irodalom ismeretével azonban nagyjából mégis meg tudjuk mondani, hogy melyik háztípus van leginkább elterjedve, melyik az uralkodó alak s milyen genetikai kapcsolatban vannak az egyes változatok.

Mindenek előtt megállapítható, hogy a székelyház eresz nevű előcsarnoka (amelynek itt nem „eszterhéj”, hanem „előcsarnok-féle helyiség” a jelentése), az az építészeti elem a házban, amely nemcsak sajátos jellegzetességét adja a háznak, hanem legfőbb típusképző tényezője is. Ezt persze eddig is mindenki észrevette és tudta, aki csak foglalkozott is valaha a székelyházzal. Ez a különleges eresz volt az alapoka a sok típusváltozat keletkezésének.

A következőkben nem fogjuk valamennyi fellelhető háztípusváltozatot felsorolni, mert hiszen ez szükségtelen jelen esetünkben, amikor a ház eredetét kutatjuk. Csak a lényeges és fontos és a fejlődési sorrend összeállításához szükséges típusokat fogjuk bemutatni. A kevesebb számban előforduló vagy ritkábban található alaprajzi megoldások, amennyiben nem őriztek meg valamely egyébként eltűnt ősiséget, elhanyagolhatók tárgyalásunk további folyamán.

Minden tipikus székelyháznak van tehát eresznek nevezett előcsarnoka. Ilyen csak egy van minden lakóházon, a lakóhelyiségek (szándékosan kerüljük a szoba elnevezést) száma azonban egy vagy kettő. Ennél több nincs senki sem tipikus székelyházon. Vannak ugyan boronafalú házak, amelyekben három és négy lakóhelyiség is van, de ezeket városi ácsmesterek építették s ezért már kívül esnek a székelyház név alatt ismert típuskörön. Megemlítendő azonban, hogy a lakóhelyiségek szaporításának népi előzményei igenis fellelhetők több vidéken, még pedig az u. n. oldalház nevű kis kamrában. Ezek azonban rem hozzáadott újabb helyiségek, hanem a nagyobb méretűre szabott lakóhelyiségből (a házból) elválasztott külön keskeny fülkélék, amelyeket néha lakóhelyiségül is használnak. De hogy még nem teljes

⁶ M. Mérnök és Építészegylet kiadása, Budapest 1906.

⁷ H. Phleps, Ost- und westgermanische Baukultur, Berlin 1934.

értékű lakóhelyiségek, hanem csak mellékhelyiségek, mutatja az, hogy nem ajtó, hanem mindig csak ajtótlan szélesebb nyílás köti össze a házzal.

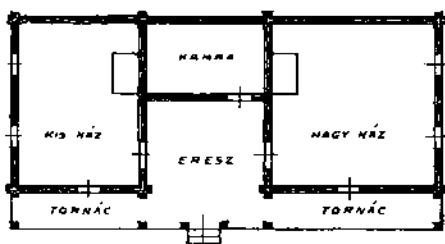
*

Talán legnagyobb számban van elterjedve az a háztípus, amelynél egy középső ereszt mellett jobbra-balra egy-egy ház, azaz lakóhelyiség van, az ereszt pedig közfallyal két részre van osztva: elől a nyitott ereszt van, a fal mögött pedig egy kisebb kamra. Ezt a házformát, illetve alaprajzot tartották ezelőtt a legtipikusabbnak s ha a ház udvar felőli hosszoldalán, tehát a nyitott ereszt oldal előtt még oszlopos tornác is húzódik végig (7. ábra), esetleg még a háznak utca felőli keskenyebb vége előtt is, akkor ez sokak előtt prototípusa a székelyháznak. Szinte Gábor azt mondja, hogy ennek a háztípusnak a példányai ezer számba találhatók a Székelyföldön.⁸

Nem csoda, hogy ez a háztípus keltette fel leginkább a kutatók érdeklődését. Ezt hasonlították össze az ú. n. felnémet házzal⁹ s ennek az analógiát kereste Huszka József a távolkeleten.¹⁰ Ő nemcsak a nyitott eresztben, hanem ezenkívül főleg az oszlopos mellvédés hossz tornácban vélte felfedezni a perzsa, indiai és kínai házzal való kapcsolatok és egyezések bizonyítékait.

Egy másik fejlett és csaknem ugyanolyan nagy számarányban elterjedt típus az, amelyben csupán egy ház (lakóhelyiség) van, de egyébként olyan mint az előbbi ház, tehát nyitott ereszt van a ház mellett, az ereszt mögött kamra és igen gyakran hossz tornác egy vagy két oldalán (8. ábra). Ezt a két házformát lehet a mai székelyház két főtípusának mondani.

*

GYERGŐ-SZÁRHEGY

7. ábra. Háromosztatú tornácos újabb ház. — Dreiteiliges Haus mit Längslaube neueren Ursprungs.

régi alakok, hanem maiak és fejlettek. A háztípusok eredetének vizsgálatához ugyanis nem szabad a ház mai alakját, tehát bizonyosan legfejlettebb változatát kiindulásnak venni. Mert abban az esetben, ha a megvizsgált házalak máshonnan ered, tehát átvétel történt, valamikor régen, akkor az átvétel időpontja óta eltelt hosszú idő, esetleg néhány száz esztendő óta olyan nagy változás történt rajta, hogy semmiképpen sem lehet már ráismerni a közeli rokonságra. A ház is fejlődik és átalakul az idők folyamán s ezért két valamikor szoros rokonságban volt házalak, külön-külön fejlődve tovább, egymástól teljesen eltűnt jelleget ölthet. Ezért nagyon nehéz vagy egyáltalán lehetetlen mai házalakok összehasonlításával rokonságot vagy eredetet kimutatni.

Azonban mennél messzebb megyünk időben visszafelé, azaz minél régebbi eredetű háztípusokat hasonlítunk össze egymással, annál könnyebb lesz ez a munkánk. A székelyház eredetének megállapításához tehát legelőször a ház legrégebbi általános alakját kell megállapítani. Ezt a fennmaradt legrégebbi házak alapján, azután, ha vannak, régi leírások, ábrázolások s nem utolsósorban a ház részeinek elnevezései, műszavai, tehát nyelvészeti adatok fel-

⁸ Népr. Ért. I, 111.

⁹ R. Henning, Das Deutsche Haus, 87.

¹⁰ Ethn. X, 378.

használásával lehet megkísérelni. Az ilyen módon megállapított legrégebbi háztípus már sokkal alkalmasabb más, de szintén régi háztípussal való összehasonlításra. Csak ez a régi típus származhat máshonnan, ha valóban máshonnan való a ház és csak ez a régi háztípus szolgálhat analógiák és rokonságok kereséséhez alapul.

*

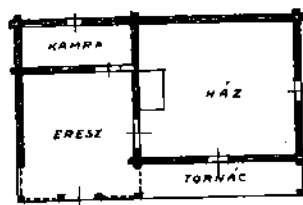
A székelyház legrégebbi típusát Szinte Gábor állapította meg, ő állította össze elsőnek a székelyház fejlődéssorozatát. A sor kezdőpontjára tett egy régi faházat Sepsikőröspatakról, melynek csak egy lakóhelyisége, háza és nyitott előcsarnoka, eresze volt¹¹ (9. ábra). A házacska magas szalmafedésű kontytető alatt volt s az eresz szervesen bele volt foglalva a házba egy tető alá; az előcsarnok itt tehát nem utólagos és nem ideiglenes toldalék, hanem eredeti házelem. Az eresz felett a tető két faoszlopon nyugszik és két oldalról teljesen nyitott, a harmadik oldal valami ideiglenes anyaggal (veszszőfonás vagy deszka) van elzárva.

Ettől az egysejtű ereszes házacskaétól egészen a fejlett két lakóhelyiségű, ereszes, kamarás, tornácos házalakig (7. ábra) pontos és hiánytalan fejlődéssorozatot tudunk összeállítani.

A fejlődés során az eleinte három oldalon nyitott eresz részben bezárul. Először az egyik oldalán (mint a fent említett kőröspataki ház), azután két oldalon, a harmadik elülső oldal ellenben soha sem kap végleges és teljes elzárást, legtöbbször teljesen nyitott még a fejlettebb formájú házaknál is, csupán egyes vidékeken (Csikmenaság, Siklód) szokták az eresz elülső oldalát is „borítani”, de csak deszkafallal, amely többnyire cifra fűrészelt kivágásokkal van áttörve. Az eresz körülzárása a másik két oldalon is eleinte ideiglenes jellegű: régebben vesszőfonásból készült, újabban deszkából. Később már nem ezekkel a könnyen romló anyagokkal zárják el az eresz oldalait, hanem teljesen beleolvasztván azt a házba, ugyanolyan boronafalakkal veszik körül, mint a ház többi helyiségeit.

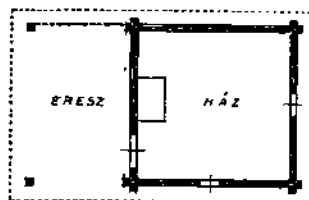
A fejlődés további során két részre osztozik az eresz. Az elülső rész megmarad (most már megkisebbedett) eresznek, a mögötte keletkezett kisebb teljesen zárt helyiség a *kamara* (10. ábra). Ezzel az alaprajzzal már teljesen kialakult a tipikus régi székelyház. Ami ezután következik a háztípus további fejlődése folyamán, már csak bővítés.

A székelyház bővítése úgy történt, hogy az egyhelyiségű és kamarás-ereszes alaptípushoz az eresz felőli oldalon hozzátoldottak még egy lakóhelyiséget, (*házat*) — de nem kamarát — s az egészet egy tető alá fogták. Hogy ez a hozzátoldott legújabb sejtje a háznak (amely különben soha sem ideiglenes vagy gyengébb anyagból készül, hanem mindig koronafalból), valamikor és eredetileg a ház mellett különálló *kamaraféle* lett volna, mint a keleti szláv ház *klet*-je, arra nincsen adatunk. S ez nem is valószínű, mert ezt az új helyiséget soha sem nevezik *kamarának*, hanem mindig úgy nevezik, mint a mű-

CSIK-KARCFALVA

8. ábra. Kétosztatú tornácos újabb ház alaprajza. — Grundriss eines zweiteiligen neueren Hauses mit Längslaube.

SEPSI-KÖRÖSPATAK

9. ábra. Egysejtű nyitott ereszes régi ház alaprajza. — Grundriss eines einräumigen alten Hauses mit offener Vorhalle.

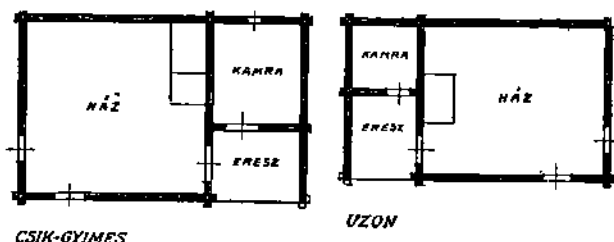
¹¹ Népr. Ért. I, VII—VIII. tábla 1.

sik lakóhelyiséget, tehát háznak. Csak megkülönböztető jelzővel látják el és eszerint kicsi-ház, vagy más-ház, belső-ház, hátulsó-ház a neve. Így fejlődött is így lett a székely ház végül háromosztatúvá (11.) ábra) olyanná, mint amilyen a majd későbbben leírandó ú. n. keleteurópai kamarás-lakóház (Wohnspeicherhaus).

Igen fontos és felvilágosító az, amit Viski Károly mond e házalak udvarhelyismegyei példáiról: „A legtöbb háromosztatú ház eredetileg két osztatú volt és később épült hozzá még egy ház. Nevezetesen azoknál a házaknál van ez így, amelyeknek a XVIII. században vetették meg az alapját.”¹² Hozzátehetjük ehhez azt, hogy ez az igen fontos megállapítás nemcsak udvarhelyszéki házakra, hanem saját megfigyeléseim szerint a háromszéki és csiki házakra, de valószínűleg az egész székely háztérületre is vonatkozik.

A későbbi hozzátoldást bizonyítja még az a tény is, hogy az ilyen háromosztatú háznak az eresze gyakran nem bir külön padlóval, illetőleg a padlója nincsen feltöltve mint a két házbelié, és ezért amannál lejjebb van, sőt igen sokszor mennyezetbefedése sincsen.

Az ílymódon kialakult háromosztatú ház tüzelőivel most nem foglalkozunk. Erről lesz szó bőven a tűzhelyről szóló külön fejezetben. Itt csak annyit említünk meg, hogy ebben a házban is csak a lakóhelyiségekben van tüzelő,

10. ábra. Kétosztatú régebbi házak alaprajza. — Grundrisse zweizelliger alter Häuser.

az ereszen nincsen, egészen úgy, mint a lent említett keleteurópai kamarásházban. Ebben a tekintetben csak az a különbség a két párhuzamba állítható háztípus között, hogy a háromosztatú székelyháznak hozzátoldott második házában is ugyanolyan tüzelő van, mint az elsőben, tehát nem fűtetlen kamara az új

helyiség, mint a kamarás-házban. (Hogy az eresz mögötti kis kamarában itt-ott sütőkemence van, nem cáfolja meg fenti megállapításunkat a tüzelő nélküli ereszről, mert ez egy újabb fejleménynek az eredménye).

*

Alaprajzi elrendezés szerint különbséget kell tenni a mai fejlett alakú és a kimutatott legrégibb tipikus székelyház alakja között.

Európa egész területének mindenféle parasztházát, nagyobb összetartozó típuscsoportokba szokták osztani, leszámítva a nyugati és déli részeket, amelyeknek parasztházai legnagyobbbrészt elvesztették régi népi jellegüket, mert a fejlett római városi építőkéltúra alapján fejlődtek. Közép-, Észak- és Keleteurópa területén, a mai újabb felosztás szerint két főcsoportot különböztetünk meg. E szerint van Középeurópában, (legfőképpen Németországban) az ú. n. istállós-lakóház (Wohnstallhaus) és Észak- meg Keleteurópában az ú. n. kamarás-lakóház (Wohnspeicherhaus).¹³ Az előbbiben a lakóhelyiségek és az állatok istállója közös fedél alatt vannak, szerves összefüggésben, mert egy olyan egysejtű hajlékból fejlődött osztódás útján, amelyben valamikor ember és állat együtt élt. Az utóbbi több önálló házelem összekapcsolásából keletkezett, tehát összevonás és hozzátoldás útján és mai alakját az jellemzi, hogy egy tűzhely-

¹² U. o. XII, 111.

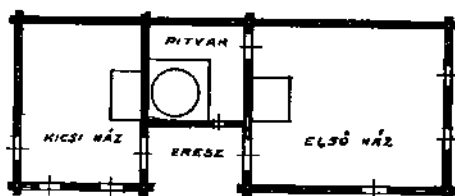
¹³ B. Schier, Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa 1932.

mentes előcsarnok mellett van egyik oldalán a lakóhelyiség, a másik oldalon pedig egy raktározásnak szolgáló helyiség (Speicher), vagy fűtés nélküli kamara, amely részben hálókamrának, részben vendégszobának szolgál.

Az a kérdés tehát: beletartozik-e a székelyház e két főcsoport valamelyikébe? Az kétségtelen és már egyszerű alaprajzi összehasonlításból is felismerhető, hogy a mai fejlett, háromosztatú székelyház valóban és pontosan beleillik a keleteurópai kamarás-lakóházak nagy csoportjába. Kérdéses azonban, hogy nem véletlen egyezés-e ez, amely külön-külön úton járó fejlődés végén találkozott össze, de esetleg nem ered közös gyökérből.

A keleteurópai kamarás-lakóház (van északkeurópai és alpesi is), abból az egysejtű ősi házból fejlődött, melynek ajtaja előtt fedett előcsarnok volt. Skandinávia, Keleteurópa a német-szláv érintkezésterülettel együtt és az egész európai alpesi vidék egységes kultúrkört alkot az előcsarnokos ház tekintetében.¹⁴ Ez a „Giebelvorlaube” nevezetű előcsarnok ma, megőrzött régiséggént, csak a keleti szláv népek házának jellemző részlete. Eleinte csak ideiglenes hozzátoldás volt, lazább szerkezetű és könnyebb építőanyagból, amely csupán a házbejáratot védte az időjárás ellen. Ezt következtetik a szl. *sěni* nevéből, amely az ószláv *sěna*-hez (umbrā = árnyék) tartozik, s a *prítvor*-ból, melynek megfelelői a litván nyelvben *tvorā* 'deszkakerítés', *tvartas* 'kerítés'.¹⁵ Ne felejtsük el, hogy a magyar és székely *szén* > *szín* (szék. kocsi-szén és búza-szín, méh-szín, levél-szín, szín-alja) ugyanilyen félig ideiglenes, könnyű építésű háztoldaleket jelent.

A szláv egysejtű, előcsarnokos házban a lakóhelyiség az istába ~ izba, az előcsarnok pedig, mint mondtuk, a *sěni*. Ez utóbbi abban különbözik a lakóhelyiségtől, hogy még legfejlebb formájában sincsen sohasem tüzelője. Ebből az ősi házból fejlődött a mai keleteurópai kamarás-lakóház olyképen, hogy az egysejtű és előcsarnokos házhoz hozzátoldottak a ház előcsarnokos oldalához egy második

GYERGYÓ-ALFALU

11. ábra. Háromosztatú régi ház alaprajza. — Grundriss eines alten zweizelliger alter Hauses.

tűzhely nélküli egysejtű házacsakát, a *klēt* nevű kamara-félét. A hozzátoldás eleinte csak ideiglenes volt, később beleolvadt a *klēt* a házba teljesen, s ezzel a ház háromosztatú alaprajzúvá lett. Ez a keleteurópai kamarás-lakóház típus német befolyás alatt keletkezett és pedig csak a kései középkor folyamán.¹⁶

Amint a *klēt* beleolvadt a házba, elvesztette régi nevét s helyette a német közvetítéssel átvett *komora* lett az új helyiség neve.¹⁷ Ez a név a keleti szlávság egész területén, nyugati szlávoknál és a szlovéneknek és horvátoknál van elterjedve, a magyarországi tótoknál is. Köztudomású az, hogy a magyar parasztháznak második lakóhelyiségét is sok helyen *kamara*, *kamra*, *komra* néven ismerik, legelőbnyire fűtés nélküli hálókamrának szolgál. A székelyföldön azonban nem ismerik és nem alkalmazzák a *kamara* elnevezést a második lakóhelyiségre. Kamrának ott csak az *ereszből* elválasztott, valóban kamarának szolgáló kis helyiséget nevezik. Ebből azt lehet következtetni, hogy a székelyek háza nem úgy fejlődött háromosztatú alakúvá, mint akár a keleti szlávság kamarás-lakóháza, akár a magyarországi kamarás háromosztatú ház. Kétségtelen a két háztípus közötti alaprajzi hasonlóság. Sőt nagyjából a házak

¹⁴ U. o. 162.

¹⁵ U. o. 164.

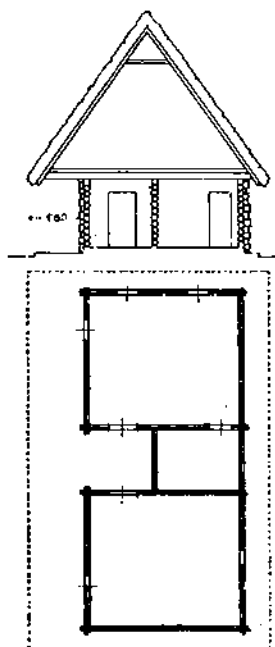
¹⁶ U. o. 107.

¹⁷ U. o. 406.

fejlődésmenete is egyezik. Ha azonban tekintetbe vesszük azt, hogy a kelet-európai kamarás-lakóház már a XII–XIII. században alakult ki, de a székelyháznak ilyen irányú átalakulása, illetőleg bővülése, sejtésünk szerint csak a XVIII–XIX. században történhetett, nem találunk semmiféle kapcsolatot a két háztípus kialakulása között. Az alaprajzi hasonlóságot csak a párhuzamos, de időben eltolódott önálló fejlődés véletlen eredményének tekinthetjük.

*

A mai székelyháznak szinte nélkülözhetetlen tartozéka a szépen faragott lábas tornác is. Valamikor azt hitték, hogy a hosszitornác ugyanolyan ősi ré-

NAGYBOROSNYÓ

12. ábra. Régi ház széles eszterhéjával. Alaprajz és keresztmetszet. — Grundriss und Querschnitt eines alten Hauses mit breitem Dachvorsprung.

része a székelyháznak, mint pl. az eresze, amelyet lán még az őshazából hoztak magukkal a magyarok, ill. székelyek. Huszka József nem utolsó sorban a hosszitornácban kereste és találta meg azt a kapcsolatot, amely a székelyházat a távoli kelettel, Perzsiával, Indiával sőt Kínával kapcsolta össze.¹⁸ Ez persze mind merő képzelgés, alap nélküli feltevés volt, amely azonnal megdőlt, mikor Szinte Gábor kimutatta, hogy a tornác a háznak legújabbkori toldaléka.¹⁹ Régi székelyházakon soha sem volt tornác, csak széles eszterhéj, az eresznek nevezett előcsarnokon kívül. Nagyon szép példa erre a nagyborosnyói harangozó háza, (12. ábra), amelyen az eszterhéj eléri az 1.60 m szélességet. Ahol tehát régi házban mégis találni lábas hosszitornácot, ott azt utólag toldották hozzá, amit legtöbbször az ott alkalmazott külön vendégfedél is bizonyít. Az újabb házakon persze szervesen bele van szerkesztve a mellvédes oszlopos tornác a ház alaprajzába és eszerint készül a ház teteje is. Ma már nemcsak a jobbmódúak háromosztatú házában van oszlopos tornác, hanem a szerényebb kétosztatún is, és nemcsak a ház udvarfelőli hosszú oldalán fut végig, hanem gyakran még az utca felé eső keskenyebb házoldal elé is kerül, sőt van olyan ház is, amelynek a harmadik, az udvar felé eső hátulsó keskeny oldalán is van tornác (13. ábra). A tornác udvar felőli része gyakorlati célnak szolgál, védi a ház alapperendáit a nedvességtől, és itt szárítják a mosott ruhát esős időben a hosszában kifeszített gyeplőn. Az utca felé eső rész azonban már csak dísz s legfeljebb vasárnapi kiülőhely esős időben, a csűrkert felé tekintő harmadik, hátulsó tornácrész végén pedig, ha ilyen van, gyakran árnyékszékét lehet találni.

*

E fejezet elején említettük, hogy az eresz adja meg sajátos jellegét a székelyháznak, ezenkívül legfőbb tipusképző eleme is. Ezért az alábbiakban még valamivel részletesebben akarunk a székely ház ereszével is foglalkozni.

Első kérdésünk: miért hívják a háznak ezt az előcsarnokát eresznek, mikor a magyar nyelv általában mást ért az eresz elnevezésén, t. i. 'das Vordach, die Traufe.' Ezt azonban könnyen megmagyarázza e szó története. Horger Antal szíves közlése szerint azzal kezdődik ez a történet, hogy volt nyel-

¹⁸ Ethn. X, 378.

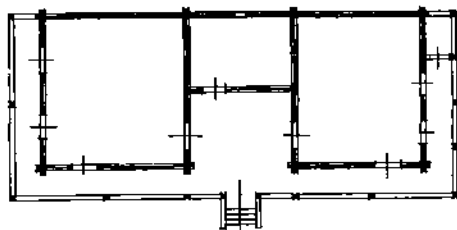
¹⁹ Népr. Ért. XIV, 26.

vünkben egykor (a -d képzős ered igén kívül) -sz képzős *eresz ige is, melyből egyfelől műveltető -t képzővel a ma is is közhasználatú ereszt ige keletkezett, másfelől pedig -t (~ -at, -et) névszóképzővel ereszt (~ eresztet) főnév, melynek egész általánosságban 'valaminek (bárminek) kieresztet, megtöltött, meghosszabbított része' volt a jelentése. Mai hangalakja úgy keletkezett, hogy ezt az ereszt (~ eresztet) alakú főnevet tévesen tárgyesetként fogták fél s ezért elvontak belőle egy új eresz alakú alanyesetet, amely, mivel csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen volt (szemben a kétjelentésű tehát könnyen félreérthető régebbi ereszt alakkal) csakhamar országszerte elterjedt. A házzal kapcsolatban ez a (régibb ereszt >) eresz főnév általában a fedélnek a falak elé kieresztett alsó részét jelentette (vö. pl. *eresz alatt fészkel a fecske*) s a Székelyföldön persze a ház ajtaja előtt nagyobb távolságra kieresztett s ezért karókkal alátámasztott fedélrész is; azt, amely később előcsarnokká fejlődött. A fedélnek ezt a kisebb vagy nagyobb mértékben kieresztett részét azonban a Székelyföldön nemcsak (ereszt >) eresz-nek, hanem csepegés-nek is hílták. Mivel pedig e két szó mindegyikének két jelentése volt, ezért a hangalakok és a jelentések (mint számtalan más, ehhez hasonló esetben is) szabálszerűen megoszlottak: a csepegés főnév mellett csak a 'Vordach, Traufe' jelentés maradt meg, az eresz főnév mellett csak az 'előcsarnok, előszobajele' jelentés.

A legrégibb időben is volt előcsarnoka, tehát még a székelyek beköltözése előtt is. Ezt bizonyítják különben László Ferenc erődsdi (Háromszék m) őskori ásatásai is.²⁰

Akkor persze nem eresznek sem eresztnek nem nevezték még az előcsarnokot, hanem másként. Bármilyen általánosan, szinte kizárólagos ma az eresz elnevezés a Székelyföldön, mégis előfordul, hogy itt-ott vagy az egész ereszt, vagy egy részét más névvel illetik. Azt mondja Viski Károly az udvarhelymegyei síklódi székelyházakról, hogy ha az a ház hossza irányában falal két részre van osztva, elrekesztett hátsó részének *pitar* a neve.²¹ Mivel ez tudomásunk szerint másfelé is előfordul, nagyon valószínű, hogy ez a *pitar*, *pítvar* elnevezés valamikor általánosabb volt, amire az is mutat, hogy Erdély egyéb részein még ma is előfordul. Aranyosszéken az előcsarnok elülső része a „*pitar* mellső világossága,” a hátulsó része pedig „*pitar* udvara” (a tulajdonképeni konyha a „*pitar* kamrája”),²² Kisküküllő megyében a „középső szoba” a *pítvar*.²³ A brassómegyei csángóknál a folyosó, a tornác *pítvar*.²⁴ Kalotaszegen is a konyha elülső része a *pitar* világossága.²⁵ Annál inkább lehet feltételezni, hogy a *pítvar* elnevezés valamikor egész Erdélyben és a Székelyföldön is általánosan el volt terjedve, mert egész Magyarországon, mindenütt ismeretes a ház előterének, a konyha külső részének, sokszor a konyha belső részének is *pitar*, *pítvar* elnevezése.

A székelyház előcsarnokán szerintem névcseré történt. A teljesen nyitott ősi előcsarnokot nézetem szerint eredetileg csak *pítvar*nak nevezték, mikor

FENYŐ

13. ábra. Háromosztatú újabb faház három oldalán hossztoronáccal. — Grundriss eines neueren Hauses mit Längslaube an drei Seiten.

²⁰ Dolgozatok-Travaux, V, 369–370.

²¹ Népr. Ért. XII, 114.

²² Jankó János, Torda, Aranyosszék, Torockó magyar népe, 100.

²³ Nyr. XLIII, 332.

²⁴ U. o. XXXVII, 11.

²⁵ Népr. Ért. VIII, 61.

pedig elrekesztették, illetve mikor fallal két részre osztották, akkor a régi *pítvar* név csak a hátulsó, körülzárt részen maradt meg, az elülső, megkeskenyedett, de nyitott és a háztető kiugrásával, az *ereszettel* egybefolyó részt pedig attól fogva *eresznek*, később *eresznek* nevezték. A hátulsó körülzárt rész csak Udvarhely megyében és Gyergyóban őrizte meg a régi *pítvar* nevet, más vidékeken pedig, nyilván újabb időben és bizonyosan városi hatásra *kamara* lett a neve, (Ide tartozik még a következő: Kalotaszegen a színt mondják *eresznek* és ha a házban a hosszornác a két végén *kamara* által megrövidül, akkor a három oldalról körülzárt középső tornácrész neve *eresz*.)²⁶

Az *eresz* eredete, kialakulása és fejlődésmenete röviden elmondható. Először volt a ház ajtaja előtt egy szélesebb, eselleg két oszloppal alátámasztott védő-vendégtető. Az oldalt becsapódó eső és az oldalt befújó szél ellen úgy védték meg ezt a száraz előteret, hogy a szélirányban fekvő oldalt elrekesztették fallal (vesszőfonás, cserény). Később deszkával zárták el, néha két oldalát is. Ezzel megvolt a három oldalon körülzárt száraz előcsarnok. A fejlődés további folyamán az ideiglenes vendégtető elmaradt s helyette a ház tetejét hosszabbították meg az előcsarnok felett s a két sarkát egy-egy oszlopra állították. Az előcsarnok ezentúl tehát a házzal együtt közös kontyos fedél alá volt fogva. A közös végleges tető alatt kapta meg az előcsarnok azután a vesszőfonásos ideiglenes falak helyett a végleges és állandó jellegű boronafalakat is. Előcsarnok jellegét azonban egészen az újabb időkig megtartotta azáltal, hogy 1. negyedik oldala nem zárult be véglegesen, 2. padlója nem mindig feküdt egy magasságban a házéval, és 3. sokáig nem volt befedve mennyezettel.

Ez az állapot helyenként belenyúl a legújabb időkig (V. ö. Viski Károly leírását a siklói székelyházakról).²⁷ A további fejlődés folyamán azután a legtöbb helyen és a módosabb emberek házában kialakult az *eresz* ma, utolsó alakja: a padló szintje felemelkedett a ház padlójának magasságáig, ugyanolyan mennyezetet kapott mint a ház, s végül helyenként bezárult a negyedik oldal is. Fontos azonban az, hogy ez a negyedik oldal nem véglegesíti tehát nem boronafallal, hanem mindig ideiglenes jellegű, könnyebb anyagból való fallal zárul be. Szinte Gábor egy helyen a *nyitott eresz* és a *borított eresz* szerepét így határozza meg: Nyitott *eresze* a szegény embernek, a napszámosnak van, kinek nincsen félteni valója, akinek világos, napos, száraz hely kell a házi munka, a házi ipar, faragás, fonás, szövés elvégzésére. A gazdag ember udvara tele van majorsággal, az *eresz* gyapjuval, kenderrel, neki tehát zárt *eresz* kell, mely az alkalmatlankodó és minden helyet megjáró tyúkok, csirkék ellen védelmet nyújtson.²⁸

A *borított eresz* elülső fala mindig álló deszkából készül de ezek a deszkák vagy a szélükön vannak „kondorgósan” kifűrészelve, vagy szabályos sorban alkalmazott kifűrészelt nyílások teszik szellősé és némileg világossá az *eresz* belsejét. Voltak akik az *eresznek* ilyen a keletre emlékeztető rácszerű elzárását török eredetre akarták visszavezetni, mondván, hogy ez a török háremnek az emléke. Főlöszleges bizonyítgatni ennek alaptalanságát, azt hisszük Szinte Gábor fenti meghatározása teljesen megmagyarázza a *borított eresz* eredetét is. A *borított eresznek* gyönyörű példái legsűrűbben a csikmezei Menaságon és két-három szomszédos községben találhatók.²⁹

*

A székelyház alaprajzi fejlődésére igen meglepő analógiákat találunk messze a Székelyföldtől, a Skandináv félszigeten, Erre a feltűnő hasonlóságra már negyven évvel ezelőtt mutatott rá Semayer Vilibald.³⁰ Nekem is feltűnt

²⁶ U. o. VIII, 59, 70.

²⁷ U. o. XII, 114.

²⁸ Erdély, XII. évf. 25.

²⁹ Népr. Ért. III, 138.

³⁰ U. o. I, 24.

mikor kezdtem a székelyházzal foglalkozni.³¹ A Skandináv félszigeten is általános volt valamikor az előcsarnokos egysejtű ház. Ott is bezárult az előcsarnok (a negyedik oldalon is), s ott is megváltozott ezzel a ház iránya, a „Giebelltürhausból” „Traufentürhaus” lett. De az előcsarnokot ott is kettéosztották csakúgy mint a székelyeknél. Az előlső rész megmaradt előszobának, a hátulsó élelmiszer-kamara lett. Még a ház hosszoldala előtt végigfutó hosszornác is megvan ott, persze az éghajlati viszonyoknak megfelelően, teljesen be-
deszkázva.³²

H. Phleps már előbb említett könyvében azt állítja ezek után, hogy az erdélyi Érchegység oláh háza és a székelyek háza, attól az ősi keleti germán háztól származik, amelynek kései formái ma is meg vannak Skandináviában s amelyet szerinte Erdélybe a gepidák hoztak. Ezt az állítását legnagyobbbrészt azokra az építészeti részlet-egyezésekre alapítja, amelyeket úgy az erdélyi házakon, mint a skandináv házakon feltalálni vélt. Sajnos egész elmélete homokra épült. Hogy a székelyek háza gepida eredetű volna azt ma már nem lehet bebizonyítani, mert ma már sehol a világon nincsen gepida ház, amellyel a mi házunkat össze lehetne hasonlítani. A legnagyobb hiba azonban ott történt Phleps tanulmányában, hogy ő a mai legfejlettek székelyházat vette alapul s ennek sokban városi (német) ácsmesteri hatás alatt keletkezett szerkezetét (különösen a tetőszerkezetét) hasonlította össze az északi házzal. A talált részlet-egyezések részint általános, egész Európában elterjedt építészeti „közhelyek,” részben olyan szerkezeti elemek, amelyek a székelyházon valóban német eredetűek, de nem germán, főleg nem keleti s nem gepida eredetűek. A székelyház mai alakjának kialakulása úgy szölván a szemünk láttára csak a közelmúltban történt, mert fejlődésének minden régebbi fokára találunk még ma is képviselőt, Skandináviában azonban ez már évszázadokkal ezelőtt ment végbe. Az ősi kiindulás közös lehetett valamikor: mindkét házalak az ősi előcsarnokos egysejtű házból fejlődött ki. Ha ezt a már a bronzkorban meglevő hajlékot a germánok találták fel, akkor megengedem, germán eredetű. De további fejlődésében semmi rokonság nincsen a két háztípus között, mert itt is ama nem is olyan ritka párhuzamoknak vagy egyező fejlődések egyikének vagyunk a tanúi, amelyeket az egyező előfeltételek mellett az egyező éghajlati és talán egyező gazdasági viszonyok idéztek elő. Phleps munkája sok helyt nem álló felfelvésének és „bizonyításainak” megcáfolására egyébként egy egész könyvre való papírtérjedelemre volna szükség.

IV. A tető.

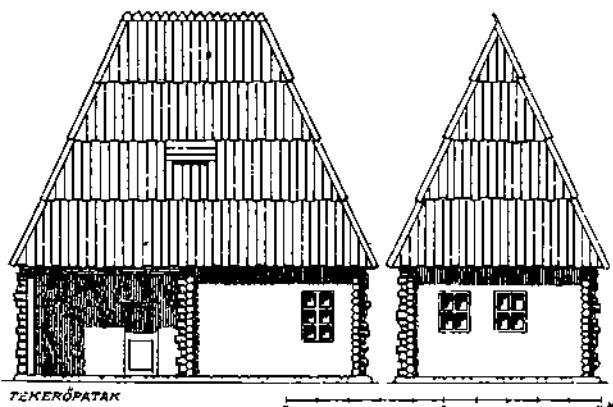
A hazánk területén előforduló háztetők szerkezet szerint nagyjából két nagy csoportra oszthatók: az egyik az u. n. szelemenes-, a másik a szarufás-tetőszerkezet. Lényegbe vágó különbség a kettő között az, hogy az első függesztett, a második pedig támasztott tetőszerkezet. A szelemenes szerkezet ugyanis azon alapul, hogy két (esetleg több) magas, felül villásvégű ágasfa tartja a tető legfelső vízintés gerendáját, a szelement, melyre a horgas-fák, ragok, ragfák rá vannak akasztva. A tető egész terhe a szelemen nevű gerendán nyugszik és a szelement tartó két vagy több ágasfán. Az egész tető rá van függesztve a szelemenre. Nem a házfalak hordják a tető súlyát, hanem az ágasfák. Ez a tetőszerkezet nyilvánvalóan akkor keletkezett még, amikor még nem tudtak nagyterhet viselő házfalakat építeni, vagy olyan vidékeken, ahol csak gyenge, nagy terhet nem bíró házfalakat tudtak emelni, tehát vesszőfonásos, vagy földfalú házak területén. Ezzel szemben a szarufás tetőnél nincsen sem ágasfa, sem szelemen, mert itt párossával összekapcsolt szarufák alsó végükkel a ház szilárd és teherbíró falára, vagy a falak tete-

³¹ 1932-ben tartott magántanári próbaelőadásomnak ez volt a témája.

³² Henning i. m. 64, 69, 72, 73.

jén fekvő gerendákon nyugszanak, eselleg a keresztgerendák végeire feltámaszkodnak. A régi szelemenés tetőnél a héjazatot viselő horgas-lák aránylag vékonyak és gönbölyűek is lehetnek (alkalmas egyenes faágak): igazi szarufának ellenben csak egyenes és négyszegletesre faragot vagy fűrészelt gerendák szolgálhatnak. A szarufás tetőszerkezet a tökéletesebb a szilárdabb és ez minden esetre haladást jelent a népi ősi szelemenés szerkezethez képest. Ez a szerkezetbeli kiválóság megmutatkozik abban is, hogy a szarufás tetőszerkezet mind jobban terjed. Előrelátható az az idő, amikor a szelemenés tetőszerkezetnek hírmondója sem marad a magyar ház egész területén. Általában meg lehet figyelni, hogy a szarufás tető nyugatról keletfelé halad elterjedési irányában, illetőleg terjeszkedésében. eredete valóban nyugaton van, mert a középkorban keletkezett Németország északi részén.

Ezek után azt lehet hinni, hogy Erdélyben és ott is a legkeletebbre fekvő Székelyföldön alig lehet már szarufás tetőszerkezetet találni s ott bizonyosan még egyedüluralkodó a régi szelemenés szerkezet, amely valamikor régen egész Európában általánosan el volt terjedve. Annál nagyobb aztán az ember meglepetése, hogy a Székelyföld lakóházain mindenütt szarufás tető van. Azt mondják, hogy a Székelyföldön régebben ismeretlen volt a szelemenés tetőszerkezet, csak újabban kezdik alkalmazni. Ez az újabb szelemenés háztető azonban egészen más mint a régi népi szelemenés tető, mert ez városi ácsmeszteri, székületes építészeti munka.

14. ábra. Magas tetetű székely ház. —
Haus mit hohem Schindeldach.

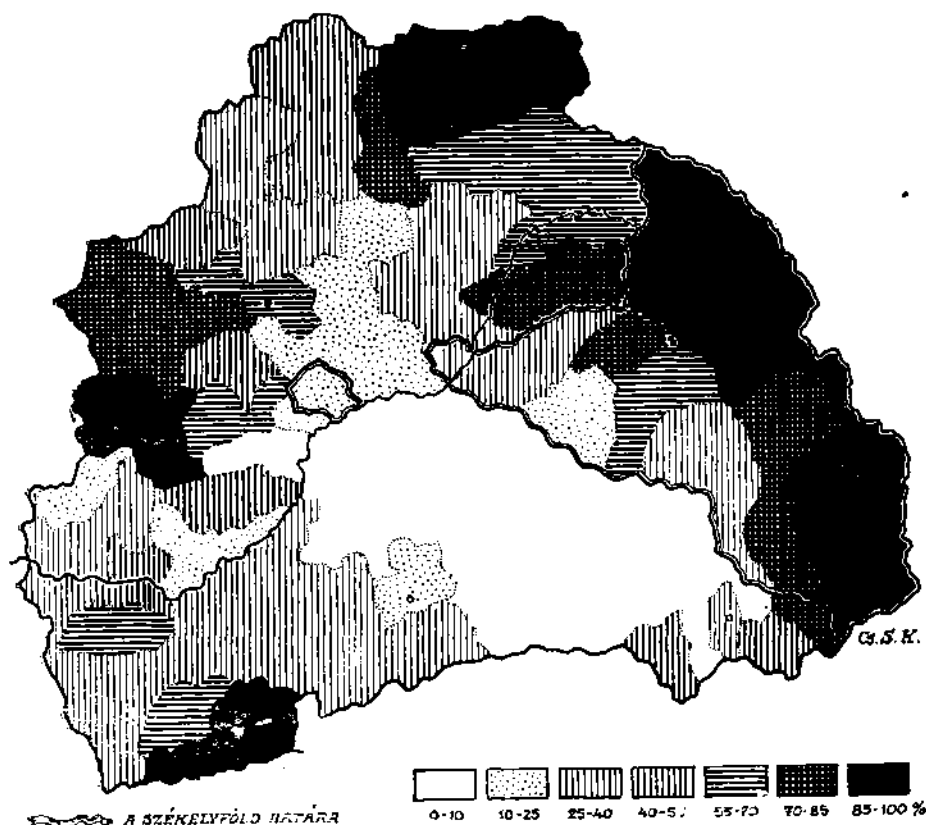
rasztházon), kétségtelenül újabb eredetű és a városi házak utánzásaként terjedt el. A *bütös-fedél* tehát se nem régi, se nem népi eredetű a Székelyföldön. Az u. n. *félkontyos* tető ma már meglehetősen el van terjedve a Székelyföldön is sokfelé, különösen városok közelében, de ez is újabb divat és nem régi hagyomány.

Ellenben ősrégi és tipikus a valamikor kizárólagos tetőforma volt a Székelyföldön a négysíkú u. n. *kontyos-tető*. Ez a tetőalak valamikor Középeurópa egész területén el volt terjedve, mindenféle tetőszerkezetben.³³ Az Erdélyben és a Székelyföldön előforduló régi kontyos fedél abban különbözik más vidék hasonló alakú tetőitől, hogy fedélsíkjai igen meredek hajlásúak s emiatt a tető igen magas. Az egyáltalán nem ritkaság, hogy az alig három méter magas házderékon 6—7 méter magas háztető ül. (14. ábra.) Ezt a nagyon magas és nagyon meredek tetőt azonban csak a tudatlanság nevezheti oláhoknak, ahogy ezt itt-ott olvasni lehet. Ez bizony igen általános forma volt valamikor egész Erdélyben már akkor is, amikor a mai erdélyi oláhok ősei még a Balkán-hegység lejtőin fekete sátrakban laktak. Ma ez a tetőforma

³³ Schier i. m. 69.

persze már eltűnően van, különösen a haladottabb életformájú népeknél, magyaroknál, székelyeknél, szászoknál s leginkább csak az elmaradottabb oláhoknál látható még nagyobb számban.

A rendkívül meredek tetőhajlás nem nemzeti sajátosság, hanem egyedül csak az éghajlati viszonyokból magyarázható. A magasan fekvő hegyes és erdős vidékeken ugyanis sokkal nagyobb az évi csapadék mennyiség mint a mélyen fekvő alföldi részeken, tehát sokkal nagyobb mennyiségű hó nehezedik a háztetőre, mint máshol. Nem a magas tető kell az embereknek (hiszen több anyag kell hozzá), nem is divatból csinálják ilyen magasra, hanem

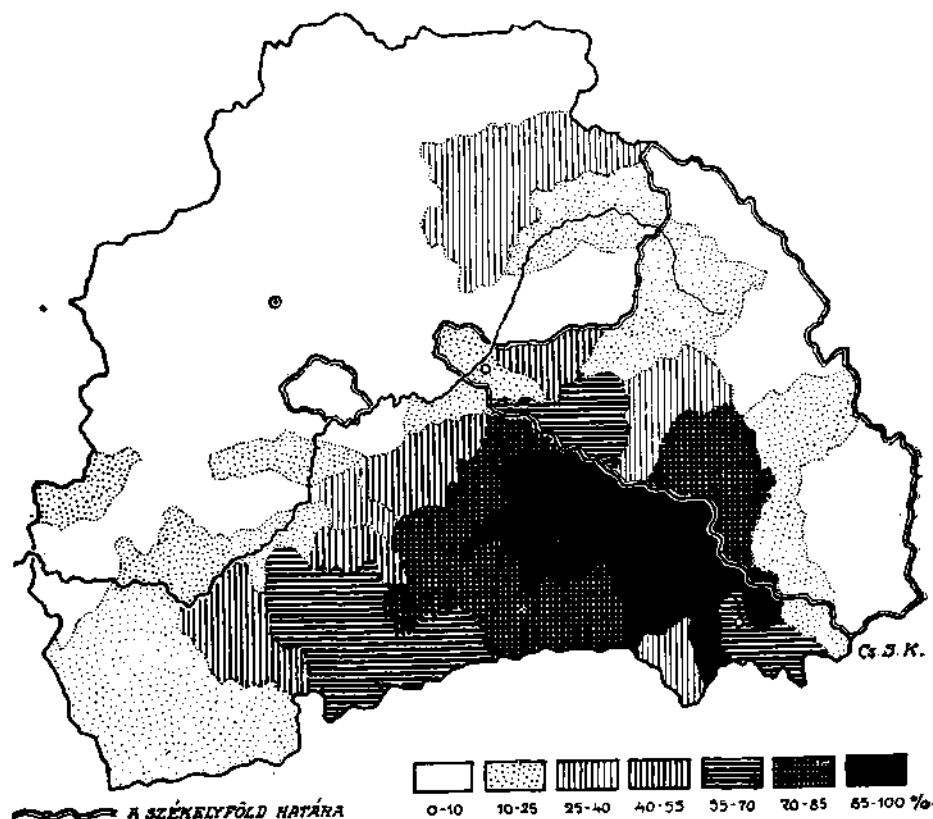
15. ábra. A zsindelytető elterjedése Erdélyben 1910-ben. —
Verbreitung des Schindeldaches in Siebenbürgen, 1910.

azért kell a meredek tetőhajlás, hogy az esővíz gyorsan lefusson és főleg a súlyos hó gyorsan lecsusszék róla.

Fedésanyag szerint a székelyház ma túlnyomó számban zsindely-tetejű. (15. ábra). Az 1910. évi statisztika szerint volt a Székelyföldön zsindelytetejű lakóház:

Udvarhely megyében.	45,5
Maros-Torda megyében.	49,9
Háromszék megyében.	73,0
Csik megyében.	89,7 százalék.

Egyes járásokban azonban még ennél is nagyobb százalékarányban volt zsindelytető, így pl. a háromszékmegyei kézdi járásban 94 és a csikmegyei gyergyótölgyesi járásban 98 százalék. A fenti adatokból az tűnik ki, hogy a nagy hegyek és erdők között fekvő megyék ill. vidékekben jobban, a nyugati, látalannabb vidékeken pedig kevésbé van elterjedve a zsindelyfedés.

16. ábra. A cserép- (és bádog-) tető elterjedése Erdélyben 1910-ben. —
Verbreitung der Häuser mit Ziegel- und Blechdach in Siebenbürgen, 1910.

Ugyanez, de fordított viszonyban tapasztalható a cseréptető elterjedésénél. Cserépteletű lakóház volt:

Csik megyében.	10,0
Maros-Torda megyében.	15,4
Háromszék megyében.	23,9
Udvarhely megyében.	47,2% (16. ábra)

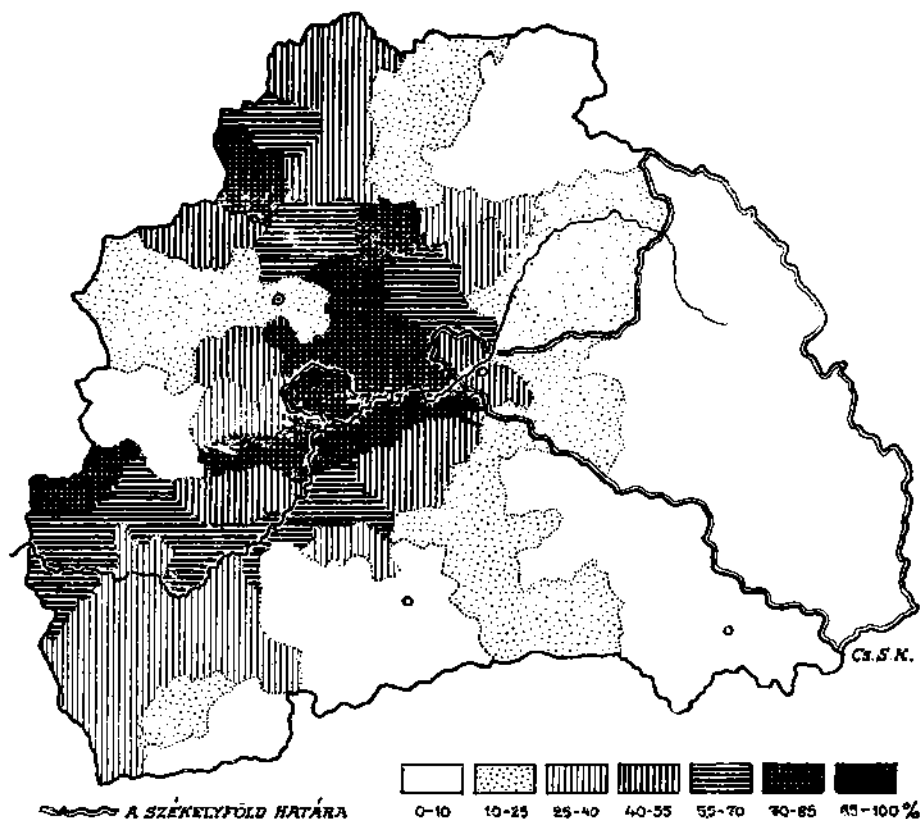
A harmadik fedésanyag, a szalma vagy zsuptető és a nádfedés a következőképpen oszlik meg a Székelyföld négy megyéjében:

Csik megye	0,04
Háromszék megye.	2,9
Udvarhely megye	8,7
Maros-Torda megye	32,6% (17. ábra)

A háromféle fedésanyag százalékszámja természetesen folyton változik.

még pedig első sorban oly irányban, hogy a szalmafedés állandóan fogy és a cserépfedés folyton és mind jobban terjed. Ezt nemcsak gazdasági okok idézik elő, hanem legfőképpen hatósági intézkedések, amelyek szerint a tűz-veszélyes fedésanyagot ki kell cserélni tűzállóbb anyaggal. Bármilyen nagy arányban van elterjedve a fazsindely ma, és ha ez a szalmatető rovására terjeszkedik is, mégis el fog jönni az idő, a mikor a fazsindellyel fedett tetők száma is egyre fogyni fog, a cserépszindely rovására.

A fazsindely Erdélyben is bizonyosan nagy múltra tekinthet vissza, városi házak, templomok, kastélyok befedésére már a középkorban használták

17. ábra. A szalma és nád-tető elterjedése Erdélyben 1910-ben. —
Verbreitung des Stroh und Schilfdaches in Siebenbürgen, 1910.

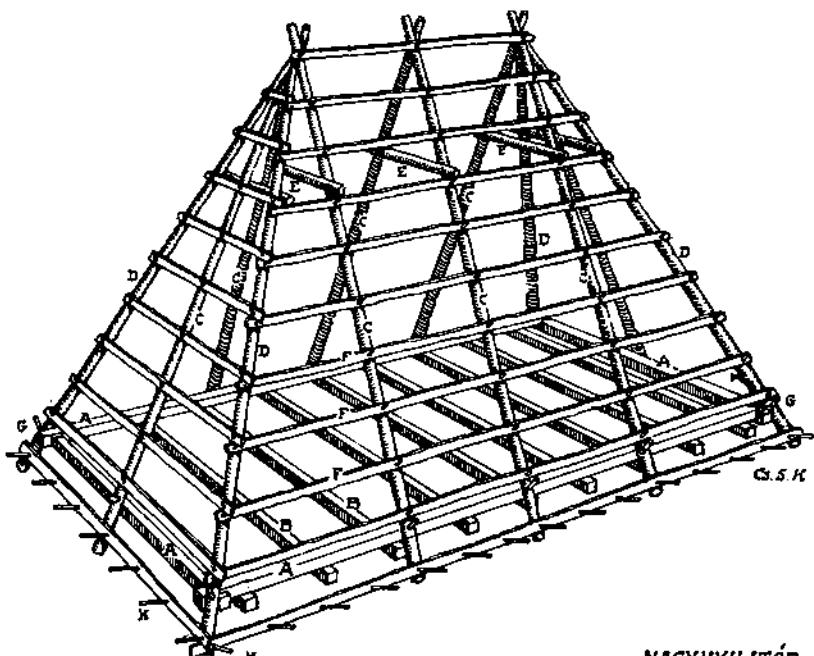
s így elég korán eljuthatott a székelyekhez is. Mégis okunk van feltételezni azt, hogy valamikor régen csak a nád- és szalmafedés volt általános a Székelyföld legtöbb táján. A szalmafedés éppen olyan általános volt egész Európában, mint a kontyos fedéltalak. A Székelyföldön is kedvelték sok jó tulajdonsága miatt. Pusztulása csaknem a szemünk láttára ment végbe. A közigazgatási hatóságok a XIX. század vége felé mindenfelé tilalmazták az új szalmafedéseket, sőt a régi szalmatetők kicserélését is több-kevesebb sikerrel erőszakolták. Körülbelül 35—36 évvel ezelőtt Csikmegyének majdnem minden falujában százával lehetett látni a régi szalmafedéstől megfosztott üres ház-szarvazatokat, mert a megye alispánja elrendelte, hogy még azon a nyáron

minden szalmafedelel lakóházon, legalább faszindellyel kell kicserélni.³⁴ Ez magyarázza meg tehát a fenti statisztikában közölt számokat, Csíkmegye vezetőszerepét a faszindelytetőkben (89.7 %) és a szalmatető legkisebb arányszámát (0.04 %).

*

A régi boronafalú, szalmafedelű és hossztoronácnélküli ereszes székelyház *teteje* (18. ábra) a következőképen épült:

A kész házderék legfelső két hosszú boronáján keresztülfekszenek a padlásgerendák vagy keresztgerendák (B), ezek a bejárati oldalon jóval kijebb

NAGYNYÚJTÓD

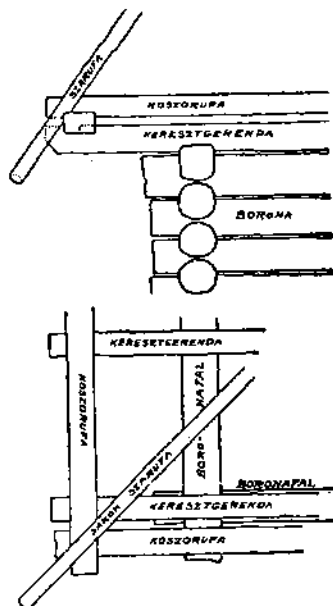
18. ábra. Régi székely ház tetőszerkezete. A = koszorúfa, B = kereszt v. padlásgerendák, C = szarufák, D = sarokszarufák, E = kakasülő v. macskafa, F = lécek, G = derék- v. spiromszeg, H = gyakorlati-léc és gyakák. — **Dachkonstruktion eines alten Hauses.** A = „Kranzholz“, B = Querhölzer, C = Sparren, D = Ecksparren, E = „Hahnenbalken“ oder „Katzenholz“, F = Latten, G = Sparrennagel, H = Latte mit „Spiessen“.

állanak, mint az ellenkező, hátsó oldalon. A csepegés vagy eszterhéj köröskörül egy láb széles (32 cm), elől átlag fél öl (95 cm), de előfordul ennél sokkal szélesebb eszterhéj is egyes régi házakon (12. ábra). A padlásgerendák újabban kb. egy méternyi távolságban fekszenek egymástól, de régebben mikor még erősebb fákat használtak e célra, ritkábban, azaz nagyobb egymásközi távolságban feküdtek. A padlásgerendák бүтүжө, azaz végére jön a koszorú-fa, amely még a ház két keskeny oldalán is megvan, tehát valóban koszorúként futja körül az egész házat és a tető alapját képezi (A). Ha a ház alaprajza a rendesnél szélesebb, vagy igen súlyos a padlásgerendákra nehezedő háztető, akkor az utóbbiak alá mestergerendát húznak, a ház kö-

³⁴ Horger Antal szíves közlése.

zéptengelyének vonalában. Nem minden házon van mestergerenda, leginkább csak régi házakon találni. A koszorúfa-keretre jön a tető szarvazása. Szarvazatnak vagy szarvazásnak nevezik tulajdonképpen az egész tetőszerkezetet, tehát a felállított szarufákat és a részegelt lécezést. A szarufa régi török jövevény a magyar nyelvben, Munkácsi szerint a csag. soruk (sátorkaró), oszm. sirik (Stange, Spiess, Tragestange) szavakból ered.³⁵ Lehet, hogy a nyelvészeknek igazuk van ebben, de én mégis sokkal természetesebbnek és egyszerűbb magyarázatnak tartom azt, hogy a szarufa = szarufa. A régi szalmafedésű házak szarufái ugyanis nem a legfelső végükön voltak egymással összeillesztve, mint mostanában, hanem még legalább fél méterrel túl terjedt a felső részük a tető gerincvonalán. Úgy állottak azok ott sorjában a szarvazásba vett tetőn, mint a régi magyar fehér marha hosszú szarvpárja. Én azt hiszem ezért nevezte a nép ezeket a fákat szarv-fáknak, szaru-fáknak. Sőt nézetem szerint feltétlenül bizonyítja e magyarázat helyességét az a körülmény, hogy a szarufát másként rag-nak (ragfá-nak) is mondják, ez pedig nem egyéb, mint a szarv jelentésű szláv rogu. (Az oláh nyelvben is a szarufa neve corn, azaz 'szarv')

A régi házak szarufája sudár fenyőből vagy nyírfából készült, de ezek faragatlanok és gömbölyűek voltak (18. ábra C, D). A szarufákat még a földön lefektetve illesztették össze felső végükön s megmerevítésük végett összekötötték a kettőt az ú. n. kakasülővel vagy macskafával (E). Azután ráállították ezt a bokor szarufát a házra úgy, hogy alsó részével a koszorúfa megfelelő helyén vésett fészekbe kerüljön, ahol azután egy hosszú faszeggel, (derék-szeg vagy spirom-szeg)³⁶ (G), a koszorúfához erősítették. (Szamotlásnak nevezik a szarufa állának a koszorúfába való beeresztését Csik és Háromszék megyében.)³⁷ A ház két bütűjén felállították a két sarkoszarufa-párt (19. ábra) s azok csúcsából eresztettek le középen a házbütű közepére egy-egy egész s esetleg mellette jobbról-balról még egy-egy fiók szarufát. A ház hossza szerint 5–6–7 bokor szarufa került megfelelő helyre, egyenlő távolságra egymástól. Semmiféle más gerendát nem alkalmaztak ezen a tetőn. A fentiekén kívül, semmiféle szerkezet nem tartotta össze a szarvazást, az egész tetőzetet csupán a szarufákra szegelt lécek tartották össze. A szalmafedés alatt meglehetősen sűrűn fekszenek a kétoldalt laposra faragott vékonyabb fából készített lécek. Ezek kiálló hosszú faszegekkel vannak a szarufákra erősítve (20. ábra). A legalsó lécebe arasznyinál hosszabb erős faszegek vannak fűrt lyukba erősítve. Ezek tartják a szalmakötegek, zsupok legalsó sorát. (Kalotaszegen ezek a gyakák s a léce a gyakatartóléc,³⁸ Délbiharmegyében a Fekete Körös völgyében ezeket a hosszú faszegeket nyársoknak nevezik.)³⁹ Még meg

19. ábra. Részletek a tetőszerkezetben. — Einzelheiten des Daches.

³⁵ Nyk. XXI, 126, XXV, 274.

³⁶ MTsz.

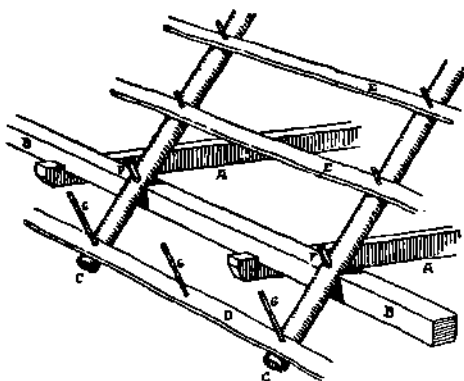
³⁷ U. o.

³⁸ Népr. Ért. VIII, 55.

³⁹ U. o. XVI, 127.

kell jegyezni, hogy a szarvazat felállításához használt irányjelző rudat, amelynek végére zsinór van kötve s amely arra szolgál, hogy valamennyi szarufa egy rendben, egyenes vonalban álljon, *kelevéznek* vagy *serkénynek* nevezik.⁴⁰

Az eképen elkészült tetőszerkezetre, a kész szarvazásra került rá a *tető héjazata*. A szalma kiválóan alkalmas a házfedésre, mert könnyű és igen nagy a hőszigetelése s ha nem kéményes a ház, hanem szabadon átjárhatja a füst, a szalmatető igen tartós. Könnyen lehet javítani, ha elromlik s az anyaga földművelő népek semmibe sem kerül. Nem csoda tehát, hogy olyan nagy arányban volt elterjedve egész Európában már ősidők óta. Szinte Gábor a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveiben még kétféle szalmafedést talált a Székelyföldön: a sima és zsuppos fedést. A kettő közül a régibb kétségkívül az, amelyiknél a szalmát nem kötegekben (kévécskében), hanem lazán rakták fel, kezdődve az alsó „fogazott” léceken (gyakákkal ellátott lécek) s apránként jól megtaposva rakták addig, míg a tető gerincét elérték. A gerincen azután leszúrt karókkal és átalvetett összekötőzött páros rudakkal

*20. ábra. Részlet a régi háztető szerkezetéből. A = keresztgerenda, B = koszorúfa, C = szarufa, D = gyakatartó-léc, E = lécek, F = derék- v. spiromszeg, G = gyakák. — Einzelheiten eines alten Daches. A = Querholz, B = „Kranzholz“, C = Sparren, D = Latte mit „Spiessen“, E = Latten, F = Sparrennagel, G = „Spiesse“.

(kaloda v. kalócsa, perenge v. perentél) erősítették meg a szalmát a szél ellen. (Kalotaszegen károgo, Ung- és Zemplén megyében és Bodregközben kabóna a neve a leszorító rudaknak.) Ezt a régifajta szalmafedést Alsó Fehér megyében *rázott fedélnek* nevezik. Egyébként ismeretes mint ősi házfedésmód Észak-, Kelet- és Délkelet-Európában. A másik, újabb eredetű szalmafedés a Székelyföldön a *zsupotető*. Ez abból áll, hogy a szalmát apró kis kévékbe (*pemete* a Székelyföldön)⁴¹ kötik s ezeket a legalsó léctől kezdve egymásmellé és soronként egymás fölé rakják és nyír- vagy fűzfavesszőkkel, vagy gúzsba csavart szalmakötéssel, egyenként kötik rá a lécekre. A gerincvonal biztosítására itt is alkalmaznak kalodafákat. A háztető csúcsán pedig, ott ahol a tetőlécek összefutnak, hegyes rudakat szúrnak le és erősítenek meg, *gyakát* vagy

kakót. Gyakát a mai zsindeletetű házakra is alkalmaznak, de különösképpen csak a reformátusok lakta vidékeken. Katolikus vidékek székelyházaira gyaka helyett fából faragott kis keresztet tűznek a háztető csúcsára. Más helyen volt alkalmam bővebben foglalkozni e kérdéssel,⁴² itt csak azt említem meg, hogy a *gyaka* eredetileg ősi magyar fegyver volt (dárda, kopja), s a székelyházra valószínűleg nem dísznek, hanem szimbólumnak került. A székely ember szabadságának és függetlenségének szimbólumaként.

*

A *zsindeletetű* is bizonyosan igen régi idő óta ismeretes Erdélyben és a Székelyföldön, de hogy lakóházon alkalmazták volna a székelyek földjén már a régmúlt időben is, arra nincsen adatunk, de ez nem is valószínű. A

⁴⁰ MTsz.

⁴¹ Népr. Ért. I. 105.

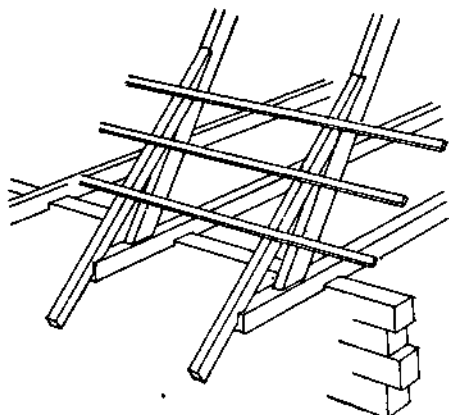
⁴² Ethn. LI. 90–92.

zsendely-tető általában nem olyan meredek, mint a régi szalmafedés, bár ezek között is lehet igen magasat találni (14. ábra). Szerintem ez az igen magas zsendelytető is bizonyítéka annak, hogy a ház eredetileg szalmafedésű volt. Régi házakon a tetőhajlás zsendelyezés alatt megfelel az egyenlőoldalú háromszög hajlásának (60°), újabb házakon körülbelül 45°-nyi.

A tetőszerkezet a zsendely alatt is a régi, a szalmafedés alatt alkalmazott szarufás szerkezet. De már az újabb házakon mind jobban terjed a modernebb szarufás tetőszerkezet, az amelynél a gerendák szabályosan négyszegletűre vannak fűrészelve vagy ácsolva s amelyen a szarufák is már nem kerek fák, hanem négyszegletes gerendák. A szarufák itt már nem koszorúfákhoz vannak szegelve, mint a régi tetőkön, hanem alsó végük csappal van ellátva és ez a csap bele van eresztve a padlásgerendák végébe. Azonkívül vendégfák vannak alkalmazva minden egyes szarufa alsó végére, egyrészt hogy a zsendelytetőnek alsó részén valamivel enyhébb legyen a hajlása, másrészt ezekkel szélesíteni lehet a tető eszterhéját, csepegését (21. ábra).

Többféle zsendelyt használnak tetőfedésre Erdélyben és a Székelyföldön is. Ma már általános a kisebb méretű, hornyolt szélű fenyőfazsendely. Régebben azonban úgy látszik nagyobb méretű fenyőfazsendelyt (néha bükk- vagy cserfa-zsendelyt) használtak, melynek Szinte Gábor szerint gránic volt a neve.⁴³ Nevezik ezt még gránicá-nak és dránicá-nak is.⁴⁴ A nagyobb méretű zsendelyt még másfelé is ismerik Erdélyben és Bukovinában. Háromszékes Udvarhely megyében a bükkfa-zsendelyt még iszkolá-nak is nevezik.⁴⁵ Más használt neve még: *tégla, fa-tégla, bükkfa-tégla*. Ez majd egy méter hosszú és kb. 10 cm széles deszkalap, melynek alsó végét kerekre vagy hegyesre faragják, felső végébe nagy faszeget vernek előre fűrt lyukba s oly módon akasztják fel a lécekre, mint a cserepet szokás.

A székelyek azonban általában nem kedvelik a zsendelytetőt, sem a házon, sem a csűrön. Jobb a szalmafedés — mondják — ez télen melegebb, nyáron hűvösebb és sokkal tovább tartott a zsendelynél. A lakóházon ugyan már megszokták, sőt a jobb módúak talán röstelnék ma már a szalmafedeleit, ha meg volna engedve, mert a zsendelyt is konzerválja a füst, ha régi rendszer szerint kéménytelen a ház. Csakhogy ezzel is baj van, mert a hatóságok kémények építésére szorítják a népet. A füstnélküli hideg csűrön igen hamar romlik a faszendely, sokat kell javítani és emiatt sűrűn kell a fedelet újítani. Ezért és a melegtartás miatt, ha *pajta* (istálló) is van a fedél alatt, még ezen az épületen tartotta meg magát legtovább a szalmafedés.

21. ábra. Az újabb tetőszerkezet részlete.
— Einzelheit des neueren Dachstuhles.

*

A szalmatetőnek soha sem volt, a zsendelyesnek is csak az újabb időben van *kéménye*. A füst a ház tűzhelyéről külön csövön, a *kürtön* jut fel a *hiúba*, ahol szabadon terjeszkedik s ott hagyja el a padlásteret, ahol lehet,

⁴³ Népr. Ért. I, 105.

⁴⁴ MNy. III, 330, Nyr. XXX, 544, MTsz.

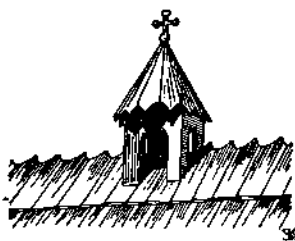
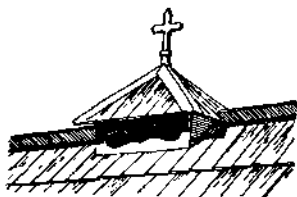
⁴⁵ Népr. Ért. XII, 108, MTsz.

vagy ahol külön e célra szolgáló nyílásokat készítettek a fedélen. Zsúpfedélen nem igen gondoskodtak rendes füstkivezetésről. Rendszeresen az ereszet alján, a csepegés alatt hagyott réseken távozott a füst, vagy a tarajvonal két vége alatt hagyott kis nyílásokon. Zsindelyfedélen újabban már külön *füstlyuk* van ki-képezve e célra. A legegyszerűbb füstlyuk az, ha itt-ott felemelnek és alá-támasztanak egy-egy rövidebb sort a zsindelyekből. Máshol padlásablakszerűre képezik ki a füstlyukat, de Háromszékmegye Szentföldjén a tarajvonal közepén külön kis építményeket készítenek, amelyek külön kis nyerefedéllel vagy sátorfedéllel vannak befedve (22. ábra).⁴⁶

*

Összefoglalva a székelyház *tetejéről* mondottakat, megállapíthatjuk, hogy ezt a tetőt a támasztott szerkezet jellemzi, amit általában *szarufás szerkezet*-nek nevezünk. Mindamellet vannak olyan nyomok még ma is, melyek arra mutatnak hogy valamikor régen a Székelyföldön is a függesztett, tehát a *szelemenes* tetőszerkezet volt ismeretes.

Erre nézve nem kell az őskori ásatásokra hivatkozni, pl. arra, hogy a háromszékmegyei Erősdön olyan vesszőfonásos falu házakat ástak ki, amelyeknek a teteje ágafás-szelemenes volt és való-

22. ábra. Füstlyukak háromszéki házak zsindelytetején. Rauchlöcher auf Schindeldächern.

szinűleg szalmával és náddal volt fedve.⁴⁷ Maga a régi tetőszerkezet ad bizonyítékot az egykori szelemenes szerkezet mellett. A régi szalmafedésű székelyháznak a „szarufája” ugyanis sok tekintetben különbözik attól a szerkezeti gerendától, amelyet az építéssel *szarufa* néven ismer. Igazi *szarufa* tulajdonképpen csak az újabb székelyházakon van, azokon, amelyeken nincsen *köszorúfa*. Viszont ez az újabb tetőszerkezet nem népi eredetű, hanem a városi ácsmesterektől ered. A rendes *szarufa* tudvalevőleg a középkorban virágkorát élő ácsmesterségnek a találmánya s mint ilyen a statikai számítások és szabályok alapján szerkesztett, négyszegletesre faragott gerenda, melynek felső összekapcsolása és alsó feltámasztása rendes ácsmesteri csapolásokkal történik. Ezzel szemben a régi székelyház ú. n. *szarufája* nem négyszegletes gerenda, hanem ágaitól megfosztott s lehántolt vékony fenyőfa, kerek rúd, mely sem alakjára, sem alkalmazási módban nem hasonlít a rendes *szarufára*. Felső összekapcsolása nem rálapolással történik vagy csappal, hanem igen kezdetlegesen úgy, hogy fűrt lyukon keresztül vert nagy kiálló faszeg összefogja a két kerek fát, esetleg meg is van kötözve nyír- vagy fűz vesszővel. Felső végükön, azaz összekapcsolásukon túl, még egy-két arasznyira tovább folytatódnak, egészen úgy, mint a szelemenes tető kampós faágakból készített ragfái. Legfontosabb különbség azonban a kétféle *szarufa* között az, hogy hogyan támaszkodnak alsó végükön. A frank, az alsószász és az alemann tetőszerkezetnél a *szarufák* a padlásgerendák végébe vannak bekapcsolva, tehát valóban rátámaszkodnak ezekre. Ugyanúgy támaszkodnak ugyancsak a padlásgerendák végeire az újabb székelyház *szarufái*. Ez azonban itt a Székelyföldön nem ősi hagyaték a nyugati germánok részéről, ahogyan ezt *Phleps* többször idézett könyvében gondolja, hanem általános és ma már egész középeurópában elterjedt ácsmesteri gyakorlat, amely

⁴⁶ Népr. Ért. VI, 3—4.

⁴⁷ Dolgozatok-Travaux. V, 369—370.

talán a szászok révén, de valószínűbben a városi építkezések ill. ácsmesterek útján került a Székelyföldre. A svájci és a bajor tetőszerkezetben a mi koszorúfánknek megfelelő falgerendára támaszkodnak a szarufák alsó végükkel, megfelelő csapozás segítségével. A régi székelyház ú. n. szarufája ezekkel szemben nem a bütűjével támaszkodik fel se a padlággerendára, se a koszorúfára, hanem a vége szabadon lóg le a csepegésen s csupán az oldala fekszik a koszorúfának megfelelő vájolatában, ahol egy nagy faszeg rögzíti hozzá. Ha nem kapcsolná össze a két szarufát felső részükön a kakasülő vagy macskafa, meg sem állhatna a helyén. (Ez technikai szemmel nézve nagy kezdetlegesség, de egyszerűsége nagy régiségre is vall). Végül maga a koszorúfa alkalmazása ebben a régi, ú. n. szarufás-szerkezetben is régi emléke az egykori ragfás-szelemenetes tetőszerkezetnek. Megjegyzendő, hogy ez a kezdetleges szarufás szerkezet, illetve a szarufáknak ez az alsó támaszkodása nem szorítkozik kizárólag a Székelyföldre. El van terjedve egész Erdélyben és azon túl Máramarosban és Bukovinában is.

Ezek után nem kétséges az, hogy valamikor Erdélyben a szelemenés-ágasfás tetőszerkezet volt az uralkodó s ez nézetünk szerint nem lehetett egyéb a keleti szláv ú. n. szoha-fedélnél.⁴⁸

Az ágasfás-szelemenetes tetőszerkezet eltűnését és ennek szarufás szerkezettel való helyettesítését valószínűleg a XII–XIII. században Erdélyben letelepített szászok érkezésével lehet kapcsolatba hozni. Ha nem is az egész házépítést, ahogy pl. Kós Károly gondolja⁴⁹ de ezt a tetőszerkezetet a székek bizonyosan a szászoktól vették át.

V. A tüzelőberendezés.

A tüzelőberendezés kétségtelenül egyik legfontosabb részlete a háznak s mindig a legnagyobb figyelmet érdemli meg mindenféle házkutatásnál, azonban típusalakító hatása korántsem olyan kizárólagos, ahogyan azt egyesek gondolták. Még pedig azért nem, mert talán egyik házrészlet sem változott a múltban és változik a jelenben is annyira, mint éppen a tüzelő- és fűtőberendezés.

A székelyház tűzhelye alapján az u. n. *nyílt tűzhelyes háztípus* csoportjába tartozik. Legjellemzőbb sajátága, s ebben tér el lényegesen a legtöbb magyar háztípustól, hogy nincsen külön főzőhelyisége, nincsen konyhája. Azonkívül nincsen külön fűtőberendezése, tehát zárt kályhája sem. Mert a tipikus székely ház tüzelőberendezése egybe foglalja ezt a két rendeltetést: főző- és fűtőkészülék egyben.

Többféle neve van ma ennek a különleges tüzelőberendezésnek (23. ábra). Talán a legelterjedtebb vagy legismertebb neve a *csempés* (*csempé* = kályhacserép), vagy *cserepes*, de nevezik *csempének*, *csempelynek*, a régi kezdetlegesebb alakjának ma már ritkábban használt neve pedig *gób*, *góc*, (*góc-alja*, *góc-mege*, *góc-lába*), *góg* (*góg-alja*, *góg-mege*) és *gógány*.

Helye a házban pontosan meg van határozva, eltérések ettől ritkán fordulnak elő. Mindig a lakóhelyiségnek, a háznak az eresz felé eső fala mellett áll, a fal közepe táján, közel az ereszbe nyíló ajtóhoz. Ennek az elhelyezkedésnek nyilván az az oka, hogy a tűzhely füstje, amely esetleg szikrát is vihet magával, mikor a kémény nélküli padlástérbe felér, lehetőleg egyenlő távol legyen minden fedélsíktól, Kontyos fedélnél tehát lehetőleg az épület középpontjában van a legjobb helye (24. ábra).

A *csempés*, *cserepes* teljesen kifejlődött alakja és szerkezete (23. ábra) a következő: Alsó része, az amelyen a nyitott tűz égni szokott (A) a *tűzpad*, *csempé-alj*, *góc-alj*, *sód alja* vagy *pest-alja*. Ez egészen alacsony négyszögle-

⁴⁸ Schier i. m. 36.

⁴⁹ Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára, 1929, 651.

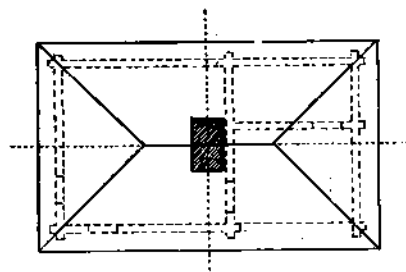
zető nyílás nem az oldalában van, hanem a tetején, a soddal szemközt fekvő végén. Ebből a nyílásból emelkedik ferde irányban a hasábalakú füstvezető cső, a kürtő (M), amely a füstöt a mennyezeten keresztül felvezeti a hiúba. A cserepes belsejét, az oldalokon és a tetején jól kitapasztják agyagos sárral. Ahol még megvan, ott ma már csak téli időben használják a cserepest főzésre is, mert mióta divatba jött a külön nyári konyha az udvaron külön kis épületben, azóta nyáron már nem főznek a cserepes alatt. Régen azonban nyáron is itt főztek, még pedig üstben. Erre a célra szolgált a sód fal melletti külső sarkon felállított üst-kar vagy üst-láb, szolgálfa, szolgálvas, üst-fa, üst-rúd, korlát vagy kollát-fa, a gyimesi csángóknál guzsba. (E). Mozgatható karja van, amelyet ki- és be lehet forgatni a rajta lógó üsttel együtt. A szolgálfa (üstkar stb.) régebben általánosan el lehetett terjedve, ma azonban egyre ritkábban lehet találni.

A cserepes működése igen egyszerű. A tűzpadon szabadon égő fahasábok füstje és szikrája a fölötte nyíló füstfogóba kerül, itt a szikra megsemmisül, a füst összesűrűsödik s bizonyos mértékben le is hűl, mert melegtől leadja a füstfogó készülék oldalainak és tetejének. A lehűtött és ártalmatlanná tett füst azután a kürtőn keresztül távozik a hiúba. A főzés által keletkezett gőz és szag a füsttel együtt távozik a házból. Ha a cserepesnek „jó húzása” van, akkor a legkitűnőbb házzellőztető, mert a cserepes állandó gyenge légmozgata a ház levegőjét mindig tisztán tartja. Az ilyen régifajta székelyházban még téli időben sincsen az a fojtó nehéz levegő, mint más parasztházakban.

Ennek a különleges székely tüzelő berendezésnek olyan kiváló előnyei voltak és vannak, melyek biztosították fennmaradását a legújabb időkig. Csak a legújabb időben kezdi a mindent kiegyenlítő modern kultúra kiszorítani a székelyházból, helyet csinálván a fűtőkályhának és a lakatéktűzhelynek.

Téli időben a cserepes a legkedvesebb hely a házban. A gócaljaszéken ülnek a gyerekek vagy a fonogató asszony, a pipázó öreg ember, úri helyen az esti családi élet az asztal felé húzódott, itt még a tűz körül van.⁵⁰ Szerintem ebben a székely nép megőrzött valamit a régmúltból, a pástornépek ősi vonzalmát a lángoló nyílt tűzhöz.

A cserepesnek se az alakja, se az anyaga nem volt mindig az, ami ma. A régi időben pl. a füstfogó felső részét nem csempékből építették, hanem vesszőfonásból készítették és kívül-belül jól megsárolták (25. ábra). Úgy tetszik ezt hívták valamikor gógánynak. Udvarhely megyében a gógány, gógán mindig hasábalakú és vesszőből van fonva.⁵¹ S mivel ugyancsak Udvarhely megyében cserény a neve a „szobai kemence” belső kő- vagy téglafalának, amelyre a kályhacserepeket ragasztják,⁵² azt kell hinnünk, hogy a székely tüzelőnek a régi s ma már feledésbe ment egykori neve a cserény volt. (Kalotaszegen is a régi módi pitar kemencéje a cserény, másként kaskemence).⁵³ Mivel ezenkívül még a vesszőcserepes név is fennmaradt,⁵⁴ sőt a vesszőből font és sárral betapasztott ilyenmű egyszerűbb füstfogókat is csempének mondják, bár egy darab csempe

24. ábra. A tüzelő elhelyezése a ház középpontjában. — Der Platz der Feuerstelle im Mittelpunkt des Hauses.

⁵⁰ Népr. Ért. XII, 120.

⁵¹ U. o. XII, 117.

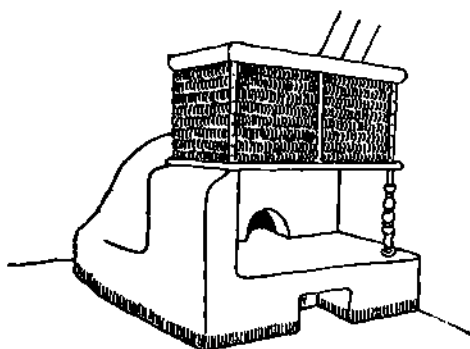
⁵² U. o. XII, 116, MTsz.

⁵³ Jankó János, Kalotaszeg, 64.

⁵⁴ Népr. Ért. X, 15, 17.

sincsen rajta, egészen jogosan mondhatjuk, hogy régebben csak vesszőfonásból készült a tűzhelynek ez a fontos alkatrésze. Csempésnek, cserepesnek nyilván csak azóta nevezik, amióta csempéket, cserepeket raknak az oldalára.

A cserepessel kapcsolatban meg kell említeni azt a különleges biztosító berendezést, amelyet némely helyen a hiúban a füstvezető kürtő szája fölé alkalmaznak. Megeshetik ugyanis, hogy a cserepes szikráiból a kürtőn keresztül a hiúba is juthat, ezért némely helyen (így Maros-Torda és Kis-Küküllő megyében és egyéb erdélyi részeken is), igen célszerű készüléket alkalmaznak a padlásra a szikra ártalmatlanná tételére. A kürtő nyílása fölé nagy szikrafogót helyeznek el, melynek, *kuktor*, *kuptor* vagy *cserény* a neve.⁵⁵ Ez tölcseralakú és vesszőből van fonva, kívül-belül sárral megtapasztva. Maros-Torda megyében egy másik formája is ismeretes. Ott az eresz kamrája menyezelen, a sütökemence felett, van egy vesszőből font kupolaféle, amely felfogja a felfelé szálló szikrát és a füstöt a kupola oldalába vágott kerek nyíláson ereszti ki a hiúba.⁵⁶ Ez a kupolás füstfogó előfordul Erdélynek más vidékein is. Természetesen ez a vesszőfonásos szikrafogó se nem helyi, se nem erdélyi találmány. Az ilyen szerkezetet az azonos feltételek mellett a

SINKLÓD

25. ábra. Régi vesszőfonásos gógány (Viski Károly vázlata után). — *Alte Feuerstelle mit Rauchmantel aus Rutengeflecht.*

főztek, a keleteurópai országok népei pedig a zárt kemencét alkalmazták, amely kenyérsütésre, főzésre és fűtésre egyaránt szolgált. A kemencében való főzésnek törzsvidéke kétségtelenül a keleti szlávok földje. A kis és fehér oroszok kemencéje sárból készül, deszka- vagy vesszőfonásos vázra csapott agyagból. A főzőkemencének ez a formája azután elterjedt az egész szláv keleten, Lengyelországban, Csehországban, Németországnak az Elbától keletre fekvő részein és Felsőmagyarországon.

A két nagy főző-kultúrkör területe között széles öv terül el, amelyben keverékformák honosak. Ez a terület Skandinávia keleti részeitől kezdve Finnországon, Észtországon, Lettországon, Litvánián, Lengyelországon, Németország keleti szélein, Csehországon, Magyarországon és a keleti Alpok szlovénlakta vidékein átvonul. Mindenféle keveréke található e vidékeken a nyílt tűzhelynek és a zárt kemencének. Ebbe a zónába esik tehát a magyarországi füstös házak előfordulása is és ide tartozik a székelyház is. Ezt a típus-területet az jellemzi, hogy főzés céljára nyílt tűzhelyet használnak, de szoba-

szükség szüli, ezért fordul az elő, hogy két egymással igen távol eső vidéken vagy országban teljesen egyező formákat lehet találni. Pl. Svájc északkeleti részén, a ház konyhája felett, vagy az egész menyezelen, vagy ennek egy részén van egy dongaboltozat alakú sárral bekent vesszőfonásos kupolaféle, a *hurd* (Hürde = vesszőfonás), amelynek feladata szintén: a füstöt összegyűjtve a szikrákat ártalmatlanná tenni.⁵⁷

*

A középeurópai népi építkezés a tűzelőberendezést illetően tudvalevőleg két nagy kultúrkörbe osztható. A nyugati kultúrkörben ősidők óta a nyílt tűzhelyen

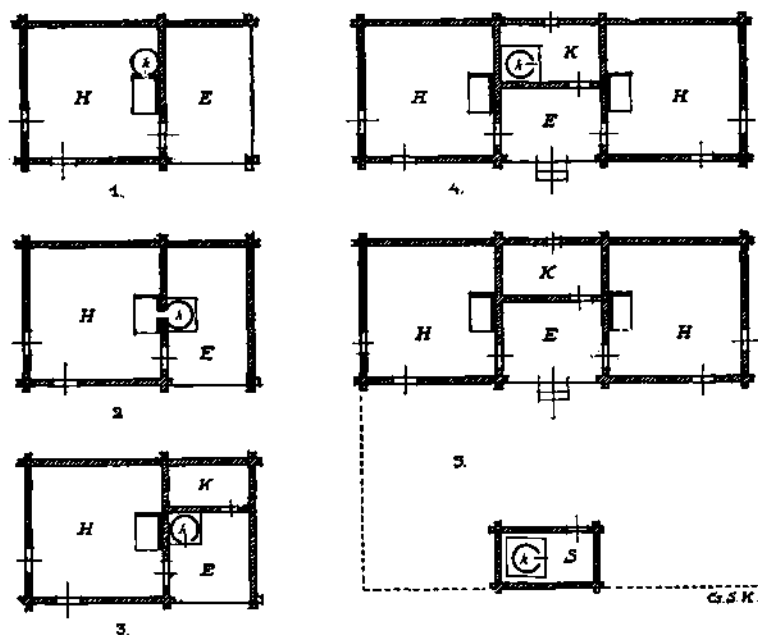
⁵⁵ U. o. X, 9, XII, 116, MNy. III. 330, MTsz, Lázár I. Alsó Fehér m. 482.

⁵⁶ Népr. Ért. X, 11.

⁵⁷ Schier i. m. 269.

melegítés és sütés céljára egy a nyílt tűzhellyel kapcsolatos kemencét is alkalmaznak.

A székelyhásról azt mondtuk fentebb, hogy a *nyílttűzhelyes* háztípus csoportjához tartozik. Ez azonban nem egészen pontos meghatározás, legfeljebb annyiban helytálló, hogy a házban bent, *jelenleg* valóban csak nyílt tűzhely van. Van azonban a székelyeknek ezenkívül zárt tűzelőjük is, a *sütőkemence*, amely vagy az eresz mögötti kamrában, néha magában az ereszben, de ma már leginkább az udvaron, külön kis épületben, a *sütőházban* áll. A sütőházban szokott még főzőhely is lenni a kemence szája előtti patkán (újabbán persze takaréktűzhely), ez aztán a *nyári konyha*. E szerint tehát a székelyház tűzelőberendezése ú. n. *vegyes*, azaz *többtűzű* s így valóban a fentemlített keverékformák zónájába tartozó. Ez azonban csak újabb idő óta lehetséges, mert ezelőtt minden keverékforma vagy az egyik vagy a

26. ábra. A székely sütőkemence vándorlása a házban. —
Die Wanderungen des Backofens im Hause.

másik főtípushoz tartozott. Az a kérdés most, hogy a székelyház melyikhez tartozhatott régen? A házbeli nyílt tűzhely látszólag a nyugati, azaz a középeurópai nyílt tűzhelyes kultúrkörhöz, a kemence pedig esetleg a főzőkemence keleti kultúrkörébe utalja.

A székelyházban *ma* egy kisebb méretű boglyaalakú vagy kupolás kenyérsütőkemence található. Ez a *sütőkemence* azonban az én véleményem szerint nem ősi tartozéka a székely háznak. Mutatja ezt többek között az is, hogy nincs és nem volt állandó helye a házban, ide-oda fordították, vándoroltatták. Először bent állt a házban szoros kapcsolatban a régi tűzhellyel a gógánnyal. Akkor még a kenyérsütésen kívül esetleg házmelegítésre is szolgált. Szorosan a sódfal mellett állt, szája a gócaljába nyílt, füstje is a gócba szállt (26. ábra, 1). Időközben csempés, cserepes lett a gócból, gógányból, a szobamelegítésre elégnék bizonyult ez is. Viszont nem kívánatos meleg volt a házban nyáridőben a kenyérsütés alkalmával. Ezért megfordították a be-

rendezést 90 fokkal, a sütőkemence testét kitétték az ereszbe, a szája pedig a tűzfalon keresztül nyílt be a gócaljba, a cserepes alá s onnan fűtötték.⁶⁸ (26. ábra, 2). A továbbiak folyamán megszakították a két tűzhelyberendezés kapcsolátát, amennyiben a sütőkemence egy újabb 90 fokos fordulattal önállósult. Már nem a házból fűtötték, hanem az ereszből (26. ábra, 3). További változat: a sütőkemence az eresz mögötti kamrába kerül, amelyet néhol pitvarnak neveznek (26. ábra, 4). Végül, mivel kenyérsütéskor, különösen nyáron, kellemetlen meleget okozott a házban, kitelepítették az udvarba, külön kis épületbe, a sütőházba (26. ábra, 5).⁶⁹

*

Ez a fentebb részletezett kemence úgy méreteinél fogva, mint alakja szerint nem lehet az ősi keleti szláv főzőkemence utódja, mert ez a székely kemence mindig csak kenyérsütésre szolgált s alighanem csupán e célnak köszönhetette feltalálását. Ez az a kenyérsütőkemence, amelyet én annak idején a tűzhelyhez tapadt sűtőharangból eredőnek mondtam.⁶⁰ Ezt a sűtőharang-sütőkemence elméletemet azóta máshol is látom igazolva.⁶¹ A keleti szláv világ kemencéje, ezzel szemben, több célnak szolgál. Házmelegítés az egyik, főznek benne fazekakban és télen alusznak a telején. A székelyek kis méretű kemencéje csak kenyérsütésre való, nem főznek benne s a telején nem lehet aludni, mert kupolás a formája. Ez a kemence aránylag újabb időben került a székelyházba, még pedig valószínűleg akkor, amikor a székelyek a kizárólagos állattenyésztésről áttértek a szemes gabonafélék termelésére is, illetőleg amikor a kovászos kenyér sütése általános lett közöttük.

Azért a székelyház mégis csak a keleti szláv főzőkemence kultúrkörébe tartozott valamikor. A mostani nyílt tűzhely nem mond ennek ellent, mert ez az egészen alacsony szintű tűzpad nem a germán *are*-ből ered (amely magasabb szintű), hanem a székelyek saját tulajdona, amelyet annak idején magukkal hoztak. Ezenkívül azonban vannak még nyomok arra, hogy a székelyek boronafalu házában a régi időben mégis csak volt egy másik kemence, még pedig a keleti szláv főzőkemencéhez hasonló, amely azonban idővel a székelyházból eltűnt. Kitétték a házból mint alkatmatlant, változott életszokásaiknak már meg nem felelő.

Arra nézve, hogy a székelyházban valamikor a szláv *pec*-nek megfelelő kemence lett volna, igaz nincsen közvetlen és tárgyi bizonyítékunk. De egy olyan nyelvű bizonyíték maradt fenn, mely ebben a kérdésben igen súlyosan esik latba. A sütőkemencét, akár bent van a ház valamelyik helyiségében, akár kint az udvaron külön sűtőházban, mindig csak *kemence*-nek nevezik. Ez szerintem arra mutat, hogy újabb eredetű. Ellenben a házbeli nyílt tűzhelyes cserepest szokták *pest*-nek is nevezni. A Magyar Tájszótár szerint Csík- és Háromszék megyében, valamint a Nyitra völgyében *pest* = kemence. *Pest*-alja a régi Tájszótár szerint = a kemence alja, Háromszékben ált. a Székelyföldön. Brassó megyében is az.⁶² *Pest*-mege = kemence möge Háromszék, Székelyföld.⁶³ A *pest*-alja és *pest*alja-lik az én 1904 évi saját gyűjtésemben is előfordul, szintén Háromszék megyéből.

Ezek az adatok egyértelműen arról tanuskodnak, hogy a *pest*-en kemencét kell érteni és nem nyitott tűzhelyet. Hogyan egyeztethető ez azonban azzal, hogy ma már nincsen is kemence ott, ahol a *pest*, *pest*alja, *pest*aljalik

⁶⁸ Erre ismerünk idegen példákat is. Schier i. m. 253.

⁶⁹ Phleps ebben is téved, mikor azt hiszi, hogy a székely sűtőházak egy ősi fűstös házban a megmaradt emlékei. I. m. 29.

⁶⁰ Székely N. Múzeum Emlékkönyve, 476—479.

⁶¹ Schier i. m. 196, 211.

⁶² Nyr. XXXIV, 49.

⁶³ U. o. XXXVI, 328, MTsz.

és *pestmegye* elnevezések élnek, hanem a nyílt tűzű csempés, cserepes nevű füstfogót nevezik *pestnek*.

Az kétségtelen, hogy a mostani nyílt tűzhelyes cserepes nem lehetett a *pest*, mert az zárt kemence volt. S ha most mégis a cserepes alját nevezik *pest-aljának*, noha nincs felette zárt kemence, akkor ezt azzal a feltevessel érthetjük meg, hogy valamikor olyan kemencének kellett ott lenni, amelyet *pestnek* neveztek s amelynek a szája előtti helye azonos a mostani cserepes alsó részével. A kemence már régen eltűnt onnan, de a szája előtti helyen berendeztek egy szabad tűzhelyet, amely fölé később *cserénynek*, *gógálynak* vagy cserepesnek nevezett füstfogó készülék jött s ezen az újabb eredetű tűzhelyen megmaradt az egykori *pest* emlékül a *pestalja* elnevezés.

A keleti szláv világ főzőkemencéjének a neve minden szláv nyelvben *pec*, *peč*, egyedül csak a bolgár-szláv nyelvben nevezik *pest*-nek. Ha tehát a székelyek *pestnek* nevezik ma azt a helyet, ahol tüzelnek, fel kell tételeznünk, hogy azon a helyen valamikor a mai cserepes helyett egy *pest* nevű és bolgár-szláv eredetű kemence állott. Talán nem véletlen az sem, hogy a régi *pest* név éppen Háromszék megyében maradt fenn. (Mert az általános Székelyföld helymeghatározás valószínűleg szintén csak Háromszékre vonatkozik).

*

Háromszék megye területén a XI. században bolgár-szláv nép lakott. A Barcaság keleti szélétől kezdve s ettől keletre a háromszéki termékeny síkság területén rendkívül sok szláv földrajzi eredetű név maradt fenn.⁶⁴ Olyan nagy számmal vannak ott ezek a bolgár-szláv helynevek, mint sehol másutt egész Erdély területén, Sőt egész Magyarország magyarlakta vidékei között is kevés olyan akad, amely ebből a szempontból összehasonlítható volna. Ezek a települések a magyarság (székelység) beköltözése idején vagyis a XII. század végén, vagy a XIII. század első felében már mindenesetre megvoltak.⁶⁵

Ezeknek a faluknak a szláv lakosai bizonyosan boronafalu házakban laktak, s a *pest* nevű kemencéjük sem lehetett más, mint a többi szlávországi köröskörül. Hogy milyen volt ez a bolgár szláv eredetű *pest*, azt bizonyosan nem tudjuk, mert példány nem maradt fenn belőlük a Székelyföldön. Lehet, hogy olyan volt mint az az ősi kemencefajta, amely a Székelyföld északi határa mentén, a borgói havasok faluiban és Naszód vidékén még ma is megtalálható. De az is meglehet, hogy a harminc évvel ezelőtt Gyimes-Aldomáspatakon, Görbe Péter házában talált régi székely-csángó kemencében megtaláljuk a régi *pestnek* utolsó (bár megváltozott) példányát.⁶⁶

A gyimesi csángók egész települési területe valamikor a csíkmegyei Szépvíz községhez tartozott, lakosai pedig ugyancsak csíki székelyek. akik a medence faluiból, de leginkább Szépvízről rajzottak ki a Gyimes szoros völgyeibe. Feltehető, hogy ezek a telepések magukkal vitték minden egyébvel együtt a régi kemenceformát is. S mivel tudjuk, hogy ilyen nagyon félreeső szórványtelepüléseken sokkal tovább maradnak meg a régi szokások, tárgyak és eszközök, feltehető az is, hogy ez a régi kemenceforma is megőrzött még valamit olyan régmult időből, ami az innenső részen fekvő haladottabb egyéb székely részeken már régen elenyészett.

Ennek a régi gyimesi kemencének a részletes leírása megtalálható idézett helyen.⁶⁷ Itt csak azt emlíjtük meg, hogy nem kupolás hanem hasábalakú s a teteje lapos, tehát olvásra is alkalmas. Szoktak is rajta aludni. De

⁶⁴ Vö. Nagy Géza, A Székely Nemzeti Múzeum Értéktája, 1891, II. r. 75—275.

⁶⁵ Kniezsa István, Szent István Emlékkönyv II, 421—422.

⁶⁶ Népr. Ert. X, 196—199.

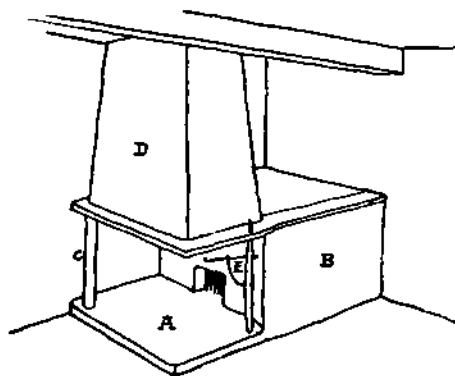
⁶⁷ U. o. X, 196.

ha ez már kétségtelenül keleti szláv eredetűre mutat, mégsem egészen olyan ez a kemence, mint amilyen az eredeti pest volt, hanem inkább az átmeneti állapotot mutatja. Itt ugyanis már a magyar székely eredetű egészen alacsony szabad tűzhely fekszik a kemence szája előtt. Ezen főztek szolgafán lógó üstben és nem a kemencében, mint szláv vidékeken szokás. A nyílt tűzhely felett pedig egy hatalmas hasábalaku füst- és szikrafogó volt alkalmazva, amelynek *hornya* a neve. (27. ábra). Már a kemence felfedezésekor azt írtam, lehet, hogy ez a székely cserepesnek eredeti ősi formája. Most is azt vallo.

*

Hogyan történt tehát a mai székely tűzelőberendezés kialakulása és fejlődése?

A székelyek nézelem szerint ott találták a keleteurópai főzőkemencés

CSIK-GYÍMES

27. ábra. A gyimesi csángó-székelyek régi tűzelője. A = a tűz helye, B = a kemence teste, C = gőc-lába, D = hornya (füst- és szikrafogó vesszőfőnásból), E = guzsba (szolgafa). — *Die alte Feuerstelle der Csángó-Székler in Gyimes*. A = Feuerplatz, B = Ofen, C = Fuss des Rauchmantels, D = Rauchmantel aus Rutengeflecht, genannt Hornya, E = Kesselschwinge gen. Guzsba.

Abban a pillanatban, amikor a székelyek ezt az alacsony nyílt tűz helyet bevitték a házba, gondoskodni kellett a tűz ártalmatlanná tételéről is. Mert faházban nyitott tüzet legfeljebb a helyiség közepére lehet elhelyezni, ahogy az minden ősi házban így volt. De mivel ebben a házban már megvolt a fal mellett kemence, a nyílt tűzhely az egyik gerendafal mellé került. Tehát a védekezés gondolata azonnal érvényesült, s ez végül a mai tökéletesnek mondható berendezésre vezetett. Kezdődött a veszedelem ellen való védekezés azzal, hogy a gerendafal elé nagy lapos kövöket állítottak. Később még erősebben besározították ezt a falrészletet, sőt külön kis tűzfalat építettek oda földből, kövekből.

Ezzel azonban csak a közvetlen láng veszélye volt megfékezve, de a felszálló szikra még sok veszélyt rejtett magában. Lehet, sőt valószínű, hogy már a pestnek is volt olyanféle szikra- és füstfogója, amilyen a többi idetartozó ismert kemenceformákon van. A tótok, ruténok szikrafogó és füstvezető szerkezetei semmi esetre sem helyi vagy egy-egy néptörzshöz kötött találmá-

füstös boronafalu faházat, amelyet ők birtokba vettek, elfoglaltak. Hiszen mint a megmaradt szláv földrajzi helynevek mutatják, beleültek a háromszéki bolgár-szlávok falvaiba. Az egysejtű előcsarnokos házban a pest nevű főzőkemence állott. Mivel azonban a székelyek a nomád pászlornépek módján a földszínen levő nyílt tűz mellett szolgafán lógó üstben főztek az ételeket, nem felelt meg az ő követelményeiknek a zárt kemencében, fazekakban való főzés. Valószínű azonban, hogy nem távolították el azonnal a kemencét a házból, mert megismerkedtek téli időben való jó tulajdonságaival, hanem megtoldták az ő külön tűzelőberendezésükkel, vagyis a kemence szája elé nagyobb tűzpadot készítettek. Lehet, hogy e célra csak megnagyobbitották a régi kemencepadkát. Most már tehát nem a kemencében, hanem a szája előtti széles tűzpadon főztek, üstben.

Abban a pillanatban, amikor a székelyek ezt az alacsony nyílt tűz helyet bevitték a házba, gondoskodni kellett a tűz ártalmatlanná tételéről is. Mert faházban nyitott tüzet legfeljebb a helyiség közepére lehet elhelyezni, ahogy az minden ősi házban így volt. De mivel ebben a házban már megvolt a fal mellett kemence, a nyílt tűzhely az egyik gerendafal mellé került. Tehát a védekezés gondolata azonnal érvényesült, s ez végül a mai tökéletesnek mondható berendezésre vezetett. Kezdődött a veszedelem ellen való védekezés azzal, hogy a gerendafal elé nagy lapos kövöket állítottak. Később még erősebben besározították ezt a falrészletet, sőt külön kis tűzfalat építettek oda földből, kövekből.

nyok, hanem ősi származásúak és valamikor a mainál sokkal nagyobb területen voltak ismeretesek.

Amikor tehát a székelyek nyílt tűzhelye a pest szája elé került, csak meg kellett nagyobbítani ezt a füst- és szikrafogó szerkezetet. Az egész tűzpad fölé kellett ezt húzni, amely célra a fal melletti kis kőfal is lámasztékul szolgált s a négyszegletes, egészen bizonyosan veszőből font és sárral betapasztott cseréynek negyedik, szabadon álló sarka alá lábat kellett állítani. És ezzel megvolt a székely cserény, gógány, a mai cserepes elődje, végleges alakja.

A nyílt tűzhely szikrájának ilyenképen való ártalmatlanná tétele, a füstnek lehűtése és elvezetése nem ismeretlen másfelé sem. Sőt meglepő hasonlóságot mutatnak fel egyes igen távol eső vidékek e tekintetben. Így pl. a finnországi Karjalában, ahol szintén kemencéhez társult egy egészen alacsony szintű tűzhely. Eleinte ott is kőlapokkal és „lángdeszkákkal” védekeztek a tűz veszélye ellen,⁶⁸ később a *horni* nevű svéd eredetű (*horn*)⁶⁹ füst- és szikrafogó tökéletesítette ezt a tüzelőberendezést. De míg pl. Skandináviában a kemencéhez társult nyílt tűzhely délről került oda s a régi germán *are*, *arin*, (latin *ara* = oltár), szent tűz helyének az utóda, addig a karjalai finnek nyílt tűzhelye a különálló ősi kotából került a ház kemencéjéhez.

Végül szólni kell még az üstben való főzésről és a szolgálata használatáról. Ez tudvalevőleg a fűzőkemence nagy területein — így pl. Oroszország belsejében — teljesen ismeretlen. Ahol mégis szórványosan előfordul, ott ez a finnektől vagy tatároktól való átvétel. A német kutatók azt mondják, hogy az üstben való főzés germán eredetű szokás s ezt nem utolsó sorban a *katlan* szó germán eredetűre alapítják.⁷⁰ A *katlan* nálunk Magyarországon a tűzhely melletti befalazott üstöt jelenti, olyan, amely nem mindennapi étel főzésére, hanem általában valamely különleges célnak szolgál. (Mosáshoz, lekvár-, szappanfőzéshez, állati étel főzéséhez stb.) De hogy ez régi átvétel volna, arra nincs semmi adatunk, véleményem szerint a magyar parasztházba csak a XVIII. sz. folyamán kerülhetett, még pedig városi (német) polgári lakásokból.⁷¹ A székelységnél különben tudtommal szintén csak újabb idő óta ismeretes.

Ellenben a szolgálata lógó üst nálunk és a székelységnél nem germán eredetű. Lehet, hogy Skandináviában, a balti államokban meg egybeült valóban germán eredetű, a karjalai finn, a magyar és a székely üstben való főzés azonban nem germánoktól ered, ezt mutatja már a tűzpad szintjének különbsége is.

Ez a főzési mód a népvándorláskor minden keletről jött népnek általános tűzhelyi berendezése volt, tehát germánoknak, hunoknak, avaroknak s a középkori és keleteurópai nomádpásztornépeknek egyaránt. A magyarok és a székelyek csakis ilyen tüzelőberendezést ismerhettek, s ezt ősi hazájukból hozták magukkal.

A székelyek megszokott főzési módjukat a boronafalú faházban is megtartották, a *pest* nevű kemencét tehát sem főzésre, sem sütésre nem használták, csupán télen fűtésre. Mikor azonban idővel a szikrafogás és füstelvezetés céljából a tűzhely fölé került cserényből vagy gógányból csempés és cserepes lett, kiderült, hogy a házat ezzel is be lehet fűteni. Misem természetesebb tehát annál, hogy az immár feleslegessé vált s különben is nagy helyet elfoglaló pestet kitétték a házból, illetőleg teljesen eltávolították. A kemence eltűnt, csupán a neve maradt fenn az átalakult tűzhelyen vagy egyes részein. Csak akkor, amikor a székelyek az eddigi kizárólagos állattenyésztésről áttértek a szemes vetemények termelésére is és megtanulták a kovászos ke-

⁶⁸ Schier i. m. 221.

⁶⁹ U. o. 200.

⁷⁰ U. o. 221.

⁷¹ Dolgozatok (Szeged) VII, 224, Népünk és Nyelvünk V. 65.

nyér sütését, vált újra szükség a kemencére s ekkor valószínűleg ők maguk találták ki azt a kisméretű kupolás kenyérsütőkemencét, amely szerintem a sütőharangból keletkezett s ezt a régi pestnek a helyére állították a cserepes mellé. Szerintem ez a történelmi fejlődése a székelyház tüzelőberendezésnek.

VI. Melléképületek.

A székelyház telkén található egyéb építményekkel nem foglalkozhatunk teljes részletekkel, csak annyit közlünk ebből, amennyi eselleg az eredet kérdésének megvilágítására szükséges. Azonkívül azért is kell ezeket felsorolni s minden részletüket megnevezni, hogy ezzel a házra vonatkozó műszavak sorát minél teljesebbé tegyük.

Viski Károly szerint a székelyek nem igen kertelik el a telket, mert a kerítés nem embernek, hanem a jószágoknak szól.⁷² Ha van is igazság ebben s a székely ebben hasonlít az alföldi magyarhoz, aki tudvalevően nem igen szereli a kerítést, mégis azt tapasztaljuk a Székelyföldön, hogy ott csaknem mindig körül van kertelve az élet, élet-szer vagy a bennlevő. (Épség: az összes belső telek minden épületeivel.)⁷³ A székely az én tapasztalatom szerint, a legkülönbözőbb kerítések készítésének valóságos mestere.

Anyaga szerint pl. megkülönböztetik a következő kerítésféléket: boronakert (fatörzsekből rakott kerítés), burdék (leveles ágakból készült sövénykerítés), csapos-kert (vízzintesen fektetett faágakból, fiatal fenyőkből rakott kerítés), csipke-kert (löviss-kerítés), deszka-kert, gámor (ágakból, tövisből könnyedén összelácolt sövényféle kerítés), gyeplő (eleven sövény, tuskából fonott kerítés), jászol-kert (kétsoros sövénygát, melynek köze kövekkel van megtöltve), korlát (fakertítés, deszkakerítés, palánk), kökert (termésközből rakott kerítés), léckert, lézsás-kert (vesszőből font sövénykerítés), levegelő vagy vetegető (kerítés bejáróul szolgáló szakasza, amely úgy van készítve, hogy könnyű elszedni és megint visszatenni), libitáros (lécből készült mozgatható kerítés), rés-kert (vastag galyakból font sövény), sátoroskert (vesszőből font kerítés, mely tövissel vagy szalmával van befödve, ennek befedése kert-sátor vagy kert-fedél), vessző-kert (sövénykerítés), zahara vagy zavora (hosszú fahasábokból vagy hasított pallókból rakott kerítés).

Alkalmazás szerint van: compor-kert (a falu végén, az ú. n. tanór-kapu mellett kétfelől való kerítés), csűr-kert (a csűrudvart elválasztó vagy körülkerítés), köz-kert (közbelő elválasztó kerítés), s bütü-kert (a telek végét lezáró végső kerítés).

A kaput általában csak úgy különböztetik meg, hogy nagy-kapu és kis-kapu, van ezeken kívül még által-kapu (a szomszédba nyíló közkapu). Közismert a székelyek galambbugos nagykapuja. Erről már igen sokat írtak, sokan magyarázták és méltalták, legfőképpen mint a népművészet egyik legszebb terméke. Voltak, akik a kapu alapján kísérelték meg a székelyház eredet-kérdésének megoldását. Mivel azonban a galambbugos nagykapunak semmi része nincsen a székelyház kifejlődésében és a ház eredetének vizsgálatánál semilyen szerepet nem játszik, mellőzhetjük ez alkalommal részletes tárgyalását és méltatását. Lesz alkalmunk ezzel a kérdéssel más helyen külön és részletesen foglalkozni. Most csak néhány műszavának felsorolását adjuk. A kapu három magas cserfaoszlopát kapu-lábnak vagy zabénak nevezik, egyébként kapu-báldány a kapu oszlopa s ha az egyéb kisebb kapuknak a félfája be van fedve, akkor süveges-kapuláb a neve. Ha a földbe ástott kapuláb vagy zabé alsó vége, bunkója idővel elkorhad, akkor megpótolják az oszlop alsó végét rák-lábbal.

*

⁷² Népr. Ért. XII, 104.

⁷³ Orbán Balázs, Székelyföld, I, 18, Nyr. XXXVII, 90.

A körülkertetett életem belül a lakóházon kívül még más kisebb-nagyobb egyéb építmény található. Ezek: a *csűr* (gazdasági épület, melybe a kicsépelelt gabonát és a takarmányt télire raktározzák), a *pajta* (istálló), újabban mindkettő egy épületben is előfordul, akkor *csűr-pajta* a neve, a *gabonás* vagy *hambár*, *kas*, *búza-szín* (a kicsépeelt szemes termények raktára), a *sütő-ház* és *nyári konyha*, az *árnyék* vagy *árnyék-szín*, vagy *kocsi-szín* (nyitott félfedelű kocsi-beálló), a *hízlató-ól* vagy *disznó-akol*, *disznó-pajta*, a *tyúk-pajta*, a *levél-szín* (zöld ágakból összerótt lugasféle), a *méh-szín*. Ezekon kívül előfordul még néhány toldalék a fenti épületek oldalán. Ilyen pl. az *árnyék-alja* (ugyanaz mint a fenti *árnyék*, *árnyék-szín*), a *ketrec* vagy *kotyec* (polyvatarló kamra vagy baromfiól), a *tőrek-tartó* vagy *polyva-tartó*, a *tyúk-rekesz*, a *koléca* (a ház oldalához épített nyitott szín), végül a *perváta* (árnyékszék).

Ez a sokféle célnak szolgáló sok építmény természetesen nem mind fordul elő együtt egy-egy háztelken. Csak egynéhány van meg úgyszólván minden háznál, a többi azonban a gazda jómódja vagy szegénysége szerint váltokozik.

A ház eredetének kérdésével kapcsolatban a melléképületek vizsgálatánál csupán az érdekel bennünket, hogy az egyes építmények ősi tartozékai-e a székhelyházak, avagy újabb keletű divatnak vagy szükségletnek köszönik-e létüket? Ez azért fontos, mert ebből mindenféle következtetést lehet vonni. Látni ezt igen szemléltetően Phleps székhelyház-eredet elméletében.⁷⁴ Abból kiindulva, hogy a skandináv ház mellett már ősidők óta külön kis épületekben vannak elhelyezve: a főző- és sütőtűzhely (eldhus), a kamara (bur) és a külön lakóhelyiség (skali), s mivel az erdélyi Érchegeység háza mellett s a székhelyház mellett is külön sütőházat, külön csűrűt sib. talált, Phleps azt következteti, hogy itt a két háztípus közt szoros rokonság áll fenn. Ezt pedig úgy magyarázza, hogy a fenti erdélyi háztípusok is keleti germán, nevezetesen gepida eredetűek. Ezt a germán hagyatékot szerinte első sorban az Érchegeység oláhjai őrizték meg, ők vették át a gepidáktól. Sőt szerinte a székhely csűr is egy ősi füstös házról fejlődött volna. Ha azonban Phleps nem indult volna ki pusztán külső látszattól, s nem a mai állapotot vette volna ősi hagyománynak, hanem ha megvizsgálta volna az érchegegségi és a székhelyi háznak és melléképületeinek eredetét és keletkezésének körülményeit, nem állíthatott volna fel ilyen minden alapot nélkülöző fantasztikus eredetelméletet.

A székhely csűr, mint a neve is mutatja, bizonyára német eredetű, de nem keleti germán, azaz gepida eredetű. Ez csak a középkor vége felé kerülhetett a székhelyekhez az erdélyi szászok közvetítésével, akik viszont nyugati hazájukból hozták. Ezen az sem változtat, hogy a székhelyek csüre (bizonyosan a szászoké is), eredetileg tiszta boronafalú szerkezetű volt, egészen úgy, mint a ház és nem gerendaváz, mint amilyenek a németországi és részben az erdélyi szász és egyéb csűrök. Hiszen a szászok, bár kimondottan gerendaváz építésű vidékekről érkeztek Erdélybe, itt az első évszázadokban boronafalú (tehát ősi erdélyi) házakban laktak. Határozott bizonyítékot szolgáltat erre maga Phleps a közölt 1769. évi adattal, mely szerint Nagysink nagyküküllőmegyei község határozatot hozott, hogy ezentúl senki se építsen régi káros szokások szerint, fából úgy, hogy fatörzsre fatörzsre rak, hanem vagy téglával vagy kővel építse a házát, vagy ha arra nem telik, akkor gerendakeretbe foglalt vesszőfonásos falakkal, mert az erdők fája nagyon megfogyatkozott.⁷⁵ Egészen világos, hogy itt a régi káros szokás a boronafalú építkezés volt s az ajánlott újabb szerkezet a gerendaváz, (és részben patic-

⁷⁴ Phleps i. m.

⁷⁵ U. o. 54.

falú), amely Erdély nagyrészen ma is ismeretes (Kalotaszeg, Alsó Fehér megye, Mezőség stb.).

Igy történt ez a székely csűrrel is. Eleinte boronafalakkal építették, a lakóházak szerkezetének mintájára s csak újabb időben tértek át részben a gerendavázas szerkezetre. A csűr különben nem helyi találmány és nem székelyföldi fejlődés eredménye. A mai csűr, amely maggában foglalja a szérút, tehát a cséplőhelyet és a kicsépeletlen gabonakévék raklárát, ugyanilyen kifejtett alakban előfordult Németországban, de el van terjedve a Szudéta-országokban, a Kárpátok körül és Lengyelország legnagyobb részén, (Csűr van még a Székelyföldön kívül Kalotaszegen, Aranyosszéken, Hunyad-, Szében-, Bihar-megyében, a palócságnál, Somogy-megyében. Első okmányyszerű előfordulása az 1493. évből van.

A csűrre vonatkozó műszavak sora a következő: állás (a csűr földje fölött a két gerendafára készített gabonataratóhely, csűrpadlás), állásfa (fenti állás gerendái), mások, általfa, csűr agya (a hiúnak az ülön felüli része), csűr bütüje (a csűr vége), csűr eleje (a csűrkapu előtti terület), csűr földje (a cséplőhely) csűr hátulja (a csűr mögötti terület), csűr hidja (a csűr földje, padlózata), csűr világa (a csűrfedél udvar felőli eresze), perje (a sarjútartó csűr-erkély alja v. padozata, ha fiatal bükk-, mogoró- és gyertyán vesszőből készült), odor (a csűr oldalrekeszei a közepén fekvő cséplőhelytől jobbra-balra, amelyekbe a kicsépeletlen gabonakévék rakják).

Nem minden székely gazdának van külön istállója a ház mellett, de ha van, akkor sem hívják istállónak, legfeljebb csak most újabb időben. Régebben az állatok külön épületét a pajta szóval jelölték, ahogy úgy látszik valamikor egész Erdélyben nevezték. A lóistállót sokhelyen ma is *kabola-pajtának* nevezik. A székelyek mint kiválóan állattenyésztéssel foglalkozó nép, a régi időben nagy számú állatjukat (főleg szarvasmarhát) nem a faluban, hanem fent a havasokban tartották. Nyáron a havasi legelőkön éltek, télidőre pedig az ott épített *pajtákban* tartották az állatokat, ahová a télire való szénát is raktározták.⁷⁶ A *pajta* = istálló elnevezés olyan általános és kizárólagos volt valamikor, hogy mindenféle istállót és ólat *pajtának* neveztek és neveznek még jórészt ma is. (*Hízó-pajta, disznó-pajta, tyúk-pajta*).

Ha kicsi és szűk az élet s azon nem fér el a külön pajta épülete, akkor a gazda felhasználja a csűr egyik részét istállónak. (A kis belsőség sokszor együtt jár a kevés szántófölddel és kevés számú állattal). A csűr ilyenkor *félodru* lesz, mert a két odor közül az egyiket elveszik *pajtá-nak*, azaz istállónak. Az ilyen két rendeltetésű épületet nevezik *csűr-pajtának*, újabban *csűr-istállónak*. Az ilyképpen elvesztett félodor pótlására felhasználják a csűr-híu egy részét. Itt rendeznek be odorféle rekeszeket a kévék eltevésére. Ilyenkor azonban változtatni kell az építményen. Emelni kell és tágítani. A padlástér magasságában rendesen erkélyszerű kiugrást készítenek, a *sarjútartót*, amelyet a *kieresztés* nevű vendégfedél fed be. Ezeket a bővítéseket és erkélyszerű kiugrásokat természetesen már nem az ősi boronafalú szerkezetben építik, mert erre, nincs tradíciójuk, ellenben a ma divatos új és városi ácsmesterekől tanult gerendavázás szerkezetben. *Phleps* ezt az újabb időben és belső szükségéből keletkezett csörbővítést s az itt alkalmazott „nyugati germán” gerendavázás szerkezetét a középkori várak védő- és vívófolyosóira, erkélyszerű tornácaira vezeli vissza, ami természetesen szintén képtelenség.⁷⁷

A *sütőház* ma külön kis épület a székely életen, többnyire a telek elején, szemben a ház ereszes oldalával. Van rá adat, hogy ezt az építményt még másképpen *szén-háznak*, *szín-háznak* is nevezik a Székelyföldön.⁷⁸ (Vö.

⁷⁶ Erdély Népei, IV. évf. 20.

⁷⁷ Phleps i. m. 29.

⁷⁸ MTsz.

szén = tűz, paráztűz, Ormánság,⁷⁹ Szlavonia,⁸⁰ szén-hely = tűzhely, Szlavonia,⁸¹ szenes-ház = konyha, Szerém megye,⁸² Szlavonia).⁸³ Idetartozik még a szén-szító = piszkafa vagy húzóvas, amellyel a tüzet felszűlják, Erdővidék, Háromszék, Marosszék.⁸⁴ Módosabb gazda ma már téglából építi, ezelőtt boronából is készült, néha sasfák közé rakott falakkal is. Kis zsindelyfedésű nyeregtető borítja az elég kis méretű házikót. Néha kihúzzák a tetőt egy-két méternyire a bejárati oldalon s a két sarka alá lábat állítanak, hogy jobban védve legyen a becsapódó eső ellen. Ez a nyeregtető, előtornácós házikó nagyon hasonlít arra az ősi előcsarnokos házformára, amely a történelemelőtti időben egész Középeurópában el volt terjedve, s amelyből a görög megaron is fejlődött. Nyilván ez a külső hasonlatosság vezette félre Phlepszt, aki azt állítja, hogy az erdélyi Érchegeységben az oláhoknál is megtalált eme kis sütőházak tulajdonképpen őscellák, s a rajtuk megtalálható oszlopos ereszetek a germán előcsarnokos ház maradványai. S mivel nemcsak ebben hasonlít a székelyház az Érchegeység építkezéséhez, hanem egészen a székelykapuig sok egyébben is, alkalmazni lehetne Phlepsnek az elméletét a székely sütőházra is. Ő ugyanis abból az egyébként helyes megfontolásból indul ki, hogy a parasztház telken éppen a melléképületek szokták legtovább megőrizni az ősi szerkezeteket, tovább, mint a lakóház, mert ez hamarabb van kitéve újításoknak, modernizálásnak. Ezért gondol ő arra, hogy a csűr és a sütőház ősből a lakóháznál s így alkalmasabb az eredet megállapításához. A székelyház esetében azonban ezt az elméletet nem lehet alkalmazni, mivel, mint mondtuk, ez a két melléképület nem ősi tartozéka a székely háznak, különösen pedig az olyan nagyon fontosnak vélt sütőház egészen új keletű.

Az udvarbeli sütőházaknak újabb időben való keletkezése, mint a tűzelőberendezés egyik legújabb fokozata, másutt is kimutatható. Az Elbától nyugatra eső Németországban már igen régen elhagyta a sütőkemence a házat. Ellenben a szlávok között egyedül csak a Niederlausitz szorbjainál tarték ki a sütőkemencét, s ott a ház közelében külön sütőházban kapott helyet.⁸⁵ Zágrábtól délre eső horvát vidéken újabb időben szorult ki a sütőkemence a házból. Az udvar közepére teszik, oszlopok által hordott tető alá, amely az időjárás ellen védi.⁸⁶

Talán az is mutatja, hogy nem ősi önálló életű építmény a székelyek sütőháza, hogy igen gyakran össze van építve egy vagy más udvarbeli melléképülettel. Egyszer a kocsiszínnel, másszor a szerszámos kamrával, de néha még valamelyik őllal is egy tető alá kerül. Van olyan eset is, hogy a sütőház a kocsiszínnel és a sertésóllal van egybekötve boronafalú házikóban. Olyan elrendezésben is fellelhető, hogy a szintén boronafalú épületben ilyen sorrendben következnek a helyiségek: csirkeol, félszer, sütőház, szerszámos kamra.⁸⁷

Sok helyen valamivel nagyobbra építik a sütőházat s ilyenkor a kemence melletti helyet *nyári konyhának* használják. A kemence szája előtti padkán, de leginkább a kemence mellé állított *platten*, *plakten* nevű takaréktűzhelyen végzik el a főzést nyáron, télen azonban bent főznek a házban, a cserepes alatt. Igen ritka helyen leginkább félreeső völgyek mélyén még ma

⁷⁹ MTsz.⁸⁰ Népr. Ért. XII, 246.⁸¹ MTsz.⁸² Népr. Ért. XII, 234.⁸³ MTsz.⁸⁴ MTsz.⁸⁵ Schier i. m. 235.⁸⁶ U. o. 251.⁸⁷ A Magyar Parasztház, I—II. füz. 16. l.

is ágasfán lógó üstben főznek, sok helyen ellenben ma már a cserepes mellé is takaréklűzhely van állítva.

A gabonás módosabb helyen ma már kőből vagy téglából épül és cserepszindellyel van fedve a lűzbiztonság kedvéért. A multban azonban ez is boronafalú volt, sőt ha Udvarhelymegyében búza-színnek nevezik ezt az épületet, úgy ebből arra lehet következtetni, hogy ez ott valamikor csak amolyan szellős, ideiglenes szín-féle építmény lehetett. Azonkívül a vesszőfonadékból készült gabonatarló a Székelyföldön is bizonyosan régtől fogva honos. Kasnak nevezik Háromszékben és hambárnak általában a Székelyföldön.

Nem kell külön bizonyítani, hogy ezek a különféle gabonatarló épületek sem ősi tartozékai a székely háznak.

Árnyék, árnyék-alja, árnyék-szín a neve a kocsiszínnek, félszernek, mindenféle limlomnak való nyitott kamarafélének. A *szín, szín-alja* ismeretes másfelé is, eredete bizonyára összefügg a nyugati szlávok *sěni-jével*, s talán ennek emléke a székelységnél a szónak a mai *szín-nél* régibb *szén* változata. A *levél-szín* nem állandó építmény, hanem alkalmi, zöld leveles ágakból összerótt kunyhó vagy lugasféle.

A *hízlaló-ól* vagy *hízlaló-pajta*, a *disznó-pajta* vagy *disznó-akol* egy és ugyanaz, s legelőbször boronákból rakott szilárd építmény, de lehet vesszőfonásos, kevésbé időálló, félig ideiglenes tákolmány is. A *koléca* pedig a ház oldalához épített nyitott szín. A *tyúk-pajta*t és a *méh-szín*t csak azért említjük, mert a pajta és szín elnevezés újabb és más alkalmazását mutatják.

*

Sem a csűr, sem a sütőház, de a többi melléképület sem szolgáltat olyan bizonyítékokat vagy akár csak nyomokat is, amelyek a ház származására világot vetnének. Ezek mind többé-kevésbé újabb tartozékai a székely háznak s ha nem is tudjuk pontosan megmondani, melyik mikor került a házhoz, annyi bizonyos, hogy mikor a székelyek a boronafalú faházat a bolgárszlávoktól átvették, mellette még sem csűr, sem sütőház nem volt. Lehet, hogy ezek helyett volt a szláv *klet*-nek megfelelő építmény, de ennek a nyomát ma már nem lehet kimutatni.

VII. A székelyház viszonya a szászok és oláhok házához.

A székelyek közvetlen idegen nemzetiségű szomszédai tudvalevőleg részben az ú. n. erdélyi szászok, de túlnyomórészt az erdélyi, moldovai és oláhországi oláhok. Nemcsak valószínű, hanem egészen bizonyos, hogy ezen évszázados szomszédság folyamán úgy a szászok mint az oláhok háza és a székelyház között valamilyen kölcsönhatások érvényesültek. Ezt a kérdést azért kellett felvetni, mert voltak és vannak olyan vélemények, melyek szerint a székelyek háza — egyesek szerint — az oláh háztól származik, mások szerint pedig a székelyek a szászoktól tanulták meg a házépitést.

Az kétségtelen, hogy a szászok közelsége volt valami befolyással a székely házra. Az erdélyi szászok Európának akkoriban legsűrűbben lakott és valószínűleg legcivilizáltabb vidékeiről jöttek, s ők bizonyosan magukkal hozták az akkori nyugateurópai építőmesterség minden technikai vívmányát. Túlnyomóan földművelő népük között iparosok is voltak, tehát fel kell tételezni, hogy házépitő mesteremberek is jöttek velük kellő számban.

Ezek a nyugati jövevények bizonyosan tökéletesebb házépitőszervezetet hoztak, mint amilyent új hazájukban, az erdélyi földön találtak. Nyugateurópában akkor már az ú. n. gerendavázis házépités divatozott s ennek szerkezete és technikai tökélye kétségtelenül különb és előbbrevaló az erdélyi ősi boronafalú építkezésénél. A szászok alapította erdélyi városokban bizonyára ez az építkezési mód dívott mindaddig, míg a kőépítkezés a középkor vége felé ki nem szorította. De hogy faluhelyen is ilyen módon építkeztek

volna, arra nincsenek bizonyítékok. A *Phleps* könyvében előhozott adat ennek ellenmond.⁸⁸

Annyit azonban el kell ismerni, hogy bizonyos technikai tökéletesítéseket még a falusi házakon is alkalmazhattak, olyanokat, amelyek addig Erdély földjén ismeretlenek voltak. Technikai javítások, találmányok, amelyek a mesterséget előreviszik, a készítést megkönnyítik, hamar elterjednek mindenfelé, s ez az elterjedés soha sincsen tekintettel se a politikai határokra, sem népi, nyelvi vagy nemzeti elkülönülésekre. Ezek a szászok által alkalmazott technikai újítások bizonyosan elterjedtek Erdély más vidékein, így a székelyek földjén is. De hogy mik voltak ezek, ma már nem lehet bizonyosan megállapítani. (Éppen így azt sem tudjuk biztosan, hogy mi tulajdonítandó az erdélyi magyar nemesi és úri udvarházak halásának).

Mint más helyen említettük, a háztető szarufás szerkezetét valószínűleg a szászok terjesztették el Erdélyben, ahol addig a szellemes, ragfás tetőszerkezet divott. Ők hozhatták ezt a tökéletesebb tetőszerkezetet Nyugateurópából, s tőlük vették át a szomszédaik: magyarok és székelyek.

Az újabb időben elterjedt *csanakontyos* és a kétsíkú *nyeregterítő* elterjedése azonban már nem vezethető vissza tisztán a szászok hatására, mert valószínűleg általános városi halás eredménye és az újabb kor divata.

Hogy az oromfal egyik fajtáját Háromszéken ill. ott *gebernek*,⁸⁹ *geber-falnak*⁹⁰ nevezik (< ném. *Giebel*), az már valóban városi szász eredetre mutat. Alsófehérmegye magyar házán is *gebernek* nevezik, de nem az oromfalat, hanem a homlokfal felett kiugró kis tetőrészletet.⁹¹ Ez is szász hatás. A *geber* szó különben, mint később látni fogjuk, ugyan ilyen értelemben bejutott az oláh nyelvbe,⁹² de nem közvetlen a szászoktól, hanem magyar közvetítéssel. Mivel azonban a *geber*, ill. az oromfal a székelyház legújabbkori vívmányai közé tartozik, nincsen ennek a szász hatásnak semmi jelentősége a székely ház eredete szempontjából.

A *zsindefedést* a székelyek bizonyosan régtől fogva ismerik, minthogy a magyarság már a középkor folyamán megismerkedett ezzel a kétségtelen német eredetű tetőfedésmóddal. (*Zsindely* szavunk, székelyesen *zsendely*, régi német jövevény). Ismerle, mert bizonyosan látta a városi házakon, várkastélyok és templomok tetején és tornyain s valószínűleg az ő templomain is igen korán alkalmazta. De a házán és melléképületein nem alkalmazta a székely nép a *zsindefet*, csak a legújabb idő óta. Az okokat megmondottuk más helyen.

A házfedéllel függ össze, vagyis annak egy jelentéktelen részlete az, amelyet a Magyar Tájszótár közöl Udvarhelymegyéből: *spírom-szeg*, olyan faszeg, amellyel a szarufát a koszorúfához szögezik. Ez a szó kétségtelenül német eredetű s Erdélyben valószínűleg a szászok nyelvéből került a székelyekhez, bár erre nincsen közvetlen adatunk. A *spírom-szeg* német megfelelője *Sparren-Nagel*. Gesparre, Gespär, tájszólásban *Gspiere*, *Gspiernagel*. Horvátországban az ollólabas szarufás tetőszerkezet neve *špire*.⁹³ A székelyek különben *derek-szőnek* nevezik.

Van még egy különös német eredetű jövevényszó a székelyek nyelvében. *Stempely* vagy *stömpöly*: támasztékul alkalmazott vendégoszlop, pl. mesztergerenda alá.⁹⁴ Ezt is Háromszéken jegyezték fel, de előfordul Kalotaszegen, Borsod- és Zemplén megyében is. Nem hiszem azonban, hogy ez a szó a

⁸⁸ *Phleps* i. m. 54.

⁸⁹ *Népr. Ért.* I, 104, MTsz.

⁹⁰ U. o. I, 104.

⁹¹ *Lázár* i. m. 481.

⁹² R. Vuia, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, 1937, 80.

⁹³ *Schier* i. m. 53.

⁹⁴ MTsz.

szászok közvetítésével került volna a székelyekhez, mert eltekintve attól, hogy bajos volna elgondolni Zemplén- és Borsodmegyéig terjedő erdélyi szász hatást, ez a szó a német nyelvben általános és a *Stempel* olyan gerendát vagy fatörzset jelent, amellyel a bányában a tárnák szerkezetét szokták megtámasztani. Bizonyosan a Felvidék német bányászai terjesztették el s talán az erdélyi (radnai) bányák révén terjedt el Erdélyben is.

A székely cserepes nevű tüzelő eleinte csak vesszőfonásból készült, hiszen cserepes csak azóta a neve, amióta cserélapokkal borítják, vagy újabban ezekből építik. Lehet, hogy a tűzhely füstfogójának ez a cserélapokkal való borítása az erdélyi szászok hatása alatt történt. A szászok ú. n. Lutherkályhája ludvalemőleg szintén nem egyéb egy tökéletesebb és szilárdabban megépített cserepesnél. Itt bizonyosan fennáll valamilyen kapcsolat.

A székelyház hossztornáca sem épülhetett az ősi borona-technikában, hanem a nyugatról eredő gerendavázis szerkezet terméke. Mint ilyen ez az épületrész egészen idegen a székelyházon, s bizonyos, hogy máshonnan került oda. Könnyen arra lehetne gondolni, hogy ez előtt meg volt a szomszédos szászoknál s onnan került a székely népünkhöz. Ezt azonban semmivel sem lehet bizonyítani. Az én véleményem szerint az erdélyi, fából készült, oszlopos, mellvédés tornácok a középkori erődítések védőfolyosói, illetőleg erkélyei utánzásaként készültek. Először a templomok fatornyaira kerültek, onnan szálltak le a földszintre, bejáróajtók elé, védőnek, dísznek s csak nagy sokára kezdtek a lakóházak elé is építeni. Ez a folyamat nem történhetett a XVI. századnál hamarabb, a székelyház elé pedig legkorábban a XVIII. század végén kerülhetett a tornác. Mint látható, ez sem bír jelentőséggel a székelyház eredetének kérdésében.

A székely csűr, miként a neve mutatja, valóban az erdélyi szászoktól ered. Elég korán, talán még a középkor folyamán kerülhetett a székelyekhez. A csűr neve a középfelnémet *schüre*-ből ered, ami szintén 'Scheune'-t jelent. A székelyek a mai csűr előtt is ismeretek valami ilyenféle gazdasági épületet, a boronafalú *pajtát*, amely azonban nem az „életlen”, hanem kint a havasokon vagy hegyi legelőkön állott s az állatok tartására és széna raktározására szolgált. A csűrűt úgy látszik akkor vették át a szászoktól, amikor elhagyták a kizárólagos állattenyésztést és áttértek részben a földművelésre is. Ekkor szükség volt a ház melletti csűrre.

A székely ház belseje is mutathat még (a fent említett cserepesen kívül) szász hatást. A régi tipikus székelyház szobaberendezése ú. n. sarkos rendszerű. Az asztal és a hozzátartozó padok a szoba sarkában állnak. Ez a berendezés tipikus és jellemző a régi székelyházra. De éppen olyan jellemző Magyarország más vidékeinek magyar házaira is. Azért még sem lehet mondanivaló, hogy ez eredeti vagy kizárólagos magyar kitalálás. Máshelyen volt alkalman kimutani azt, hogy ez általános európai a középkorból származó divat volt, amely Európa más nyugati népeinél is általános, részben még ma is.⁹⁵ Ha tehát ugyanezt a berendezést megtaláljuk az erdélyi szászoknál is, még nem bizonyos, hogy ezt a székelyek tőlük vették át. Ellenben az egyes butordarabok között bizonyosan van olyan, amelyet a székelyek közvetlenül a szászoktól kaptak, amelyeket a városi szász asztalosok készítettek. Közismert tény az, hogy a torockói festett virágdíszes ládát segesvári szász asztalosok készítik,⁹⁶ és a brassói tulipános ládák valamikor egész Bulgáriában és Szerbiában el voltak terjedve,⁹⁷ még most is készítenek ilyeneket Oláhország részére.⁹⁸

De mindezen fent felsorolt valódi és valószínű szász átvételek és egye-

⁹⁵ MNy. III, 180.

⁹⁶ Jankó János, Torda.

⁹⁷ Hellwald, Haus und Hof, 429, 439.

⁹⁸ Malonyai Dezső, A magyar nép művészete, II, 220

zések, még abban az esetben is, ha valóban mind átvételeknek bizonyulnának, nem lehettek semmi befolyással a székely ház eredetére. Tehát szó sem lehet arról, hogy a székelyek a házepítést és berendezést az erdélyi szászoktól tanulták volna, ahogy ezt Kós Károly hirdette.⁹⁹

*

Másképp áll a helyzet az oláh ház vonatkozásai tekintetében. Itt már sokkal több a lehetősége és valószínűsége, a kölcsönös egymásra hatásnak és esetleges rokonságnak, mint a szászok házáénál. Mert itt sokkal nagyobb az érintkezési terület. Ha azonban sorjában számbavesszük a Székelyfölddel határos területek oláh háztípusait, már eleve kiderül, hogy ezek között (egy-nek a kivételével) nincsen a székelyházzal rokon háztípus.

A Székelyföldet északról olák és szász, nyugatról magyar, oláh és szász lakosság területe határolja. Északra Beszterce-Naszód vidékén szászok-nál és részben oláhoknál is két háztípus fordul elő. A kettő tulajdonképpen egy háztípusnak két különböző fejlődési foka. A lakóhelyiségből, pitvarból és kamrából álló háromosztalú háznak középen fekvő pitvara mennyezet nélkül van, a sarkában van egy asztalmagasságú nyílt tűzhely, melyen láncon lógó üstben főznek. (Borgó-Prund). A szomszédos lakóhelyiségben van a hatalmas méretű kemence, szája előtt nyílt tűzhely van s e fölött sártapaszos vesszőfonásos füstfogó és kürtő, amely a pitvar falába vágott nyílásban végződik. Néha takaréktűzhely is csatlakozik a kemence testéhez. A naszódvidéki háztípus az előbbinek a modernizálása, amennyiben ennél a kamara helyett a pitvar másik oldalán egy másik lakóhelyiség van, amelyben természetesen az újabb fejlődésnek megfelelően, takaréktűzhely áll. Azonkívül hozzá van építve a ház végéhez egy mennyezet nélküli csűr helyiség s ezen túl még egy istálló is. A hozzátoldott részek is a házzal egy fedél alatt vannak, Vuia R., aki ezt a háztípus könyvében leírja, úgy véli, hogy szabad tűzhelyes mennyezet nélküli pitvar rendkívül archaikus és szerinte természetesen román eredetű, a lakóhelyiségekben található kemence a szabad tűzhely, el ellenben keleti szláv hatás eredménye. A csűr és istálló hozzátoldását újabb fejlődésnek tartja (a miben kétség nélkül igaza van) és a Beszterce-vidéki szászok befolyásának tulajdonítja.¹⁰⁰

Nem akarunk ez alkalommal Vuia ezen és más elméleteivel vitába bocsátkozni, lálán lesz rá alkalmunk máskor, most csupán azt jegyezzük meg, hogy e mennyezet nélküli pitvar valóban ősi, de nem oláh találmány, hanem a keleti szláv ház ősi séné-jének kései változata csakúgy, mint a házbeli kemence és végeredményben az egész ház is szláv eredetű. A házhoz toldott csűr és istálló, valamint a pitvarnak asztalmagasságú nyílt tűzhelye is, valóban szász eredetű. Ennek a két háztípusnak csak annyi köze van a székelyházzal, hogy az is és ez is, abból az egysejtű, nyitott előcsarnokos ősi szláv házból fejlődött — de külön-külön úton — amelyben Erdélynek XI. századi szlávjai laktak.

A Székelyfölddel nyugatra határos Kolozs, Torda-Aranyos, Kis- és Nagyküküllő vármegyék területein előforduló háztípust, amelyet Vuia pitvaros-kemencés háznak nevez, jól ismerjük a kalotaszegi magyar füstös ház típusában. Ez a háztípus el van terjedve a fenti megyéken kívül még Szolnok-Doboka megye és Alsó-Fehér megye magyar népénél és természetesen ma már még nagyobb területen az oláh népénél is. Oláh háztípusnak azonban csak annyiban mondható, hogy mostan ők is lakják ezt az ősi eredetű, de ma már fejlettebb alakot mutató háztípust. Ha háromosztalú a ház ami újabban általános, akkor a közepén fekvő zárt pitvarhelyiség hátsó részében áll a

⁹⁹ Székely N. Múzeum Emlékkönyve, 651.

¹⁰⁰ R. Vuia i. m. 62.

hatalmas boglyaalakú sütőkemence, egészen alacsony földpadkán melynek a szája előtti részén nyílt tűzön szoktak főzni, vagy horogra akasztott üstben, vagy közvetlen a parázsba állított cserépfazekakban, esetleg vasból való három lábbon. (Szerintük az első mód magyar, a második oláh, a harmadik német-szász eredetű). Régi házakon nincsen mennyezete a pitvarnak, ablaka sincsen s ha szalmafedésű a ház, akkor vesszőfonásos szikrafogó van a kemence és a tűzhely felett.

Ezt a háztípust már kevesebb szál fűzi az ősi erdélyi szláv házhoz, mint a fentebb említett naszódvidéki házat. Amennyiben ebből már eltűnt a hatalmas lakószobabeli szláv főzőkemence (a pesti) s helyette, a szerintem magyar eredetű boglyaalakú sütőkemence került a pitvarba. Ahogy nem kizárólagos oláh ez a háztípus, épen úgy nem tipikus oláh, s főleg nem ősi oláh találmány. De még azt sem lehet mondani, hogy ezt a háztípust ők közvetlenül a szlávoktól vették volna át. A közvetítő itt is a magyarság volt.

Mivel az oláh tudománynak csaknem minden ága nem mindig a tudományos igazság keresésének, hanem igen sokszor a politikának szolgálatában áll, minden áron bizonyítani akarván a fellengős dáko-római eredetelmélet és folytonosságot, ezért természetesen a házbúvárok is igyekeznek részüket kivenni ebből a nemzeti munkából. S mivel az oláh nyelvben a háznak egyik elnevezése *casa*, (mert hívják még *locuintă*, *odae* és *chilie* néven is), nagyon természetes, hogy ők ezt annak bizonyítékául veszik, hogy a házuk is római eredetű. Pedig a háznak latin neve tudvalevőleg *domus*, s csak a jelentéktelenebb házikónak, kunyhónak, kalyibának, kerti lugasnak, deszka bódénak stb. latin neve a *casa*. Jellemző példának hozzuk fel erre a talán legnagyobb tudományos tekintélyének, Jorga egyetemi tanár, történelmudós, volt miniszterelnöknek egyik német és francia nyelven, nyilván propaganda célból megírt könyvét.¹⁰¹ Az oláhok latin származását bizonyítandó felhozza többek között a házat is amely szerinte római eredetű. Felhoz erre 19 a házra vonatkozó latin eredetű műszót. Tizenkilenc latin eredetű műszó valóban igen nyomatékos bizonyíték volna még akkor is, ha nem vesszük is figyelembe a többi száz vagy kétszáz nem latin eredetű házrészre, butorra stb. vonatkozó műszót. Ámde kiderült, hogy a 19-ből csupán 4 vonatkozik közvetlenül a házra (egy ötödik, a *scara* nem mindig lépcső, hanem leginkább csak létra). A fent említett *casa*-n (kunyhó, bódé) kívül felemlíti a *fereastră*-t, (ablakot), csak-hogy az a négyszögű házfalnyílás, melyet ma *fereastran*nak neveznek, a régi oláh házon ismeretlen volt, viszont a ház régi világító nyílását szláv szóval *obloc*-nak nevezték az oláhok is csakúgy, mint a magyarok s nem tudom nem magyar közvetítéssel került-e hozzájuk ez is? Az oláh *fereastră* eredetileg nem az oláh parasztház, hanem városi házak, templomok, kastélyok, várak ablakát jelentette. Az *usa*, lehet, hogy a latin *ostium*-ból ered, mert hiszen a kunyhónak bódénak is van ajtaja, bár ez a latin szó nemcsak bejáratot hanem nyílást és torkolatot is jelent. Ugyanígy a *comperemânt* (másként *coperis*, *invelitoare*) nemcsak háztetőt jelent, s ezt talán csak újabb idő óta jelenti, mert általános értelme a 'befedés, betakarás' akármi mással is. A Jorga közölte 19 műszóból tehát mindössze csak négy vonatkozik eslegleg talán magára a házra. További három már nem a házra, hanem csak a ház bútortárára vonatkozik. De ezekkel is egy kis baj van, mert az ágy az én tudomásom szerint a népnél mindig csak *pat* (szláv), nem *strat* (lat. *stratum*), mert ez utóbbi csak kerti ágyra s az ecet-ágyra vonatkozik. (Szóval az a különbség van a kettő között, mint a német nyelvben a Bett és Beet között). A *scun* valóban a latin *scamnum* fia, s ez az oláh nyelvben padot és széket jelent egyaránt. Azt persze nem említi a neves tudós, hogy ezenkívül még *panca*-nak és leginkább *lovita*-nak nevezik ezt a bútort az oláh nép körében. Az asztal oláh

¹⁰¹ N. Jorga, *Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur*. 1919, 150—151.

neve *masa* (lat. *mensa*), de a régi időkben mindenfelé egészen alacsony, egy arasznyi magas, kerek asztalokat használtak (ahol egyáltalán használtak), s ezeknek a neve pl. Krassó-Szörény megyében még ma is *sofra*,¹⁰² ami ugyan nem római, hanem inkább ozmánli-török eredetre mutat. Ezek után azonban marad még mindig 12 olyan szó, illetve tárgy latin neve, amivel Jorga az oláh ház eredetét bizonyítani igyekszik. Hogy hosszúra ne nyúljon ezen nem egészen ide tartozó kitérésünk, csak felsoroljuk ezeket a latin eredetű oláh házrész-elnevezéseket: *ac* (varrótű), *degetar* (gyűszű), *foarfece* (olló), *cutit* (kés), *furculița* (evővilla), *teaka* (téka, tok), *vas* (hordó), *oala* (fazék), *găleata* (veder), *păhar* (pohár), *cupa* (kupa), és végül *ulcior* (urna). Egészen világos képünk van tehát eme római eredetű oláh házról, amelynek részei és tartozékai a varrótű, a gyűszű, az evővilla és a halotti urna! Dehát mit csináljon szegény oláh házkutató, ha nincsen más latin eredetű műszava. Csak nem említi azt a nagyon sok szláv eredetű és az elég tekintélyes számú magyar eredetű házrész és házszerkezeti műszót? Erről majd később lesz még szó. most azonban visszatérünk az erdélyi oláh háznak egy olyan típusához amely különös figyelmet érdemel.

Erdélynek délnyugati sarkában, Hunyad megyében Hálszeg vidékén és az Erdőhátságban, valamint ettől északra, a Fehér Körös felső folyása, a Bihar és részben az Érc-hegységben, a mőcök földjén, létezik egy igen réginek tetsző háztípus, természetesen szintén boronatalú, régi példányain igen magas szalmatetővel. Elvéve másfelé is előfordul, távolabbra a fent jelzett vidékeken, de mindig csak igen félreeső, nehezebben hozzáférhető helyeken, szórványosan.

Ez a kisméretű ház csupán egy lakóhelyiségből, és egy ablaktalan, tűzhely nélküli kamarából áll. A két helyiségnek a ház sarkában képzett kis nyitott pítvarból (amelyet R. Vuia *tîrnaț*-nak nevez)¹⁰³ van a bejárata. A lakóhelyiségben van egy tűzhely az ajtó melletti házfal és a hátulsó fal sarkában, amely feltűnően hasonlít a székelyek régebbi, primitívebb gőgányához. Egészen alacsony tűzpadja felett van egy négyszegletes fakereten nyugvó, csonkagúla alakú füst- és szikrafogó, sározoitt vesszőfonásból. U. n. tűzfala és sódfala azonban (még) nincsen, góclába sincs. Mivel a füstfogó az igen alacsony helyiség mennyezetéig ér, ahhoz van erősítve s az alsó fakeretet egy szintén a mennyezethez erősített, vagy onnan lelógó vékonyabb rúd tartja. A füstfogó felső nyílása felett, amely közvetlenül a padlástérbe nyílik, van egy felhengeralakú, kosárformájú külön szikrafogó ráborítva, amelynek egyik oldalán tódulhat ki a füst a padlásba. Kéménye persze nincsen. A füstfogó alatti nyílt tűzhelyen azonban nem szolgafán lógó üstben, hanem vasból való háromlábbon álló edényekben főznek, a hosszú fahasábok alátámasztására pedig szintén vasból készített, u. n. tűzkutyákat alkalmaznak. (Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a híres hunyadmegyei vasgyárak közelében vagyunk). Kenyeret (málét) bujdosó alatt sütnék a nyitott tűzhely padkján.

Vuia említett könyvében ezt a háztípust nem egészen helytállóan „kamarás-háznak” nevezi,¹⁰⁴ mivel ez az elkülönített (és csupán raktárnak szolgáló) kamara, szerinte más oláh háztípusokon ismeretlen. Helytelen az a megállapítása is, hogy ez a kamra osztódás útján keletkezett, vagyis hogy a lakóhelyiségből választották el. Ez a ház minden részletében hasonlít a régebbi székelyházhoz¹⁰⁵ s kialakulása is ezzel egyformán történhetett. Az ősi egysejtű nyílt tornácos ház pítvarát először két oldalt kerítették körül, aztán megosztották ezt az eresz. Így keletkezett az ablaktalan kamra és a nyitott saroktornác. Ez a ház előfordul még külön hosszitornáccal is, ez azonban bizonyosan újabb fejlemény. Még a ház belső berendezése is tökéletes mása

¹⁰² Saját gyűjtésem.

¹⁰³ R. Vuia i. m. 43.

¹⁰⁴ U. o. 41.

¹⁰⁵ Vö. a 10. ábra.

a székelyháznak. A lakóhelyiségnek sarkos berendezése a két hosszú lócával (*lacița*), a sarokban álló asztallal, a falon függő *fogașe*-vel (fogas) rajta egy sor *cancei*-ekkel (kancsók), a tornácon néha a gabonatarló *himbar* (hambár) sem hiányzik.

Vuia a könyvéhez csatolt térképen egyformán jelzi ennek a háztípusnak fent körvonalazott vidékeit és a Székelyföld keleti (Csik és Háromszék) részeit, tehát tisztában van a két ház rokonságával, de a könyve szövegében ezt egy szóval sem említi. Vagy nem tudta vagy nem merte összehozni a két távoleső országrész háztípusait.

Itt persze közvetlen átvételről szó sem lehet. Sem a székelyek nem vehették át ezt az állítólag ősi oláh házat, sem az oláhok nem hozhatták ezt ide a Székelyföldről. Kétféleképpen lehet magyarázni e két háztípus rokonságát: 1. Mindkét háztípus az ősi erdélyi nyitott előcsarnokos háznak önálló, egymással párhuzamos fejleménye. 2. Valamikor régen ez a háztípus sokkal nagyobb területen volt elterjedve, olyan nagy és összefüggő területen, amely magában foglalta a Székelyföldet és Hunyadmegyét is. A közbeeső területen aztán idővel elenyészett ez a háztípus, más házformák szorították ki s csupán e két szélső, félreeső területen maradt meg. Én ezt a második magyarázatot tartom valószínűbbnek.

Nem hallgathatom el azonban a következő feltevésemet. Ha arra gondolunk, hogy Hunyadmegyének Hátszeg vidékét a magyarság már a X. század végén és a XI. század kezdetén foglalta el, és ez a középkorban is még tiszta magyar lakosságú föld volt, s csak a szélein volt gyér számú szlávosság,¹⁰⁶ s arra, hogy az érchegyeségi mőcokat is már sokszor mondták előláhossodott magyaroknak (mert igen sokban elűntek a többi oláhoktól), akkor nem vehetjük el azt a feltevést sem, hogy ez a háztípus tulajdonképpen magyar volt. A magyarok alakították ilyenné az ősi szláv hajlékot. Sőt ha igaz és helytálló Asztalos Miklós elmélete a székelyek letelepedéséről,¹⁰⁷ amely szerint a székelyek a szászok bevándorlása idején a Marostól délre, a Küküllő és az Olt között valamint a két Küküllő között laktak, s a székelyek nyugati ága, a Szász-Sebes, Szász-Orbó és Szász-Kézdi körül lakók, keletre vándoroltak, mert földjüket át kellett engedni a bevándorló szászoknak, akkor ez a különös háztípus az ő révükön került keletre, a Sepsí-, Orbai- és Kézdiszékbe s onnan tovább Csíkba.

*

Mindezekből kitetszik, hogy a mai székelyház nem lehet oláh eredetű. Hol voltak az oláhok még akkor, mikor a székelyek letelepedtek mai hazájukban!

Ha a székelyház oláh eredetű volna, akkor mindenekelőtt a ház részének műszavaiban jutna ez kifejezésre. Itt azonban nem tudunk kimutatni egyetlenegy átvételt sem. Mert az *iszkola* (fenyőből vagy bükkfából hasított nagyméretű zsindely) először nem általános használatú (egyetlen egyszer van közölve Háromszék m.-ből), de nem is szerkezetbeli, tehát nem típusalakító hatású. Sőt valószínűleg nagyon is újkeletű átvétel, mert az ősi székelyház mindig csak szalmával volt fedve. Még a *kuptor*, *küttör* (fűsifogó a tűzhely felett) fordul elő a székelyházon, de ez is igen szűk területre lokalizálva. Ezt a tűzhelyi berendezést azonban sehol sem ismerik a Székelyföldnek nagy és sokféle területén, csupán a Kisküküllő felső folyásának néhány falujában, s így csak helyi jelentőségű és valószínűleg újabbkori átszivárgás.¹⁰⁸

A székely házzal kapcsolatban tehát nincsen oláh nyelvi átvétel. Annál több és fontos ilyen magyar műszó van azonban kapcsolatban az ú. n. oláh

¹⁰⁶ Knieszsa István, Arch. Europ. Centro-Orient. 1938, 281.

¹⁰⁷ A székelyek őstörténete letelepedésükig, Erd. Tud. Füz. 1932, 45.

¹⁰⁸ Szinte Gábor, Erdély XII. évi. 24.

házzal. Úgy látszik, a magyar, ill. a székely háznak igen nagy szerepe volt az oláh ház kialakulásában, mert az oláhok nyelvébe olyan magyar műszavak kerültek, amelyek lényegbevágóak, szerkezetbeliek és típusalakító hatásúak. Ennek a magyar nyelvi hatásnak két rétege mutatható ki: 1. magyar műszavak átvétele, és 2. fordítások a magyar nyelvből, melyek más nyelvből nem magyarázhatók.

1. A boronafalú faháznak első és legfontosabb gerendája az, amely a házfal alapjául szolgál, amelyet tehát különös gonddal kell kiválogatni, mert ez a ház talpa. Talp-gerendának nevezi a székely, de Kalotaszegen és Dunántúlon is ez a neve. Háztalp, ajtótalp, kamaratalp, tornáctalp és talpas ház. A boronafalú oláh házon ugyanígy nevezik a legelső gerendákat: talpa a neve, talpa lunga v. talpa d'ialunga (hosszú talp), talpa d'in curmedis (középtalp), talpa prispei vagy talpa tirnațului (tornáctalp).¹⁰⁹ Ezek nem szórványosan előforduló elnevezések, hanem általánosak, amit az is bizonyít, hogy a talpa ilyen értelemben kekekerült az oláh köznyelvbe és innen az oláh szótárakba. A jelentősége pedig az, hogy az oláhok a talpas faház építését az erdélyi magyaroktól és székelyektől tanulták. Mert az ki van zárva, hogyha saját házuk lelt volna, ennek legfontosabb gerendasorát idegen nyelvnek a a szavával nevezték volna el, ill. saját oláh nyelvű elnevezését a magyarral cserélték volna fel.

A régi boronafalú faháznak egy másik nem kevésbé fontos gerendasora az ú. n. koszorúfa. A koszorúfa négy gerendája a házfalak felcitt levő legfelső gerendasor, illetve a háztető legelső, legfontosabb, alapját képező alkatrésze. Koszorú módjára kerül meg a ház felső részét mind a négy oldalán, ezen nyugszanak vagy erre támaszkodnak alsó végükkel a négysíkú kontyfedél szarufái. Csak az ősi háztetőkön van igazi koszorúfa, az újabb szerkezetű háztetőkön a szarufák már nem koszorúfákra támaszkodnak. Tehát ősi tartozéka a háznak. De ez a szerkezet és elnevezés nem korlátozódik a Székelyföldre, de még Erdélyre sem (Kalotaszeg, Aranyosszék, Hunyadmegye), hanem Magyarországon más vidékein is ismeretes a régi házakon. (Szatmár m., Nagykunság, Békés m., Pápa vidék, Kemenesalja, Balatonmellék, Hetés, Göcsej, Ormánság). Ezzel csak azt akartuk kimutatni, hogy a koszorúfa, mint az ősi magyar háznak legfontosabb tetőrésze, nem helyi jelentőségű a Székelyföldre, hanem általános magyar tulajdon.

Mit szólnak azonban hozzá, ha azt látjuk és olvassuk, hogy az oláh faháznak ugyanezt a gerendasorát, a tetőnek ezt a legfontosabb részletét *cosoroabe*,¹¹⁰ *cusurauă*¹¹¹ néven ismerik egész Erdélyben, sőt még azon innen is, a Temes völgyének Lugos vidéki oláh falvaiban.¹¹²

Ha nem volna más, ez a két adat egymagában is eléggé bizonyítaná az erdélyi és magyarországi oláh faház magyar eredetét.

A poticsfallal való építkezés közismert régi magyar építkezési mód főleg a kőben és fában szegény Alföldön. A palócföldtől Bereg és Szabolcs megyéig, a Nagykunságtól Szalonta vidékéig, Szatmár és Szilágy megyében, Kalotaszegen és Alsófehér megyében ismeretes. Nem lehet csodálkozni tehát, ha a Szatmár és Szilágy megye területén élő oláhok is ilyen szerkezetű házakat építenek és ezeket *potici*-nak nevezik.¹¹³

A vályogos építkezés olyan közismert az egész magyar Alföldön, hogy előfordulását igazolni sem kell. Erdélynek az oláhok által megszállt részének nyugati határsávján, tehát az Alföld keleti peremén, valamint a Bánát Temes-Torontáli részén általános ez az építkezés az oltani oláh lakosságnál is, de

¹⁰⁹ R. Vuia i. m. 73, 74, 77, T. Pamfile, Industria casnica la Romani, 1909, 424.

¹¹⁰ T. Pamfile i. m. 419.

¹¹¹ R. Vuia i. m. 77.

¹¹² Saját gyűjtésem.

¹¹³ R. Vuia i. m. 71, 76, 77.

újabb időben Erdély középső részén, a fátalán Mezőségen is nagyon elterjedt. Az oláhok itt *văioagă*-nak nevezik.¹¹⁴

Hogy a vesszőfonásnak milyen nagy jelentősége van a magyar nép életében és kiválólag a népi építkezésben, azt a néprajzzal foglalkozók előít nem kell külön hangsúlyozni. Az e körbe tartozó magyar cserény szó nem szláv jövevény, mint régebben hitték, hanem *Mészöly* Gedeon megállapítása szerint ősi magyar szó.¹¹⁵ Ez azonban nemcsak vesszőfonadékokat jelent, hanem sok egyebet is, olyant is, ami ma már más anyagból készül, de valamikor vesszőfonadékból való volt. Ajtó, szénatarló, kapu, kerítés. Kalolászegen a régimódi pitvar kemencéjét hívják cserénynek, a Székelyföldön a szabadlúzhely füst- és szikrafogóját, Udvarhely megyében a nyílt tűzhelyet, vagy a tűzhelynek egy falrészletét. De még Dunántúl is például Pápa vidékén cserény-fonás a vesszőből font és sárral betapasztott házfal, és a Bakonyalján a banyakemencét nevezik cserénynek. Alsófehér megye magyar házain, valamint Kisküküllő megyében a konyha kemencéje feletti boltozat vesszőből van fonva s ennek a neve cserény. A Székelyföldön általában így nevezik a pitvarnak vesszőből font padlását.

Ha tehát a bánáti oláh házakban a pitvar vesszőfonásos mennyezetének az oláh neve *cerime*,¹¹⁶ és a hunyadmegyei oláh ház nyílt tűzhelyének vesszőből font füst- és szikrafogójának a neve *serini* vagy *cerii*,¹¹⁷ vagy *cerini*,¹¹⁸ ez annak a bizonyítéka, hogy ezekkel is a magyarok révén ismerkedtek meg.

A magyar szoba szót az oláhok kétféle értelemben vették át. Ez a szó tudvalevőleg a magyar nyelvben eredetileg a fűtőkemence, illetve a kályha jelölésére szolgált, de ez az értelme nálunk már feledésbe ment. Eleinte az olyan lakóhelyiséget nevezték (másoktól való megkülönböztetés céljából) *szobaház*-nak, melyben szoba, vagyis fűtőkemence volt, mint ahogy az olyan kemencét, amely kályhakkal (kályhalapokkal) volt kirakva, eleinte *kályhás-kemencének*, *kályha-kemencének* hívták. Mindakét esetben, mint annyi másban, idővel elhagylák az összetett szónak utótagját s a tárgy jelölésére csupán az előtagot használták. Tehát a fűtött helyiséget már nem *szoba-háznak*, hanem *szobának* s a *kályha-kemencét* *kályhának* kezdték nevezni. Az oláhok, mint sokban elmaradt és kezdetleges életszínvonalon, a forgalomtól félreeső vidékeken élő nép, sok művelődéstörténeti és nyelvi régiséget őriztek meg, így megőrizték ezt a magyarságtól átvett régiséget is s még ma is *soba* néven nevezik a tökéletesebb fűtőkemencét,¹¹⁹ azt amit mi már régen *kályhának* nevezünk. Ez sem helyi jelentőségű átvétel, hanem általános s az oláh nyelvnek csaknem egész területére kiterjed. Van azután olyan *soba* is, amelynek az egyik oldalán egy mélyedés van, közlöje szerint „un fel de cotlonas”¹²⁰ (valami kátlan-féle), mert az oláh nyelvnek *cotlon* szava kátlant, öblöt, odút, lyukat jelent, a *cotloana* pedig szintén kátlant és falrést. És hogy a kemencénél maradjunk, meg kell említeni itt, hogy a *kályha* szót is, nem a német nyelvből vették át közvetlenül, hanem a magyar nyelvből került az oláh nyelvbe, ahol a kályhacserép, kályhalap neve *cahale*,¹²¹ és a *cuptor de cahla* cserépkályhát jelent, Bukovinában is egyszerűen csak *cahla* a házbeli fűtőkemence neve.¹²²

¹¹⁴ U. o. 71.

¹¹⁵ Népünk és Nyelvünk II, 157.

¹¹⁶ R. Vuia i. m. 54.

¹¹⁷ U. o. 51.

¹¹⁸ U. o. 67.

¹¹⁹ U. o. 44, T. Pamfile i. m. 414, 424, 436.

¹²⁰ T. Pamfile i. m. 414.

¹²¹ R. Vuia i. m. 58.

¹²² T. Pamfile i. m. 445.

A magyar szoba azonban újabb értelme szerint is belekerült az oláh nyelvbe, a bánáti oláhok a lakóhelyiséget nevezik *soba-nak*,¹²³ s mint a magyarban van nagy szoba és kis szoba, úgy itt *soba mare* és *soba mica* a nevük.¹²⁴ Nem tudom ugyan lokalizálni, de mivel oláh közszótárban van, közhasználatúnak kell lenni a szintén magyar nyelvből átvett *locaş*, *locaşuri*, *locaşe*, *lakás*, *lak*, *lakely* értelemben.

A máramarosmegyei oláh háznak két oldalán végigfutó faoszlopos hossz-tornácnak oláh neve *şatra*,¹²⁵ ami kétségtelenül a magyar *sátor* szó átvétele. A bánáti oláh házon található *ambit*¹²⁶ (a bejárat előtti rövidebb tornácsféle) sem lehet egyéb, mint a magyar *ambitus* átvétele. Legérdekesebb azonban az, hogy a Prahova hegyvidékének oláh házában a tornácot *cerdacul*-nak (nyilván a török *csardak*, amiből a magyar *csárda* lett), azonkívül még *foişorul*,¹²⁷ tehát folyosónak nevezik. Ugyanezt a *foişorul*-t én is feljegyeztem ezelőtt harmincnyolc évvel a lugosvidéki oláh házról. Egyébként általánosan elterjedt a *târnaţ* (*târnaţ*)¹²⁸ elnevezés, s bár jól tudjuk, hogy a magyar *tornác* is idegen jövevény (de nem a német *Turmhaus*-ból, ahogy B. Schier gondolja¹²⁹), az előbbieken alapján mégis azt hisszük, hogy ez nem közvetlenül a szlávoktól került az oláhokhoz, mint inkább magyar közvetítéssel.

A háztetőre vonatkozólag is van magyar nyom az oláh házon. A szarufákra szegezett léceket általánosan *lei*¹³⁰, *laţ*, *leaţai* és a lécezés *lăţueala*.¹³² Újabb átvétel a magyar nyelvből a csonka-kontyos tető jelentésű *cionca* és *şut*¹³³ (a *sutából*), ami azt mutatja, hogy ezt az újabb tetőformát a magyaroktól tanulták el.

Azt már fentebb is említettem, hogy az erdélyi oláh ház lakóhelyisége ugyanolyan berendezésű, mint a magyaroké és a székelyeké. Megemlítettem ott a *fogaşe-i*,¹³⁴ amelyen egy sor erdélyi *câncei*¹³⁵ sorakozik. Még az ajtó melletti *sicrinî* vagy *ladă*¹³⁶ említendő, bár mindkettő a magyar nyelvben is jövevény, de itt olyan régi, hogy fellelhető a magyar közvetítés az oláh nyelvbe amit a többi között ez a kapcsolat szekrény-láda is bizonyít. Említsük még meg a ház belsejéből, hogy az erdélyi ház ablakán levő párkány-deszka neve *părcam*,¹³⁷ a fából készült ajtókilincs *cleanţa*,¹³⁸ az ajtón van *zăvor*¹³⁹ vagy *răţez*,¹⁴⁰ sőt újabban már vasból való *lăcata*¹⁴¹ is kerül rá, melyet az oláh *lăcătuş*¹⁴² készít. Ilyen *cleanţa* és *lăcata* még a bukovinai oláh házon is található! (A magyar *kilincs* szó ófrancia jövevény a nyelvünkben.)

Az aranyosszéki székelyek jószágnak mondják a háztelket.¹⁴³ Ne csodál-

¹²³ R. Vuia i. m. 53 54.

¹²⁴ Saját gyűjtésem.

¹²⁵ R. Vuia i. m. 62.

¹²⁶ U. o. 54.

¹²⁷ T. Pamfile i. m. 424.

¹²⁸ U. o. 424, 426, R. Vuia i. m. 42.

¹²⁹ Schier i. m. 172.

¹³⁰ R. Vuia i. m. 74.

¹³¹ T. Pamfile i. m. 422, 440.

¹³² J. Ghetie Dictionar.

¹³³ R. Vuia i. m. 80.

¹³⁴ U. o. 46, 49.

¹³⁵ U. o. 48.

¹³⁶ U. o. 46, T. Pamfile i. m. 409.

¹³⁷ U. o. 439.

¹³⁸ U. o. 440.

¹³⁹ U. o. 417.

¹⁴⁰ U. o. 416.

¹⁴¹ U. o. 440.

¹⁴² J. Ghetie Dictionar.

¹⁴³ Jankó János, Torda 93.

kozzunk tehát, ha azt olvassuk, hogy az erdélyi oláhok is *iosag*-nak mondják a házat és birtokot.¹⁴⁴

A hunyadmegyei oláh „kamarás ház” *camara*-ja¹⁴⁵ nem valószínű, hogy akár szláv, akár német közvetlen átvétel volna s a mezősegi oláh ház *kamarája* sem.¹⁴⁶ A bánáti oláh ház *spaisul*¹⁴⁷ (éléskamra) és *stalog*¹⁴⁸ (istálló) nevű helyiségei bizonyosan újabb keletűek az oláh házon. A geber (nyeregvető ház oromfala) nem közvetlen szász hatás az erdélyi oláh házon, mint *Vuia* gondolja;¹⁴⁹ ennek ellentmond a szó alakja. Ezt is a székelyektől vették át, ahol a német *Giebel*-ből lett a magyar *geber*. A német eredetű *guri*-ban¹⁵⁰ megőrizte az oláh nyelv a szász csűrnek egy régebbi szóalakját. Viszont az oláh *şopron*, *şopronul* és *şopru*¹⁵¹ a székelyföldön is ismert *sóp*, *sop*, *sopa*, *supa* (félser, szín, fáskamra)¹⁵² átvétele, hacsak nem közvetlenül a szászok nyelvéből került az oláhokéba.

A cserénynek megfelelő *lésza* tudvalevőleg szláv jövevény a magyar nyelvben, de hogy az oláh *leşa*¹⁵³ (széles sövény) közvetlen szláv átvétel volna, nem tudom. Lehet, hogy itt is magyar közvetítés áll fenn. Tudjuk, hogy a *bálvány* nem eredeti magyar szó, mégis mikor azt olvassuk, hogy az oláh faház alá rakott alapköveket *bolovan*-nak¹⁵⁴ nevezik, arra kell gondolnunk, hogy ez csak a magyar nyelvből való átvétel lehet, mert a keleti szláv nyelvterület (ahol szintén alkalmaznak ilyen talpköveket), nem ezzel a szóval, hanem egészen másokkal nevezik ezeket.¹⁵⁵ A *rend* szó is szláv eredetű a magyar nyelvben. A székelyházon *rend*: egy sor boronafa köröskörül a házon. *Rendfa*, *rendit kerülve*, közkeletű elnevezések a székely házzal kapcsolatban. Ha tehát azt olvassuk az oláh házról, hogy „*facand un rând de jur imprejurul casei*”,¹⁵⁶ akkor az egészen bizonyos a székely szóhasználat teljes átvétele.

2. A második rétegbe tartoznak az olyan oláh elnevezések, amelyek magukon hordják annak a jelét, hogy egyszerű fordításai a megfelelő magyar kifejezéseknek.

A *koszorúfát*, mint fentebb láttuk, az oláh nyelvben is valamikor a magyar *koszorú* szóval jelölték, újabb írásokban, ismertetésekben már sehol sem lehet ezzel a régi magyar eredetű szóval találkozni. Ma az oláh szerzők is rájöttek ennek a gerendaelnevezésnek magyar eredetére s ezért szándékosan kerülnek: más szó hiányában egyszerűen lefordítják oláh nyelvre: *koszorú* = *conuna*. Az 1910-ben megjelent *Pamfile*-féle könyv¹⁵⁷ még *cosoroabe*, *coştoroabe* néven nevezi a *koszorúfát*, de az 1937-ben megjelent *Vuia*-féle kiadvány¹⁵⁸ már elhallgatja ezt a szót és helyette a *conuna*-t alkalmazza. Csupán egy helyen, a szilágymegyei Paticsfalu ház faszerkezetének rajzán (34. ábra) felejtette rajta a *cusuraua* elnevezést.

Az oláhok a lakóhelyiséget általánosan az *odae* vagy *chilie*¹⁵⁹ szóval jelölik, újabb időben a *soba* szóval is. Ha mégis azt látjuk, hogy Erdélyben *casa*-nak (ház) mondják a lakószobát és különösen (a székelyek szokása sze-

¹⁴⁴ T. Pamfile i. m. 439.

¹⁴⁵ R. Vuia i. m. 41, 42, 43, 48, 52, 54.

¹⁴⁶ U. o. 56.

¹⁴⁷ U. o. 56.

¹⁴⁸ U. o. 54.

¹⁴⁹ U. o. 80.

¹⁵⁰ T. Pamfile i. m. 446.

¹⁵¹ U. o. 427, 445, 446.

¹⁵² MTsz.

¹⁵³ T. Pamfile i. m. 428.

¹⁵⁴ R. Vuia i. m. 74.

¹⁵⁵ Vö. Zelenin, *Russische Volkskunde* 260.

¹⁵⁶ T. Pamfile i. m. 420.

¹⁵⁷ *Industria Casnica la Romani*.

¹⁵⁸ *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*.

¹⁵⁹ *chilie* < *chiler* (pince).

rint) a *casa cea mică* (kis ház),¹⁶⁰ *casa cea mare*¹⁶¹ (nagy ház), *case de dincolo*¹⁶² (túlsó ház) kifejezésekben, akkor lehetetlen nem arra gondolni, hogy ezek egyszerű fordítások a magyar nyelvből. A székelyek az újonnan felrakott boronafalakra *bolhaszegeket* vernek fel, amelyek tartják a falak sárolását. Az oláhok ugyanúgy készítik el a boronafalakat, ők is vernek be ilyen faszegeket a gerendákba s ezeket *purcei*-nek¹⁶³ (bolha) nevezik. Ugyanígy fordításnak tetszik az, amikor a tornácoszlopokat (a székelyeknél *lábak*, *Kalotaszegen lábfa*, a Fehér Nyikó völgyben *lábfa-tartó*), *picioarele prispei*-nek¹⁶⁴, azaz tornác-lábaknak nevezik.

A *sleme*, *slemnea* (szelemen), *streșina* (eresz, eszterhaj), *stălp* (oszlop), *prispa* (tornác), *chiler* (pince), *vatra* (tűzhely), *pod* (padlás), *barnele* (borona), *pop* (mestergerendát tartó oszlop), *zăbrele* (rácsos mellvéd a tornácon), *pridvor* (pítvar), *ograzile* (tornác), *piușița* (pince), *podrum* (pince), *cobălitața* (istálló) *obloane* (ablaktábla), *șandrama* (szín, pajta), *stodola* (szénatartó), *burduf* (bőndős ablak), *prag* (küszöb), *clet* (kamra), *grinda* (gerenda), *camnița* (tűzhely), *grajd* (istálló), *lavița* (lóca), *podisor* (tálas), *pomnol* sütőkemence padkája), *horn* (füstfogó), *blana* (ablakkeret), *avlia*, *voreț*, *ogroda*, *ocol* (udvar), stb., stb. szavak persze nem magyar eredetűek. Hogy honnan valók, annak kutatása már nem a mi feladatunk. Az azonban bizonyos, hogy nem dákó-római hagyaték.

*

Ha a székelyek az oláhoktól tanulták volna a házépítést, szóval ha ők az oláhok házáat vették volna át, akkor a ház és részeinek műszavai nagyrészt oláh eredetűek volnának. Ezzel szemben azt látjuk, hogy ilyenek egyáltalán nincsenek, sőt ellenkezően, az oláh házon csak úgy hemzsegnek a magyar eredetű elnevezések. De még hatással sem volt az oláhok háza a székely építkezésre. A székelyek már régóta birtokában voltak annak az ősi boronafalú faháznak, sőt már az eresz továbbfejlődésén s a tüzelőberendezés átalakulásán is túl voltak, mikor az oláhoknak még nyomuk sem volt Erdély földjén.

VIII. Összefoglalás

Össze akarjuk foglalni most végül mindazt, amit a székely ház eredetéről és történetéről a házkutatás tudományának mai segítő eszközeivel meg lehet állapítani. Célszerűség szempontjából előbb a ház történetét foglaljuk össze.

Az egysejtű, nyitott előcsarnokos ház volt bizonyosan a háznak az az ősalakja, amelyet a székelyek a Székelyföldön való letelepedésük idején használatba vettek. Ennek egyik kései példánya volt az a kis sepsiköröspataki ház, amelyet *Szinte* Gábor mutatott be és írt le (9. ábra). A fenyőboronából összerakott, megközelítőleg négyzetes alaprajzú ház bejárata előtt volt egy három oldalról nyitott előcsarnok, pítvar, amelyet két oszlopon nyugvó tető fedett be. A ház és pítvar felett emelkedő tető magas és kontyos volt, náddal vagy szalmával

¹⁶⁰ T. Pamfile i. m. 402, R. Vuia i. m. 60.

¹⁶¹ T. Pamfile i. m. 408.

¹⁶² U. o. 402, 408.

¹⁶³ U. o. 420.

¹⁶⁴ U. o. 403.

volt fedve. A pitvar idővel egy, később két falat kapott és befoglalták a házba, úgy hogy annak második, bár egyik oldalon nyitott helységévé lett. Azután ketté osztották a pitvart (amelynek ekkor bizonyosan már ereszt volt a neve), s így keletkezett a ház élelmiszer kamrája (10. ábra). Végül hozátoldottak egy második lakóhelyiséget a ház ereszfelőli oldalán (11. ábra).

A ház ősi tűzhelye a *pest* nevű fűtő- és főző-kemence volt, amely nagy méreteivel elfoglalta a ház belsejének nagy részét. Ehhez a kemencéhez a székelyek nyílt főző-tűzhelyet csatoltak, amelyen szolgálatló üstben főztek. Később azonban feleslegessé vált a nagy kemence mert a nyílt tűzhely fölé füst- és szikralógót alkalmaztak, amely egymagában is elegendőnek bizonyult a helyiség befűtésére. Ezért kitélték a pestet a házból és ezentúl csak a nyílt tűzhely maradt benne, felette a vesszőfonásos füst- és szikralógó gógánnyal; ezt később cserélapokkal borították s e miatt csempésnek, cseresnek nevezték.

Ha most azt kérdezzük, honnan ered tehát a háznak ez az előbb bemutatott, szerintünk legrégibb típusa, (9. ábra), a következőkben foglathatjuk össze azt amit erről tudunk.

A ház eredetére három lehető feltevés van:

1. Az első feltevés szerint az őshazából hozták volna magukkal. De ez teljesen elfogadhatatlan, mert a székelyek mint (legvalószínűbben törökfajú) nomád állattenyésztő nép, pusztai vándorlásaik sok évszázadai folyamán semmiesetre sem lakhattak boronafalú házakban (ugyan honnan vették volna ezeken a pusztákon a boronafalakat?), hanem egészen bizonyosan ugyanolyan hordozható, rácsos szerkezetű kerek és kupolás nemeztakarós hajlékban (*ház*) laktak, mint a többi ilyen életberendezésű nép. Ugyanez okból ki van zárva az az elmélet is amely szerint a székelyház rokon a perzsa, indai vagy kínai házzal.

2. A második feltevés szerint ezt a háztípust nem hozták más honnan, hanem ott a helyszínen, erdélyi szállásaikon találták ki. De ez sem valószínű, mert a székely mint tipikus síkvidéki népfaj nem találhatott ki ilyen jellegzetes *hegyvidéki* háztípust. De feltéve, hogy mégis ők találták ki ott a helyszínen, ez csak abban az esetben történhetett volna, ha a beköltözésük idején a Székelyföld egész területe pusztaság és lakatlan lett volna, ahol más emberi hajlék nem létezett. Már pedig tudjuk, hogy a Székelyföldnek éppen az a része, amelyről a legrégibb okmányos emlékek maradtak fenn, már a XI. században is meglehetősen sűrűn lakott volt, tehát ott házak is voltak.

3. Ezért tehát legvalószínűbb az, hogy a székelység egy ott talált idegen nép házát ismerte meg, ebbe a házba költözött be, ezt foglalta el. Eleinte ez az idegen nép épített nekik boronafalú faházakat, (ugyanolyanokat, mint amilyenek az ővéik voltak), később ettől a néptől ők maguk is eltanulták a házépítést. Hogy ez az idegen sem a bevándorolt szászok nem lehettek, sem az akkor még ott meg sem jelent oláhok, azt a ház műszavai bizonyítják legjobban.

A ház eredetének kérdésében a műszavak tanúsága igen nagy fontosságú. Nem kell itt külön hivatkozni a külföldi szakirodalomnak ide vonatkozó megállapításaira és a házkutatás nyelvészeti eredményeire, mert hiszen ma már köztudomású, hogy a ház műszavai, a ház és a házrészletek, szerkezetek sajátos elnevezései sokszor igen fontos

felvilágosítást adhatnak vagy e részletek korára, vagy származására, sőt magának az egész háznak eredetére is.

A székely házra vonatkozó műszavak nagy része természetesen magyar nyelvű, de azért vannak köztük elég tekintélyes számban olyan elnevezések is, amelyek nem tartoznak a magyar nyelv eredeti szókincséhez, szóval jövevények. Egy előbbi fejezetben láttuk, hogy melyek azok a házra vonatkozó műszavak amelyek a *német* és az *oláh* nyelvből kerültek a székelyek nyelvébe. És láttuk azt is, hogy ezek a székely ház *eredetének* kérdése szempontjából egészen jelentéktelenek. A következőkban a házra vonatkozó többi, részint ősi magyar, részint idegen eredetű műszavakat fogjuk kissé közelebből megvizsgálni.

A székelyek, akár ősfoglalók a magyarok bejövetele előtti időből, akár telepések a magyar királyok akaratából, mindenesetre olyan régi idő óta lakják a Székelyföldet, hogy az ember méltán azt várhatja, hogy a ház körüli elnevezések sokasága lényegesen különbözni fog a magyarországi egyéb tájak magyar házának elnevezéseitől. S ez így is van. Mert bár a háznak sok és fontos részlete ugyanazokat az elnevezéseket viseli, mint a magyarországi többi magyar háztípus, mégis van ezeken kívül még vagy 120—130 olyan a házra vonatkozó magyar műszó, amelyek egyedül csak a Székelyföldön ismeretesek. (Egy-néhány közülök ezenkívül Erdély egyéb részein, főleg Kalotaszegen is).

Először lássuk a közös műszókat. Ezek a következők ; *ablak, ajtó, borona, cserény, derék, eszterhéj, fal, fedél, fűtő, gabonás, ház, héjazat, hidas, hambár, istálló, jászol, kályha, kamara, kapu, kattan, kemence, kémény, kert, ketrec, kiülő, kocsiszín, koszorúfa, kucik, kút, kürtő, küszöb, láb, léc, levélajtó, mestergerenda, padlás, padló, pajta, pemet, pince, pítvar, pucik, retesz, rostély, sarjutartó saroglya, sasfa, sparhet, sut, sütő, szarufa, sérű, szín, szolgálfa, tapasztolás, téglá, tornác, töltés, tőcik, törektartó, tüzelő, tűzfal, tűzpad, ülőpad, üsffa, vályog, vendégfa, vendégfedél, viskó, zsindely, zsup, és talán meg néhány.*

Ezek bizony a királyhágón innen is, túl is egyformán hangzanak és ugyanazt jelentik. Mégis úgy tetszik, hogyha ebből a nem túlnagy névsorból mindazokat kirekesztjük, amelyek nyilvánvalóan újabban, kerültek a székelyek nyelvébe, mert közkeletű szavai (és ezen felül újabb szavai) a magyar nyelvnek. akkor csak kevés közös műszó marad meg a jegyzékünkbe, olyanok amelyek még az ősi közös hajlék elnevezésére szolgálhattak. Annál nagyobb jelentősége van tehát annak a száznál több külön műszónak, amelyek a magyarországi részen (legalább tudtommal) ismeretlenek. Ezek a következők :

árnyék (félszer, szín), *árnyék-alja* (háztoldalék az utcai kerítés felé, szekérszín, csüf fedél kieresztése), *árnyék-szín* (félszer, kocsiszín), *avara* (kerítésnek bejáróul szolgáló szakasza), *bennlevő* (falubeli házépítésre való telek), *benuvó* (belső telek, belsőség), *bolhaszeg* (apró faszegek a boronafalon), *burdék* (leveles ágakból készített sövénykerítés), *bug* (galambház), *búzaszín* (gabonaraktár), *bütü* (valaminek a vége vagy hegye), *bütü-házgerezd*, *bütü-kert*, *gerenda-bütü*, *bütüs fedél*, *ház bütüje*, *bütüs fedél*, *bütüllik*, *bütüzni* = egyengetni, egyenessé tenni, a gerenda végét megróni), *cépus* (a tűzhelynek földbe vert falába, *cépus-szeg*). *colkert* (olyan kerítés, amelyben a falu minden lakosa any-

nyi ölet tartozik felállítani, a mennyit kironak rá,) *compor-kert* (faluvégi kerítés a vetés-kapu mellett), *csapos-kert* (vízszintesen, fiatal fenyők-ből rakott kerítés), *csempe* (kályhacserép, kályhaszem, kemence, kályha), *csempe-alj*, *csempe-fűtő*, *csempely*, *csempés*), *cserepes* (kemence, kályha, a tűzhely fölé épített füstfogó), *csipke* (a cserepes felső párkánya), *csipke kert* (töviskerítés), *dránic*, *dránica* v. *gránic* (nagyobb fajta bükk- vagy cserfa-zsindely), *duzma* (a kemence háta mögötti hely), *ebház* (kutyaöl), *egyfaros pajta* (olyan istálló, amelyben csak egy rend marha áll), *élet* (a ház a hozzá tartozó udvarral, minden épületével), *élet-szer* (mindenféle gazdasági épülettel és eszközzel felszerelt beltélek), *épség* (u. az), *eresz* (előtér, szélfogó, belépő a házban), *farkasfogugerezd* (a boronák egyberovásának egy fajtája), *fa-tégla* (bükkfajzsindely), *fattyú-szarufa* (szarufa alsó toldaléka) *fordító* (azok a csereplapok melyek a cserepes sarkain derékszögben áthajlanak), *gámor* (könnyedén összetákolts sövénykerítés), *géber* (a ház oromfala), *gerezd* (a boronafák egymásra csapolása), *gób*, *góc*, *góg* (a cserepes felső része), *guzsba* (szolgafa), *gyaka* (hegyes farúd a háztetőn, kerítésen) *gyeplő* (szárítózsínór a tornácon), *haruzsa* (piszkafa), *horgoló* (billenő fázár az ajtón), *hornya* (füstfogó a tűzhely felett) *iszkola* (bükkfajzsindely) *jászol-kert* (kétsoros sövénykert kötöltéssel), *kabala-pajta* (lóistálló), *kaláka* (közös segítőmunka a házépítésnél stb), *kaholy* (kemence, kályha, oromzatos párkány a kemencén), *kakó* (a zsupfedél tetejére szúrt pózna vagy karó), *kelevész* (épületszarvazásnál használt irányjelző rúd), *kócsona* (a zár nyelve), *koléca* (nyitott szín a ház oldalán), *kollát*, *korlát* (üstrúd, üstfa, fakerítés, deszkakerítés, palánk) *köblőzet* (a kút párkánya), *kuktor*, *kuptor* (füstfogó a tűzhely felett), *kuvadni*, *kuvadogni*, *lekuvadni* (ha a tapaszt a ház oldaláról lehull), *küszöbfeje* (a kapu szemöldökgerendája), *küszöb-táb* (ajtófélfá), *lábfa* (tornácoszlop), *lábfa-tartó* (tornácoszlop), *lappancs* (felemelhető pinceajtó), *leb* (hőpára a kemence körül), *lebbegető* (kapu), *lélekző* (a sütőkemence oldalán levő lyuk) *lézsás-kert* (sövénykerítés), *levegető* (kerítésnek bejáróul szolgáló szakasza) *levél-szín* (lugas zöld ágakból), *libitáros* mozgatható leckerítés), *macskafa* (a szarufákat összekötő gerenda), *máglya* (rakásfa), *makk* (gerenda-csap) *makkos-fa* (csapos végű gerenda), *medve-fűtő* (négy lábú vaskemence), *méh-szín* (méhes), *molnár-gerezd* (boronák egyberovása) *odor*, *udor* (a csűr oldalrekesze), *padosház* (deszkapadlós szoba) *pajta* (istálló), *palaj* (a ház fala melletti töltés), *pattogatott fal* (sövényfal sásfás kertben), *perenge* (a zsupfedél gerincén keresztülvetett lekötő rudak), *perje* (a sarjutartó csűrerkély alja), *peterke* (gerenda, épületfa végének csapolása *peterkelt gerenda*, *peterkés*, *peterkéz*), *pózna-kankó* (szalmafedél csúcsán levő pózna), *pucok* (kuckó, zúg, sut, kemence möge), *rak* (épít), *rákláb* (a kapuláb alsó megfejeelt vége), *rakó* (a csűrpadlás polcai), *rakófa* (épületfa, boronák), *rendfa* (egy-egy sor gerenda a ház körül), *rés-kert* (vastag galyakból font sövény), *rév* (az odor réve), *ródatni* (fatörzsnek feldarabolása egyenlő hosszú darabokra), *róni* (a fákat fejszével ketté vágni), *sátoros kert* (tövissel szalmával befedett kerítés), *serkény* (irányjelző rúd fedél készítésnél), *silák* (gyenge tűzvilág a kemencéből), *sod* (a cserepes egyik alapfala), *spirom szeg* (nagy faszeg a háztetőn), *süveges kapuláb* (kapufélfá süvegalakú befedéssel), *szamotlás* (szarufának becsapolása

a koszorúfába), *szarvazás*, *szarvazat* (a tető szarufaszerkezete), *szénház* (sütőház), *szorító* (keskeny cserélapok a cserepesen), *szovat*, *szuvat* (vályog, lehulló vakolat) *táska*, *táskáz*, *táskul* (meglazult mész vagy vakolat a falon), *tégla* (nagyobb bükkfazsindely), *varjujerenda* (a tető-szerkezetnek egy gerendája), *vesszőcserepes* (vesszőlonadékból készült kemence), *vesszőkert* (sövénykerítés), *vetetető* (kerítésnek mozgatható bejárati része) *virnyó* (viskó), *zábé* (kapufélfá), *zahara*, *zavara* (hosszú fahasábokból összerótt kerítés).

Mindebből szerintem az következtethető, hogy a székelyek már a magyar nyelvet beszélték, mikor mostani hazájukat elfoglalták és az ott talált igen kezdetleges házat birtokba vették. Ezt bizonyítják először az ősi magyar elnevezések mint *ajtó*, *cserény*, *fal*, *fedél*, *koszorúfa*, *küszöb*, *szarufa*, de bizonyítják ezt azok a régi jövevények is amelyek közösek mint pl. *ablak*, *borona gerenda*, *kemence*, *kut*, *kürtő*, *pítvar*, *szín*, *szolgafa*, *turnác*, *zsindely*, *zsup* stb. Hogy azonban a székelységnek elszakadása a többi magyarságtól igen régi lehet, bizonyítja viszont a magyar nyelvű, de magyarországitól teljesen különböző, fent felsorolt házrész-elnevezések serege.

Végére érven fejtegetéseinknek, egészen röviden összefoglalva mindazt, amit a székelyház eredetére vonatkozóan előhoztunk, megállapítjuk a következőket:

A székelyek az egysejtű, ajtó felett védetövel ellátott kis boronafalú faházat ott találták mai lakóhelyükön. Átvették az ő előttük ott lakott szlávoktól, mikor felhagyván az addigi nomád életmóddal, szilárdan épített házakba mentek lakni. Ez az átvett primitív ház szerkezeti okokból és a műszavak tanúsága szerint is kétségtelenül keleti szláv háztípus volt, közelebbről talán bolgár-szláv. Amely házrész-elnevezések eddigi hordozható hajlékukra is vonatkoztak (*ajtó*, *küszöbfél*, *fal*, *fedél*, talán *koszorufa*, és *szarufa* is) azokat átvitték az új állandó jellegű faházra is, amire ellenben nem volt szavuk, azt átvették az ott talált idegen nép nyelvéből a házzal együtt. Ezentúl azonban ők maguk alakították, fejlesztették, bővítették, javították a házat s ezzel természetesen teremtettek egész sereg új és magyarországi részen ismeretlen műsót.

Nagy tévedés tehát azt hinni, hogy a mai vagy a közel múltból való, tehát fejlett alakú székely ház valahonnan idegenből való átvétel lehet. Ebben mindannyian tévedtek, akik ilyen úton keresték a székely ház eredetét. Amit a székelyek annak idején honfoglalásuk alkalmával átvettek, az csak egy kis mag volt, csirája a leendő székely háznak. De a minnek a székely ház ma mutatkozik, az tisztára és egyedül csak a székelyek munkája, teremtmény képzeletük kiváló terméke. Az évszázadok folyamán alaprajzi beosztásában megváltoztatták, fejlesztették, kialakították, a három oldalról körülzárt és a ház belsejébe foglalt eresszel külön önálló háztípust alakítottak. Szerkezetben is megváltoztatták a házat (*makk* és *peterke* sajátos elnevezés önálló kitárlást sejtet), a tető átalakítása is szerkezetbeli előre haladást jelent. Végül a tüzelőberendezés át-, ill. ujjaalakításával nemcsak lényeges technikai fejlődést értek el, hanem egyszersmind olyan célszerű és tökéletes berendezést sikerült feltalálni, amely aztán szinte változatlanul megmaradt évszázadokon keresztül.

Mindezek a különleges székely alakítások és újítások együttevén teszik ki azt, ami tulajdonképen a székely ház lényege, ami olyannyira megkülönbözteti ezt a házat minden más háztípustól. Ezzel pedig a székelyek olyan nagyszerű építészeti-ethnographiai tényt valósítottak meg, amilyennel egyik más magyar törzs sem dicsekedhet.

Cs. Sebestyén Károly

Die Herkunft des Székler-Hauses.

Da Verfasser die Absicht und Gelegenheit hat die vorliegende Abhandlung in kurzer Zeit und im vollen Umfang auch in deutscher Sprache zu veröffentlichen, bringen wir im folgenden nur einen ganz kurzen Auszug derselben. Die Székler, ein ungarischer Stamm im Osten Siebenbürgens, bauen ein Holzhaus, das sich mit seiner offenen Vorhalle von den übrigen Häusern Siebenbürgens unterscheidet. Die ältesten Formen des Hauses sind immer im Blockbau aus runden Stämmen mit Weitkopfbinding gebaut und haben überaus hohe Dächer, die heute zwar zum grössten Teil mit Holzschindeln gedeckt sind, früher aber hauptsächlich mit Rohr oder Stroh gedeckt waren. Die heutige Hausform ist aus einem einzelligen Häuschen in Blockbau, mit auf zwei Säulen gestütztem Vordach (allseits offener Vorhalle) entstanden. Die Vorhalle wurde im Laufe der Entwicklung teilweise umschlossen, doch blieb und bleibt die Seite an der Traufe des Hauses, von wo der Eintritt in das Haus erfolgt, immer offen. Dann teilte man die dreiseitig umschlossene Vorhalle durch eine Wand, so dass sich die Vorhalle verkleinerte und hinter der Trennungswand eine kleine Vorratkammer entstand. Durch Anschluss eines zweiten Wohnraumes an der anderen Seite des Vorrates entstand jener dreiteilige Grundriss der für das heutige Haus charakteristisch ist (Abb. 11). Die an die Längsseite des Hauses angeschlossene Längslaube (Abb. 7, 8, 13) ist neueren Ursprunges. Auffallend ist die Ähnlichkeit des Grundrisses mit dem osteuropäischen Wohnspeicherhaus. Dazu ist aber zu bemerken, dass der angeschlossene zweite Raum nie eine feuerlose Kammer (wie beim Wohnspeicherhaus) sondern stets ein vollwertiger Wohnraum mit der gleichen Feuerstelle wie im ersten Wohnraum ausgestattet ist. Die Feueranlage des Hauses ist noch heute altertümlich, besteht aus einem ganz niedrigen offenen Kochplatz über den ein früher aus Rutengellecht (Abb. 27), heute aus glasierten Kacheln (Abb. 23) aufgebauter Rauchmantel und Funkenfänger aufgestützt ist. Der Rauch entweicht durch ein Rohr in den offenen Dachraum von wo er durch zufällige oder absichtlich geschaffte Rauchlöcher entweicht. In früheren Zeiten muss es einen dem ostslawischen ähnlichen Kochofen im Hause gegeben haben, den die Székler aber, als ihrem Gebrauch nicht entsprechend, aus dem Haus entfernten. Nur sprachliche Spuren blieben davon zurück. Das Haus haben die Székler keinesfalls von den benachbarten deutschen Siedlern, den sogenannten Siebenbürger Sachsen übernommen, noch viel weniger von den sie heute fast ganz umringenden Rumänen, die zur Zeit der Hausübernahme noch nicht in Siebenbürgen zu finden waren. Dieses beweist Verfasser im Abschnitt VII dieser Abhandlung, wo er das Haus der Székler mit allen anderen Hausformen Siebenbürgens vergleicht. Auf Grund der verschiedenen Benennungen der Konstruktionen und einzelner Hausteile, beweist Verf., dass nicht die Székler von den Rumänen (wie einzelne behaupten), sondern gerade umgekehrt, die Rumänen Siebenbürgens den Hausbau zum grossen Teil von den Ungarn und Székler erlernten. Auch germanisch-gepidischen Ursprunges kann das Haus der Székler nicht sein, wie man es neuerdings glaubhaft machen möchte. Kein einziges Wort deutet darauf, nicht die kleinste Einzelheit am Hause hat eine germanische Benennung. Auch eine Vermittlung der Rumänen zwischen Germanen und Székler ist ausgeschlossen. Die Székler übernahmen den Urkern des Hauses zur Zeit ihrer Besitzergreifung in Siebenbürgen von den dort ansässig gewesen Donau-Bulgaren, dies bezeugt hauptsächlich die Nomenklatur des Hauses. Dies war aber nur eine einzellige Hütte in Blockbau mit einem auf zwei Säulen gestützten Vordach. Aus diesem Häuschen entwickelten dann die Székler jenen Haustyp, der für dieses Volk bezeichnend ist und der sich in vielem von allen anderen Haustypen Siebenbürgens unterscheidet.